

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK HALKBİLİMİ ANABİLİM DALI

EVLİYA ÇELEBİ'DEN HAREKETLE
KAHVEHANELERDEN CAFELERE DÖNÜŞÜM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Esra BİLGE

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR

Ankara, 2010

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK HALKBİLİMİ ANABİLİM DALI

EVLİYA ÇELEBİ'DEN HAREKETLE
KAHVEHANELERDEN CAFELERE DÖNÜŞÜM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Esra BİLGE

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR

Ankara, 2010

ONAY

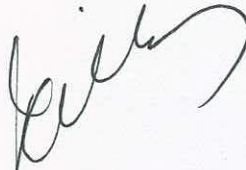
Esra BİLGE tarafından hazırlanan "Evliya Çelebi'den Hareketle Kahvehanelerden Cafelere Dönüşüm" başlıklı bu çalışma, 31.08.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Halkbilimi Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ali YAKICI(Başkan)

Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR

Yrd. Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın doğuş ve oluşum sürecinde sonsuz anlayış ve sabır gösteren değerli danışmanım Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR'e, akademik bakış açısı kazanmam konusundaki çaba, öneri ve desteği ile yanımda olan hocam Prof. Dr. Dursun YILDIRIM'a, tezimle ilgili çeşitli konularda benden yardımlarını ve ilgilerini esirgemeyen hocam Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ'a, maddi ve manevi destekleri ile çalışmamın her aşamasında yanımda olan sevgili aileme, bu çalışmanın ortaya çıkmasında verdiği destekle yanımda olan Ali SAVCI'ya ve dostluklarıyla bana güç veren arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Esra BİLGE

Ankara, 2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAHVE VE KAHVEHANE HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1 Dünyada Kahve ve Kahvehanenin Tarihi.....	3
1.2 Türk Toplumsal Yaşamında Kahve ve Kahvehanenin Tarihi	28

İKİNCİ BÖLÜM

EVLYÂ ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE BİR SÖZLÜ KÜLTÜR KURUMU OLARAK KAHVEHANE

2.1 Kahvehane Mekânı	46
2.1.1 Dış Mekân Tasarımı	47
2.1.2 İç Mekân Tasarımı.....	50
2.1.3 Mekânda Kullanılan Diğer Araç ve Gereçler.....	53
2.2 Kahvehanede İnsan Unsuru	54
2.2.1 Kahvehane Sahipleri ve Çalışanlar.....	54
2.2.2 Kahvehanelerde Sözlü Kültür ve Geleneksel Sanat İcracıları	55
2.3 Kahvehane Müşterileri	59
2.4 Kahvehane Ürün ve İkramları	64
2.5 Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi kapsamında Kahvehanenin Yapı, Bağlam ve İşlevi ile İlgili Değerlendirmeler	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAHVEHANEDEN CAFE'YE DÖNÜŞÜM

3.1 Kültürel Değişim Bağlamında Kahvehaneden Cafe'ye Dönüşüm	77
3.2 Batının Doğulaşması ve Doğunun Batılılaşması.....	88
3.3 Kültürel Küreselleşme, Tüketim Toplumu, Popülerleşme ve Kahvehaneden Cafe'ye Geçiş	91
3.3.1 Tüketim Toplumu ve Günümüzde Kahve ve Kahve Üretimi	91
3.3.2 Popülerleşme ve Kahvehanelerden Cafelere Dönüşüm.....	98
3.3.3 Kahvehanelerden Cafelere Dönüşümde Starbucks Örneklemesi	100
SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA	106
EKLER.....	111
ÖZET	119
ABSTRACT	120

GİRİŞ

Bu araştırmada, Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde anlatılan kahvehane metinlerinden hareketle günümüze kadar gelen kahvehanelerin ve bu kurumların cafelere dönüşüm süreçleri farklı boyutları ile incelenmeye çalışılmıştır. Arap yarım adasında yetiştirilmeye başlanan ve buradan dünyanın birçok bölgesine yayılmış olan kahve, kendine has içim kültürleri oluştururken beraberinde kahvehane adı verilen sosyal-kamusal alanları da oluşturmuştur. Bu kamusal alanlarda yaratılan kültür hem bulunduğu bölgenin sosyal, politik ve kültürel değerlerini yansıtmakta hem de zaman içerisinde bu kültür geçişmelerinin izlenebildiği mekânlar olarak ortaya çıkmaktadır. Zaman içerisinde yaşam biçimlerinin, kültürlerin, sosyal ortamların değişimi bağlamında kahvehaneler varlıklarını sürdürmüş ve bulundukları dönemin şartlarına entegre olmayı başarabilmişlerdir.

Kahve ve kahvehanenin gelişim ve dönüşüm süreçlerinin değerlendirilmesinde kahve ürününün özelliklerinin ve bunun insanlar tarafından değerlendirilmesi ile birlikte sosyal ortam faktörü göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kamusal mekânın asıl dinamiği buraya gelen insanlardır, özellikle bu kadar geniş bir coğrafi alanda farklı kültürlerden oluşan insan topluluklarının kahvehane kurumunun birleştiricilik fonksiyonu ile bir araya gelmişlerdir. Toplumsal yapının hareketlenmelerinin gözlemlendiği bu mekânlar, sohbet, eğlenme, dinlenme, sosyalleşme, kültürel etkinliklerin gerçekleştirilmesi gibi çok yönlü ve işlevsel bir yapılanmanın izlerini taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı kahvehanelerin gelişimi, yaygınlaşması ve ardından cafelere dönüşümünün tarihsel süreç içerisinde değerlendirmektir.

Birinci bölümde kahvenin bulunuşu, kahvehanenin oluşumu, tarihsel gelişimi ile dünyanın çeşitli bölgelerine yayılması incelenmiştir. Kahvehanelerin cafelere dönüşümünün sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi amacıyla kahvehane kurumunun Avrupa başta olmak üzere Arap yarımadası ve elbette Türk toplumsal yaşamındaki gelişim ve değişim süreci değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise, kahve ve kahvehane üzerine yazılmış olan metinler 17. yüzyılda bir seyyahın Osmanlı coğrafyasında yaptığı seyahatler üzerine tuttuğu notlardan oluşan Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi içerisinden tespit edilmiştir. Bu kapsamda, kahvehanelerin dış mekan özellikleri, iç mekan özellikleri ve bu mekanda kullanılan araç ve gereçler seyahatnamede bahsedilen şekilleri ile incelenmiştir. Kahvehanelerin birer kamusal alan olması nedeni ile kahvehane sahipleri, çalışanları, sözlü kültür ve geleneksel sanat icracıları olmak üzere insan unsuru bağlamında değerlendirilerek kahvehanelerin ayrılmaz iki önemli unsuru mekan ve bu mekanda bulunan müşteriler üzerinde durulmuştur. Ardından, kahvehane müdavimleri ve müşterileri başlıca Seyahatname odaklı olaraktan irdelenmeye çalışılmış ve kahvehanelerin ortaya çıkmasında başlıca içecek olan kahve ve bununla ilişkili diğer ikramlar üzerinde durulmuştur. Bu bölümde seyahatname çalışmalarında kullanılabilecek olan bağlam ve bu bağlamda işlevsel olan unsurları açıklayıcı olan yaklaşımlara değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, genel olarak kahvehanelerden cafeye dönüşüm olgusu incelenmiştir. Bu süreç kültürel değişim bağlamında Batının Doğululaşması / Doğunun Batılılaşması yönleri ile ele alınarak kültürel küreselleşme, tüketim toplumu, popülerleşme ve kahvehanelerden cafelere dönüşüm gerek mekansal gerekse sosyal etkileri açısından değerlendirilmiş ve günümüz cafe standartı olan Starbucks cafeleri ve buradaki unsurlar özet olarak incelenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAHVE VE KAHVEHANE HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1 DÜNYADA KAHVE VE KAHVEHANENİN TARİHİ

Bu bölümde, kahvenin ortaya çıkışı, yayılması ve kahvehanelerin ortaya çıkışı tarihsel gelişim süreci anlatılacaktır. Ardından Avrupalının kahve ile tanışması, kahvehanelerin oluşumu üzerinde durulacaktır. Daha sonra kahvenin yetiştirildiği ve ilk olarak içecek halini aldığı arap yarım adasındaki gelişimi üzerinde durulacaktır.

Kahve, Yemen vilâyeti dağlarında yetişen bir ağacın ‘kalb’ ve ‘bün’ diye adlanan tanelerinin kavrulup dövülmesi ve suda kaynatılması ile elde edilen bir içecektir.¹ Kahve, Yemen dağlarında şeyhleri ile yaşayan dervişler

¹ Kahvenin ilk olarak nerede ve kim tarafından bulunduğu hususunda çeşitli anlatımlar bulunmaktadır. Bu öykülerden bazıları şunlardır: “Bir öyküye göre, Etiyopyalı bir keçi çobanı belirli bir ağaçtaki kahverengi-mor taneleri yiyen sürünün özellikle canlandığını fark etti. Sonra kendisi bu yemişleri yemeyi denediğinde, yemişin uyarıcı gücünü fark etti ve keşfini bulunduğu yerdeki imama iletti. İmam da taneleri hazırlamanın yeni bir yolunu geliştirdi; taneleri önce kurutup sonra suda kaynatarak, gece ibadetlerinde uyanık kalmak için kullandığı sıcak bir içki üretti. Başka bir öyküye göre ise; Ömer adlı bir adam, Yemen’ de, Arabistan yarımadasının güney-batı köşesinde yer alan Moha kentinin dışındaki çölde açlıktan ölüme mahkûm edildi. Çölde iken gördüğü bir rüya onu bir kahve ağacına götürdü o da, ağaçtaki tanelerden biraz yedi. Bu ona Moha’ya geri dönme gücünü verdi; aç kalmasına karşın ölmeden Moha’ya dönmesi, Allah’ın kahve bilgisini insanoğluna iletmek için onu başışladığının işareti kabul edildi. Ondan sonra kahve Moha’ da popüler içki oldu.”Tom Standage, **A History of the World in 6 Glasses/ Altı Bardakta Dünya Tarihi**, çev. Ahmet Fethi, Merkez Kitapçılık, s.148- 149.

Diğer bir rivayette Hattox’un, Tezkire yazarı Necmeddin’in kardeşi Ebu’l- Tayyib el-Gazi’den aktardığı :” ‘Hz. Süleyman yolculukları sırasında bir kasabaya uğrar ve sakinlerinin bilinmeyen bir hastalığa yakalandığını görür. Cebrail’in buyruğu üzerine Yemen’den gelen kahve çekirdeklerini kavurur ve bundan bir içecek hazırlar. İçeceğin verildiği hastalar iyileşerek kurtulur. Anlatımın sonunda kahvenin daha sonra bütünüyle unutulduğu ve 16. (Hicri) yüzyıl başlarında yeniden ortaya çıktığı ‘belirtilir .” bilgidir. S. Ralph Hattox, **Kahve ve Kahvehaneler-Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu’daki Kökenleri**, çev. Nurettin Hüseyini, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,2001 s.10.

tarafından keşfedilmiştir. Bu kuru ve soğuk içecek, Şeyh Şâzilî'den itibaren riyazata ve sülûke uygun görüldüğü ve şehveti engellediği için ehl-i sülûk arasında revaç görmüştür. Yemen, Arabistan ve Suriye vilâyetlerinde halk, şeyhlerin ve sûfîlerin halk arasında olması nedeniyle kahve ile tanışmış ve bu sayede kahve içeceği yaygınlık kazanmıştır. Bu konuda Hattox², kahvenin zikir gibi ayin törenlerinde dervişlerin uyumasını engellemek ve onlara dinçlik kazandırması için kullanıldığını 'Coffee and Coffeehouses ' adlı eserinde belirtmiştir. Ünlü Fransız tarihçi Jules Michelet kahve için “Diğer içkilerden farklı olarak arılığı ve kendindeliği artıran, beynin kuvvetli besini, ayık içki, kahve; imgelemin bulutlarını ve kasvetli ağırlığını dağıtan, şeyhlerin gerçekliğini hakikat ışığıyla aniden aydınlatan kahve.” olarak ifade etmektedir. Şeyhlerin zikirlerinde dinç olmak için kullandıkları bu içecek, daha sonra belirli kesimlerce ‘İslam’ın şarabı’olarak da tanımlanacaktır. Dinçlik kazandırmasının dışında, keyif veren bu uyarıcı mucizevi içeceğin, tüketende bağımlık yarattığı da görülecektir. Alkolden farklı olarak ayıltıcı özelliğinin de etkisi ile kahve adlı içecek, büyük bir hızla içici kitlesini genişleterek dünya üzerinde yayılmıştır.

Dünyada kahvenin keşfedilmesi ve bir içecek olarak ilk ne zaman içildiğine dair net bir bilgi olmamakla birlikte çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin ilki kahve içeceğinin 11 inci yüzyılda İbni Sina tarafından “bunchum” ismiyle bir başka rivayette ise İbni Batuta tarafından “kâfi” olarak bahsedilmiştir.³ Heise ise 14 ve 15 inci yüzyıllarda Etiyopya’dan Yemen’e kahve çekirdeklerinin getirildiğini belirterek, kahvenin yetiştirilmesinin ve kullanımının yaygınlaşmasının Araplara borçlu olduğunu söylemektedir. Bu

Görüldüğü gibi kahvenin bulunuşu üzerine birçok anlatı bulunmaktadır. Bu anlatımlar rivayettir. Rivayetlerin gerçeklikleri tartışmaya açıktır.

² Daha geniş bilgi için bakınız: Ralph S. Hattox, **Coffee and Coffeehouses**, London, University of Washington Press, 1985, s.20.

³ Ulla Heise, **Kahve ve Kahvehane**, Çev. Mustafa Tüzel, Ankara, Dost Yayınları, 2001, s.16.

durum sadece kahve bitkisinin üretilmesi anlamında anlaşılmamalı aynı zamanda .içime hazırlanması, içim biçimi ve sunulması olarak da değerlendirilmelidir.

Kahve, toplumun damak tadı dışında, edebi zevkini, eğlencelerini ve düşünce sistemlerini de etkilemiştir. Ceylan “Kahve Yemen’den Gelir” adlı yazısında, kahve ile ilgili şairlerin birçok dize yazdığını söylemektedir. Bu mucizevî içecek, toplumlar üzerinde bu kadar büyük etkilere sebep olurken, kendine has bir içim tekniği, sunum tekniği, âdab-erkân, sanayi ve ticaret oluşturmuştur.

Kahve yaygınlaşması ve tanınmasında söz konusu ürünün üretimi, ticareti ve taşınması gibi hususlar da önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Arap ve Türk dünyası kahve çekirdek tanelerini Güney Yemen’den almakta ve karayolu ve deniz yolu aracılığı ile tacirler tarafından ticareti gerçekleştirilmiştir. Bu ürünün ticaretinin gerçekleştirilmesinde sadece içecek ve keyif ürünü olması değil 1650’li yıllarda özellikle Avrupada ilaç için kullanılması da etkili olmuştur. 1700’lü yıllarda ise kahve içecek olarak kullanılmaya başlayan ve yaygınlaşan bu içecek, ticaret ve kapital hareketi ile o dönemde hâkim merkantelist ekonominin etkisiyle, kârın içerde tutulmasına yönelik önlemler alınmasına sebep olmuştur. Kahveyi kendi topraklarında üretemeyen devletler (Örneğin Almanya), kahve aleyhine milliyetçi kampanyalar düzenlemiş ve kahve bitkisinin satımının karne ile yapılması talebinde bulunmuşlardır. 1661’de ilk kez bir tarım bölgesinden <Moluk Adaları> doğrudan Avrupa’nın kuzeyine, Amsterdam’a kahve getirilmiştir.⁴ 1685’de Sri Lanka’da kahve tarımı başlamıştır. Paris’e ise kahve

⁴ Nalan Bahçekapılı, “ ‘Kahvehane’- Aylaklık Mekânı, Kamusal Mekân, Heterotopya “ ,**Varlık**, Temmuz 2005, sayı 1158, s.20.

çekirdekleri 1645 tarihinde gelmiştir.⁵ Ancak o dönemde kahve çekirdekleri içecek olarak işlem görmemekte ve dut olarak tanımlanmaktadır.

Standage Parisli bir yazarın 1696'da söylediği sözleri şöyle aktarır:

“Kahve, Mekke civarında toplanır. Oradan Cidde Limanı'na taşınır. Sonra gemilerle Süveyş'e götürülüp, develerle İskenderiye'ye taşınır. Burada, Mısır depolarında, Fransız ve Venedikli tüccarlar kendi ülkeleri için istedikleri kahve çekirdeklerini satın alırlar.”⁶

Kahvenin Avrupa'ya ulaşmasında ve <kuşkusuz> yaygınlaşmasında tüccarların etkin rol oynadıkları bilinmektedir. Tüccarlar ve onların bağlantıları gemilere yüklenen kahvelerin istenen ülkelere ulaştırılması gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte tüccarların girişimleri ile kahve satışı için kahve piyasaları da oluşmaya başlamıştır. 1723 yılında Hollandalı bir denizcinin kahve çekirdeklerini Amerika'ya götürdüğü bilinmektedir.⁷ Standage, kahve adlı bu bitkiyi Hollandalıların Doğu Hint Adaları'nda yetiştirdiklerini ve Arap tekelindeki kahve üretimini kıran ilk ülkenin Hollanda olduğunu söylemiştir. Hollandalılar “1690'larda Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası, Java adasındaki Batavia'da kahve plantasyonları”⁸ kurarlar ve Rotterdam'da kahve piyasası oluşmuştur.

Fransızların kahve yetiştirme serüvenleri daha uzun süre sonra başlamıştır. Parisliler, Amsterdam'dan ekim yapabilecekleri ilk kahve fidesini 1714'te alarak kahve bitkisini yetiştirmek için çalışmalara başlamışlar ancak ilk kahve fidesini yetiştirmeyi başaramamışlardır. Fransız adalarından birisi

⁵ Ulla Heise, **a.g.e.**,s.32.

⁶ Tom Standage, **a.g.e.** ,s. 157- 158.

⁷Marrie-Louise Dufrenoy-Jean Dufrenoy.” Coffee, the Exotick Drug”, **The Scientific Monthly**, LXX/3 (Mar, 1990), s. 186.

⁸ Tom Standage, **a.g.e.** ,s. 158.

olan Martinique’te da görevli bir subay olan Clieu’nun, kahve bitkisini Batı Hint Adaları’na götürmesiyle başarılı bir şekilde adaya ulaşan kahve bitkisinin yetiştirme süreci başlamıştır. Fransızlar, ilk kahve çiftliklerini Karayipler’de <sömürgelerde> kurmuşlar ve kahve bitkisinin çoğaltılması çekirdeklerin toplanarak çeşitli işlemlerden geçmesi ile birlikte gerçekleşmiştir. Çoğaltılan kahve bitkisinin ihracatına Fransızlar, 1730 yılında resmen başlamış ve aynı yılda kahve Fransa kanalı ile Haiti, Küba, Costa Rika ve Venezuela’da yetiştirilmiştir. Tüccarların çabaları ve kahve piyasasını yönetmekteki başarıları ile kahve bitkisinden elde edilen çekirdekler işlenip, tüketilir hâle getirildikten sonra ihracatı gerçekleştirilerek Avrupa’ya yayılması sağlanmıştır.⁹

Avrupa’ya tüccarlar vasıtası ile yayılan kahve bitkisinin çekirdeğinden işlenerek içecek hâle getirilen kahve, evlerde tüketilmesinin yanı sıra ‘kamusal alanlarda’¹⁰ da tüketilmeye başlanmıştır. Ev dışında bir tüketim yeri oluşturan kahve adlı içecek, içenlerini yeni yerlerde bir araya getirmektedir.

⁹ Yahya Kemal Taştan, “Sufi Şarabından Kapitalist Metaya Kahvenin Öyküsü”, **Gazi Akademik Bakış**, c.2, s. 4, Yaz 2009.

Nalan Bahçekapılı, **a.g.m.**, s.20.

¹⁰ Kerem Ünüvar “ Osmanlı’da Bir Kamusal Mekân: Kahvehaneler” adlı yazısında kamusal alan için bazı tespitlerde bulunmuştur. Ünüvar’ın yazısını özetlemek gerekirse; Kamusal alan teorilerine bakıldığında üç temel kamusal alan teorisinden bahsetmek mümkündür. Bu temel teorilerin tasnifini Seyla Benhabib, Kamu Alanı Modelleri adlı eserinde üç şekilde tanımlamıştır. Bu üç teori; Arendt’in “agonistik” / “birleşimsel” modeli, Habermas’ın “iletişimsel kamu alanı” modeli ve Liberal kamu alanı modelidir. Arendt’in anlatımına göre “agonistik” modele göre kamu alanı, ahlaki ve politik büyüklüğün, kahramanlığın ve seçkinliğin açığa çıktığı, sergilendiği ve başkalarıyla paylaşıldığı görünüm alanıdır. Bunun tersine birleşimsel modele göre böyle bir alan “İnsanların uyum içinde birlikte hareket ettikleri” her yerde ve her zaman ortaya çıkar. Bu modelde kamu alanı” özgürlüğün kendini gösterebildiği” yerdir. Liberal kamu modeline göre ise; özgür kamu aklı ilkesi etrafında örülen ve bu özgür kamu aklı ilkesinin, liberal- demokratik bir toplumda başlıca kurumların kamuya karşı sorumlu olmalarıyla ilgili normatif bir yönetim kuralını ifade ettiğine hiç kuşku bırakmadan bir eksikliği belli eder. Kamu söyleminin, bütün aşırılıkları ve erdemleriyle rekabete ilişkin retorik, duygusal, tutkusal yönlerinin hiçbiri yoktur bu görüşte. Habermas’ın “iletişimsel “ kamu alanı modeli ise; kamu alanını *agonistik* bir şekilde politik seçkinler arasındaki itibar kazanma ve adını sonraki nesillere bırakma mücadelesinin alanı olarak değil; demokratik bir şekilde, genel toplumsal normlardan v kollektif politik kararlardan etkilenenlere bu norm ve kararların oluşturulmasında, değiştirilmesinde ve benimsenmesinde söz hakkı tanıyacak prosedürlerin yaratılması olarak anlaşılır. Daha geniş bilgi için bakınız: Kerem Ünüvar, “ Osmanlı’da Bir Kamusal Mekân: Kahvehaneler” , **Doğu- Batı Üç aylık Düşünce Dergisi**, sayı 5, 1998/5, s 186-196.

Bu yerlerden en önemlisinin adı 'kahvehane'dir. Kahvehanelerin ortaya çıkmasında ve onların gelişmesinde toplumsal etkileşimin, kültür kodlarının bu halka açık mekânlarda fazlaca bulunması etkili olmuştur. Kamusal mekânlardan birisi olan çok karmaşık bir o kadar da yalın olan bu kurumlar, toplumun 'duygu boşalımı' ihtiyaçlarını karşılamakta üstüne düşen görevini zamanı geldiğinde yerine getirmiştir. Tarihsel bir süreklilik içerisinde gelişimini değişik evrelerde geçiren bu kurum, değişimlerle birlikte sürekliliğini her durumda korumuştur.

Kahve içmek için insanların bir araya geldikleri bu mekân ortaya çıktığı doğu ülkeleri ile birlikte Avrupa'da da yayılmıştır. Avrupalıların kahve ile tanışmaları Türkler sayesinde olmuştur. Bu konuda öncelikle Viyana tarihine bakılması gerekmektedir. Selçuk Ünlü'nün bir yazısında da belirttiği üzere, "Avrupa'da kahve kültürünü yerleştiren Türkler olmuştur"¹¹. Ünlü, Viyana kahvehaneleri ile ilgili yazısında, Avrupa'da kahvehanelerin açılmasını ve yaygınlaşmasını ilk kahvehanenin Viyana'da kurulmasına bağlamaktadır. Buna ek olarak Ünlü, bu durumu şöyle ifade etmiştir;

"Türklerin II.Viyana Muhasarası(1683) öncesinde bazı kaynaklara göre bu Polak bazı kaynaklara göre de Franz Kolschinsky isimli ortodox bir sırp, ticarî, aslında gizli bir misyonla Türklerin arasına sızar. Bu kişi iyi Türkçe bilmektedir. İstanbul'da bulunmuştur, girgin bir insandır. Bu özelliği, sıcak kanlı Türk insanıyla kolay diyalog kurmasını ve kaynaşmasını sağlar. Türklerden dostları olur ve bu münasebetleri esnasında onların muharebe planlarını öğrenir ve Viyana'da bulunan Nemçe(Avusturya) imparatoruna bildirir. Türklerin muharebe planlarını öğrenen Avusturyalılar bütün hristiyan Avrupa'nın da desteğiyle tedbir alırlar. Böylece II. Viyana Muhasarası başarısızlıkla neticelenir.

Muhasaradan sonra Kolschinsky'e hizmetleri karşılığında ne istediği sorulur. Türklerin arasında uzun süre kalan bu ortodox sırp (Sırpların bu ihaneti tarihte de böylece belgelenmiş olmaktadır), İmparatorun kendisine **Türk ülkelerinde yaygın olarak gördüğü ve**

¹¹ Selçuk Ünlü, " Viyana Kahvehaneleri ve Kahvehane Edebiyatçıları".**Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2000, sayı 7, s.19-27.

Avrupa’da o güne kadar hiç bilinmeyen ve sosyal bir kuruluş olan kahvehane açmasına müsaade etmesini ister. Bu müsaade verilir ve böylece **Kolschinsky yalnız Viyana’nın değil, Avrupa’nın da ilki olan Kolschinsky kahvehanesini 1683 senesinde Viyana’da açar.** Gerçi Marsilya’da bazı zengin evlerinde 1644 senesinden beri özel aile toplantılarında kahve içilmektedir. Ön Asya ülkelerinden dönen bazı tacirler beraberlerinde kahve getirmişlerdir, ancak toplumda bir kahve ve kahvehane geleneği yerleşememiştir. Kahve ve kahvehanenin Viyana’dan çıkarak bütün Avrupa’da yaygınlaşması ve bir gelenek halini alması, ancak Kolschinsky’nin 1683’de Viyana’da Türk usulü bir kahvehane açmasından sonra olmuştur.”

Ünlü’nün bu ifadelerinden Viyana’da ilk kahvehanenin kurulduğuna ve buradan tüm Avrupa’ya yayıldığı söylenebilir. Bu düşünceyi destekler nitelikte Ulla Heise, “Kahve ve Kahvehane” adlı eserinde, 18. ve 19. yüzyılda Viyana’daki kahvehanelerin çokluğundan ve ününden bahsetmiştir. Kolschinsky’nin Viyana’da açtığı ilk kahvehaneden sonra, kahvehane kültürü ülke içerisinde yayılmaya başlamıştır. Bu kahvehanelere gelen insanlar sadece kahve içmekle yetinmemişlerdir. Kahvehaneye gelen müşteriler, birbirleri ile sohbet ederlerken bir yandan da gündemdeki konuları konuşmakta ve yabancı dilde yeni yayınları takip etmektedirler. Kahvehanelerde Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça, Macarca, Çekçe gibi dillerde günlük gazete ve mecmualar bulundurulmakta ve gelen müşteriler bu kaynaklardan yararlanmaktadır. Yazarların, zanaatkârların, sanatkârların, tercümanlar gibi çeşitli meslek gruplarından olan insanların tanışma, hasbîhâl etme mekânı artık kahvehanelerdir. Bu durumun bir sonucu olarak da Viyana’da açılmış olan kahvehaneler, önemli yazar ve şairlerin yetişmelerine ortam hazırlamışlardır. Viyana’nın merkezinde açılmış olan Café Central, Café Griensteidl adlı kahvehaneler, edebiyat çevrelerinin toplandığı belli mekânlardan birkaçıdır.¹² Ünlü’nün makalesinde bu kahvehanelerin mekânsal özellikleri şöyle anlatır:

¹² Selçuk Ünlü daha önce adı zikredilen makalesinde önemli café’lerden bazılarının adlarını şu şekilde sıralar: Salzburg’da Café Tomaselli, Café Bazar, Budapeşte’de Café Bazar. Daha geniş bilgi için bakınız: Selçuk Ünlü, **a.g.m.**, s.22.

“İç mekânda loca usulü hâkimdir. Buralar sohbet köşeleridir. Herkes kendi aralarında gruplaşır, çok yavaş sesle konuşulur ve yandakiler dikkate alınır. Usulleri ihlal edene, etraftan anlamlı bir bakış yeter. Genelde deri köşebank ya da kadife kumaş kaplama koltuklar hâkimdir. Localarda, yuvarlak masa ağırlıklıdır. Belli bir düzen vardır. Masalarda yazar, şair ve sanatkârların eserlerini tanıtan kartpostallar sıkça yer alır, ilham köşeleri açılmıştır. Şairler bu köşelere çekilir ve “esinlenir”...Bu kahvehanelerin hepsi tarihi mekânlardır. Nostalji yaşanır. Geniş salonlar, yüksek tavanlar, süslemeli cepheler, sütunlar barok ya da Rönesans, tezyinat, iç dekoru bir başka âleme çeviren unsurlardır.... Viyana kahvehanelerinin tarihi, Türklerin Viyana’ yı kuşatmasıyla başlar. Bugün bizde mutad olan su verme âdeti I. Dünya harbine kadar yaşar.”

Viyana kahvehanelerinin 18. ve 19. yüzyıllardaki iç mekân özelliklerine ve işlevlerine bakıldığında Türk kahvehaneleri ile benzerlikler taşıdığı dikkat çekmektedir. Türk ve Viyana kahvehanelerinde ilmi sohbetlerin ve edebiyatçıların olduğu ortamların yaratıldığı görülmektedir. Ünlü’nün yazısında “edebi- politik klüp” olarak daha sonraları adlandırılacak olan kahvehaneler de ele alınmaktadır. Türkiye’de ve Viyana’da 18. ve 19. yüzyıllarda anlatılan bu kamusal alanların <kahvehaneler> arasında sosyal işlev ve kültür etkileri anlamında da çeşitli benzerlikler bulunmaktadır. Ayrıca kahvehaneler dönemin politik gelişmelerinin takip edildiği yani bir ifadeyle gündemin nabzının tutulduğu mekânlar olmuşlardır. Devlet ve toplum arasındaki görüş farklılıklar ya da görüş birlikleri kahvehanelerde konuşulmuştur.

Bu siyah içecek ev sohbetlerinde bir araya gelen insanları, ev dışında kamuya açık bir alanda bir araya getirmiştir. Bu sayede, insanlar kendilerine ait olan bir mekân dışında buluşup bir araya gelmeye başlamışlardır. Kahvehane adı verilen bu mekân insanlara, iyi vakit geçirme, dinlenme ve eğlenme imkânı sunmaktadır. Kahvehane insanların sosyalleştiği mekânlardan biridir. Bu sosyalleşme mekânı, toplumun dinamiklerini içinde barındıran çok yönlü bir iletişim ortamıdır. Viyana gibi farklı ulusların bir arada

yaşadıkları bir şehirde, farklı kültür yapısına sahip grupların aynı ortamı paylaşmalarını sağlayan bu kurum <Kahvehane>, kültürlerin kaynaşması ve etkileşimin gerçekleşmesi açısından kültürel olarak önemli bir göreve sahiptir. Heterojen bir yapıya sahip olan bu kamusal alanda, kültürel yaratıcılığın artması aslında “sosyalleştirici bir etkileşim” şeklindedir. Viyana kahvehanelerinde ilmi sohbetlerin yanı sıra oyunların oynanması, münazaraların yapılması, musiki faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, ikili temsillerin icra edilmesi toplulukların sosyalleşmesini sağlamaktadır. Kahvehane adlı kültürel kurum, zamanla toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenmiş ve türlü değişimlere uğrayarak sürekliliğini korumuştur.

Kahvehaneler tarihsel süreç içerisinde türlü dönüşümlere ve değişimlere uğrasalar da temel fonksiyonları kaybetmemişlerdir. Viyana kahvehanelerinde, kahvehaneden kıraathaneye dönüşüm süreci yaşanmamıştır. İki süreç eş zamanlı bir şekilde vuku bulmuştur. Süreli yayınların ve yeni çıkan kitapların kahvehanelerde yer alması ve aynı zamanda yukarıda belirtilmiş olan sosyalleşme unsurlarının da sürekliliğini koruması, bu kültürel kurumun devamlılığını sağlamıştır. Viyana kahvehanelerinin dönüşümsel sürecine bakıldığında I.Dünya Savaşı önemli bir tarihtir. Viyana kahvehanelerinin bazıları I.Dünya Savaşı'ndan sonra ortadan kalkmıştır. Bu mekânlar yerlerini eşlerini kaybetmiş <dul> kadınların el işleri yaptıkları mekânlara bırakmışlardır. Savaş sonrası enflasyon ile büyük bir mimari yapıya sahip olan bu tarihi kahvehane binaları bankaların ellerine geçmiş ardından “cafe”lere dönüşüm süreci başlamıştır.

Yeni ortaya çıkan Viyana cafe’leri eski kahvehaneler gibi önemli olayların gerçekleşmesinde katkıları olan sosyalleşme mekânları arasında yerlerini almıştır. Bu mekanlar eskiden olduğu gibi 18. yüzyılda da siyasetin konuşulduğu ve önemli siyasi kararların alındığı yerler olarak sosyal bir fonksiyon üstlenmişlerdir. Bu durum bazen muhalif çevrelerin toplandıkları

yerler olduğundan dolayı bir dönem cafe'lere siyaset konuşulmaması ve siyaset haberleri yapılmaması yasaklamalar getirilmiştir, 19. yüzyıla gelindiğinde ise cafe'lerde siyaset serbest bırakılmıştır. Cafelerde siyasi fikir hareketlerinde bulunulmasına 1848 Mart İhtilali Viyana cafe'lerinde planlanması örnek olarak gösterilebilir. 1933'lere gelindiğinde ise Viyana cafeleri farklı bir fonksiyon üstlenerek Alman sürgünlerinin sığınma yeri haline gelmiştir.

Cafe'ye dönüşürken kahvehaneler, birçok özelliklerini muhafaza etmişler ancak zamanın ve şartların getirisi olarak bazı özelliklerinde de değişimler meydana gelmiştir. Değişim, müşterilerle kahveyi sunan kişiler arasında kurulan samimiyette gözlenmektedir. Kahvehanelerde müşteri ile samimi olan, onlara hâl hatır soran garsonlar bulunmaktayken, cafe'lerde uzun yıllar boyunca birbirleri ile tanışan garson ve müşteri davranışları arasında mesafeli bir duruş vardır. Bir başka ifadeyle ,samimiyetin yerini mesafe almıştır. Değişmeyen bir husus ise, kahvenin Türk usulü bir bardak su ile ikram edilmesidir.¹³ Viyana'da ilk kahvehanenin açılmasından itibaren <1683 > 19. ve 20. yüzyılda da temel olan aynı yapı muhafaza edilmiştir. Temel olan yapıdan kasıt, kahvenin Türk kahvesi şeklinde sunulması ve yukarıda zikredilmiş olan kahvehanenin kültürel kurum olma özelliğidir.

Avrupa'da kahve denildiğinde akla gelen diğer bir ülke İngiltere'dir. Tom Standage, A History of the World in 6 Glasses adlı çalışmasında, Londra'da ilk kahvehanelerin 1650'lerde açılmaya başladığını ve iç savaşın sonunda Kral I.Charles'ın tahtan indirilmesi ve idam edilmesinden sonra iktidara getirilen püriten Oliver Cromwell'in yönetime gelmesi ile kahvehanelerin açıldığını söylemektedir. Yine yakın tarihlerden biri olan 1660'lar da

¹³ Selçuk Ünlü, **a.g.m.** , s.23.

Amsterdam ve Lahey'de kahvehaneler açılmıştır. İngiltere'de ilk kahvehane için Standage şunları söyler;

“Kentin ilk kahvehanesi, bir Ortadoğu gezisi sırasında kahvenin tadına varan Daniel Edward adlı İngiliz bir tüccarın Amerikalı hizmetçisi Rasqua Rosee tarafından 1652’de açıldı. Edwards Rosee’nin günde birkaç kez kendisine pişirdiği kahveyi Londra’daki dostlarıyla da tanıştırdı. Yeni içki o kadar sevildi ki, Edwards, Rosee’ye iş kurup onu kahve satıcısı yapmaya karar verdi. Rosee’nin işletmesinin açılışını duyuran “Kahve İçkisinin Meziyeti” başlıklı el ilanı, kahvenin ne kadar yeni olduğunu gösterir.”¹⁴

İngiltere’de ilk kahvehanenin açılması ile ilgili diğer bir rivayette Steven C. Topik’e aittir. Topik, İngiltere’de ilk kahvehanenin, 1637’de bir Osmanlı Yahudisi olan Yakup tarafından açıldığını söylemektedir. Kakule, tereyağı, farklı esansa sahip baharatlar ve genellikle şarap ile birlikte sunulduğunu ifade etmektedir.¹⁵

Rosee’nin İngiltere’de ilk kahve işletmesini < kahvehane> açmasından sonra, 1663’de Londra’daki kahvehanelerin sayısı 83’e ulaşmıştır.¹⁶ Londra’da 1600’lü yıllarda taverna tarzı yapılanmaların fazla olduğu görülmektedir. Tavernalar ile ciddi bir rekabete giren kahvehaneler yeni bir sektörün oluşmasına neden olmuştur. Ticari nedenler ile kapatılması istenilen kahvehanelere karşı eylemler yapılmış ve dönemin devlet yönetimine şikâyetler de bulunulmuştur. Şikâyetler devam ederken basında kahve ve kahvehaneler ile ilgili çeşitli haberler çıkmaya başlamıştır. Bu haberlerden bazıları “Bir Kahve Çekişmesi (1662), “Kahveye Karşı Bir Afiş” (1672), “Kahveden Yana Savunma” (1674), “Aklanan Kahvehaneler” gibi başlıklar

¹⁴ Tom Standage, **A History of the World in 6 Glasses/ Altı Bardakta Dünya Tarihi**, çev. Ahmet Fethi, Merkez Kitapçılık, s.152 -154.

¹⁵ Steven C. Topik, “Cofee”, **The Cambridge World History of Food**, vol. 1(ed. Kennneth F. Kiple, Kriemhild Coneé Ornelas), Cambridge University Pres, Cambridge 2000, s. 643- 644.

¹⁶ Tom Standage, **a.g.e.** , s.154.

taşımakta ve bu haberler broşürler aracılığıyla Londra'da elden ele dolaşmıştır. Kahvehanelerin önü kesilmeye çalışılırken aslında bu broşürler ve tartışmalar sayesinde kahve tiryakilerinin sayısı ve kahvehane müdavimlerinin sayısı hızla artmasını sağlamıştır. Fakat dönemin siyasi yapısının ve otoritesinin kahvehanelerde eleştirilmesi Kral II. Charles ve etrafındaki bürokratları rahatsız etmiş ve 29 Aralık 1675'de Kral tarafından kahvehanelerin kapatılması için bildiri çıkarılmıştır. Kahvehanelerin kapatılmasının nedenleri şu şekilde ifade edilmektedir:

“...çok kötü ve tehlikeli sonuçlar doğurmuştur... bunun için bu tür yerlerde... türlü türlü Sahte, Kötü niyetli ve Rezil haberler tasarlanıp, Majestelerinin Hükümetini yıpratmak ve Ülkenin Huzurunu ve Rahatını bozmak için dışarıya yayılır; Majesteleri adı geçen Kahvehanelerin (gelecek için) Kapatılmalarını ve Engellenmelerini gerekli ve zorunlu görmüştür.”¹⁷

Bu kapatılmaların sonrasında, kahvehane sahipleri 500 sterlin ödemeleri ve Kral'a bağlılık yemini etmelerinin sonucunda bu kamusal kurumlar tekrar açılmıştır. Kralın istekleri arasında kahvehanelere ajan ve dalaverecilerin sokulmaması da yer almaktadır. Bu durumu, Standage “Kral bile kahvenin yürüyüşünü durduramadı”¹⁸ şeklinde ifade etmiştir. Bir başka ifadeyle, kahve ve kahvehanelerin bu önlenemez yayılımı yönetimdekilerin tüm sınırlamalarına rağmen engellenememiştir. Kahvehaneler hakkında bu kadar yasaklamaların olmasının yanı sıra bu ortamda bulunan insanların paylaşımları ve bu paylaşımlardan aldıkları haz onları bir araya getirmiş ve yasaklamaların etkileri kısa süreli olmuştur.

İngiltere'den sonra ikinci bir kahve merkezi olarak adlandırılan ülke Fransa'dır. Fransa'da ilk kahvehane 1671'de Marsilya'da açılmıştır. 1644 yılında Marsilyalı tüccarların ticaret yaparak taşıdıkları kahve çekirdekleri,

¹⁷ Tom Standage, **a.g.e.** , s.156.

¹⁸ Tom Standage, **a.g.e.** , s.157.

evlerde ve çeşitli ortamlarda ikram edilmeye başlamıştır. Fransa’da kahvenin kendine ait özel bir alan bulması ancak 30 yıl sonra mümkün olmuştur.1660 yılında Paris’in elit kesimine mensup insanların Türk elçisi Süleyman Ağa’nın evine konuk olmaları ile kahvenin nasıl sunulduğunu görmelerinin aynı zamana denk düştüğü Ulla Heise tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

“1660 yılında Paris sosyetaesi Türk elçisinin yaşadığı lüks malikâneyi görmek ve o “siyah içecekten” tatmak için diplomatın köşküne koştuğunda, Madame de Sévigné’nin şöyle dediği rivayet edilir: “Kahve içmek bir modadır, tıpkı modern yazar Racine gibi günün birinde unutulup gidilecektir.” Fakat iki tahmini de tutmadı, ne Racine unutuldu ne de kahve.”¹⁹

Paris’e IV. Mehmed’in fermanını XIV. Louis’e vermek üzere görevli olarak giden Süleyman Ağa, beraberinde Doğu’nun geleneklerini de götürmüştür. Bu geleneklerin en belirgin olanı hiç kuşkusuz kahve içme geleneğidir. Süleyman Ağa evine konuk olan misafirlere, Türklere özgü pişirimi ve sunumu ile ünlenen kahveyi ikram etmiştir. Çiniden yapılmış olan fincanların altın kaplamalı olan ve fincan zarfları adı verilen zarfların içerisine oturtularak ikram edilmesi Paris sosyetaesinde hayranlık uyandırmıştır. Osmanlı âdetlerine uygun olarak misafirlerini ağırlayan Süleyman Ağa, Parislileri kahveye alıştıran kişilerin başında gelmektedir. 1672 yılında Süleyman Ağanın yanında çalışan Pascal isimli Ermeni, Paris’te “Kahve Evi” adlı bir yer açmıştır.²⁰ 1700’lü yılların Paris’inde toplumun her kesiminde kahve içilmeye ve kahvehanelere gidilmeye başlanmıştır. Bu sayede kahvehaneler her kesimden insanın bir araya geldiği mekânlar halini almıştır. Paris’de kurulan kahvehanelerde edebiyat, felsefe, siyaset, müzik, tiyatro alanında tanınmış insanların çevresinde toplanmış gruplar oluşmuştur. Voltaire, Benjamin Franklin, Rousseau, Diderot, de Alembert²¹ kahve

¹⁹ Ulla Heise, **Kahve ve Kahvehane**, Dost Kitapevi, 2001, s. 60.

²⁰ Daha geniş bilgi için bakınız: Ayşegül Çıtlak, **XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı- Fransız İlişkileri Müteferrika Süleyman Ağa’nın Fransa Elçiliği**(1669- 1670), KT Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2005.

²¹ Tom Standage, **a.g.e.**, s.178.

müdavimleri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda “fincanın kadınları” adı verilen kahve fincanı fallarına bakan kadınlar da kahvehanelerde belli ücretler karşılığında kahve fallarına bakmaya başlamış ve böylece onların kahvehanelerde belli bir müşteri kitlesi oluşmuştur.

Tom Standage Fransız kahvehanelerinde sözlü ve yazılı bilginin yayılmasının devletin denetimi altında olduğundan bahsetmektedir. Özgür bir basının yokluğu, kahvehane dedikodularıyla birlikte kâğıt parçaları üzerinden elden ele dolaşan şiir ve şarkıların, pek çok Parisli için önemli bir haber kaynağı olması anlamına gelmekteydi.²² Basın özgürlüğündeki kısıtlamalar, insanları kahvehanelerde/cafe’lerde²³ birbirleri ile konuşmaya itmiştir. Çünkü bu mekânlarda güncel konulardan bahsedilmesi ve bireylerin fikirlerini ifade edecekleri bir ortam bulmaları onları rahatlatmıştır. Kahvehaneye gelerek konuşma ortamı bulan müşteriler, fikirlerinin diğer kahvehane müdavimleri ile siyasi meselleri eleştirmişlerdir. 1780’lerde Paris’deki cafe’lerde siyasi olaylar konuşulmakta ve devrim hareketlerinin ilk kıvılcımları atılmıştır. Bu atılımların ve örgütlenmelerin sonunda 12 Temmuz 1789 tarihinde Camille Desmoulins Café de Foy’da Fransız devrimini başlatmıştır. Paris’de kahve adı verilen içeceği içmek için bu içeceğin içildiği mekân olan kahvehanelere gelen müşteriler yenilikçiliğin, entelektüelliğin ve özgürleşmenin ilk hareketlerini gerçekleştirmişlerdir. Paris’de kahvehanelerin en önemli işlevi, fikir hareketlerinin konuşulmasına olanak vermiş olmasıdır. Böylelikle devrimin başlaması ile kahvehanelere daha fazla insan toplanarak tarihin önemli olaylarından birisi olan Fransız devrimini gerçekleştirmişlerdir.

Kahvenin fazla tüketildiği ülkelerden birisi de Almanya’dır. Almanya’da Coffe-House adı ile tanımlanan kahvehanelerin ilki 1694’de Hamburg’da

²² Tom Standage, a.g.e., s.179.

²³ Kahvehâne adlı bu mekânın adının Fransızcası, café olarak geçmektedir.

açılmıştır. Kahvenin Almanya'ya gelişi 17. yüzyıl olarak bilinmektedir. Bu bilgiye kesin olarak 1696'daki ilk kahve vergisinin kayıtlarından ulaşılmaktadır.²⁴ İlk kahvehanenin açılması ile kadınlar arasında da kahve içme modası başlamış ve kahve kulüpleri oluşturarak çay içme saatleri gibi kahve içme saatleri düzenlemeye başlamışlardır. Almanya'da halk arasında bira kadar ilgi uyandıran bu içeceğin ünü tüm Almanya'yı etkisi altına alacak şekilde gerçekleşmiştir. Ünlü besteci Johann Sebastian Bach "Kahve Kantatı" isimli bestesini yapmıştır.

Almanya'da 1785 tarihinde burjuva ve köylülerin kahve içmesi yasaklanmış fakat yine de kahve içmenin önüne geçememiş, bunun üzerine otoriteler çareyi kiliseye başvurmakta bulmuşlardır. Ancak kilisenin emrini dinlemeyen halk, bu sefer çarşılarında hep beraber kahve içme eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Kahve ticareti için devleti sıkıştıran tüccarlar istedikleri payı alamasalar da sınırlı bir rakamda ticaret iznini almayı başarmışlardır. II. Friedrich kahve ithalatının çoğunu devletin yapacağını çok küçük bir kısmın serbest tüccarların yapabileceklerini söylemiştir. Bunun bir sonucu olarak, kahvenin ticaretini yapmak için tüccarlar, birbirleri ile kıyasıya rekabete girmişlerdir. Almanya'da 1784-1786 yıllarında kahve yasaklanması ve içenlerin ağır cezalara çarptırılması beklenildiği ölçüde etkili olmamış ve yönetim daha fazla dayanamayarak kahvenin içimini serbest bırakmak durumunda kalmıştır.

Almanya'da kahve adlı içeceğin fazla tüketilmesi vergilerin artmasına neden olmuştur. Krallar fazla vergi ile tüccarları kontrol altında tutmaya çalışmışlardır ancak Heise'in aktarımına göre; Alman iktisat uzmanları kahvenin sınırlandırılmasının ülkeye yarardan çok zarar getirdiğini söylemişlerdir. İktisatçılar, kaçakçılığın devlete daha fazla zarar verdiğini

²⁴ Ulla Heise, **a.g.e.**, s.66.

krala aktarması sonucunda merkantilist iktisatçılıktan 1800'de vazgeçilmesinin de etkisi ile birlikte Almanya'da kahve yasakları ortadan kalkmıştır.²⁵ Fakat bu duruma rağmen sınır kaçaklıkları devam etmiş ve Hollanda- Almanya ve Fransa arasında kaçakçılık yapan tüccarlar kahveyi karaborsa olarak ülkelerde satmaya başlamışlardır. Bu kaçakçılık zamanla kahve ithalatı sınırlamasından da etkilenecek sahteciliğe kadar ilerlemiş ve kahvenin sahte olanlarının piyasaya sürülmesine kadar varmıştır. Nohut, ekmek kırıntısı, hindiba, incir, darı, mısır gibi besin maddelerinin kavrulması ve belli bir oranda kahve ile karıştırılması ile sahte kahve üretimi belli bir ivme kazanmıştır. Almanya'da kahve tüketimin fazla olması kadar kahve içiminin ve ithalatının da yasak olması kahve niyetine içilebilecek ikameleri çoğaltmıştır. Böylelikle gerek kahve yasaklamaları gerekse kahvenin yerini tutması için keşfedilmiş tatlar kahve niyetine içmiş ve kahve tüketiminden vazgeçilmemiştir.

19. yüzyıl Almanyasında siyasal hareketlerin yoğunluğunda insanların bir araya geldikleri mekânlardan en önemlisi kahvehanelerdir. Prag'da Alman-Yahudi entelektüellerinin toplandıkları ve siyaset konuştukları ünlü cafe'ler bulunmaktadır. Şairlerin şiirlerini okudukları, siyasetin ve toplumsal hareketlerin konuşulduğu bu önemli mekânlarda, insanlar günlük yaşamın stresini atmakta ve duygu boşalmalarını kimi zaman kontrolde tutmak kimi zamanda yerinde kullanmak için bu kamusal mekânların müdavimleri halini almaktadırlar. Halkın birlikte vakit geçirdikleri bu kamusal mekânlar için Leipziger Tagesblatt'ın 18. 11. 1901 tarihli sayısında: edebiyat kahvehaneleri ile ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapılır:

“Çok sayıda yeni kahvehane açıldı. Almanya'nın evlatları buralarda oturup sigara, kahve içiyor, domino taşlarını şakırdatıp gazeteleri karıştırıyorlar. Edebiyat ediplerle birlikte soluğu bu kahvehanelerde

²⁵ Ulla Heise, **a.g.e.**, s.69.

almıştır. Çalışanlar ve yazı yazarlar ordusu burada gazetelere, her biri kendininkine göz süzer.”²⁶

Kültür kurumunda yapılan bu icraatlar sosyalleşmeye yardımcı olmaktadır. Bireyler oynadıkları oyunlar, konuştukları konular sayesinde bu kamusal mekânda yeni insanlar ile tanışmakta ve yeni çevrelere ya da gruplara dâhil olmaktadır. Bu kamusal alanlarda gerçekleşen paylaşımlar insanların sosyal ihtiyaçlarını karşılamakta önemli katkılar sağlamaktadır.

Avrupa tarihinde Cafe, cafe-houses, kahvehane gibi isimlerle anılan bu kamusal mekânın birçok işleve sahip olduğunu görülmektedir. Bu işlevler maddeler halinde;

- Kahve adlı içeceğin adabına uygun olarak tüketildiği kamusal mekân olması,
- “Toplumsal, mesleki ve ailevi hiyerarşilerin kısıtlayıcı yapıları dışında bir araya getirme işlevi”²⁷ ni yerine getirme, her kesimden insanın bir araya geldiği ve çeşitli paylaşımları gerçekleştirme imkânı sağlaması,
- Fikir hareketlerinin oluşmaya ve yayılmaya başladığı kültür kurumları olması,
- Toplumun dinamiklerini geliştirme ve toplumsal yapının nabzını tutma özelliğine sahip olması,
- Siyasal iktidarın ve yönetim mekânizmalarının öz eleştirisinin yapılması,

²⁶ Ulla Heise, **a.g.e.**, s. 179.

²⁷ H       Desmet- Gr      , Doğuda Kahve ve Kahvehaneler(    . Ay     Sara      ), Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 21.

- Edebiyat, felsefe, tiyatro, musiki gibi alanlarda çalışan ya da bu alanlara ilgi duyan insanların bir araya geldikleri, bilgi alışverişi yaptıkları ve çeşitli faaliyetler gerçekleştirdikleri kültür kurumu olması,
- Erkeklerin ve kadınların bazen aynı bazen farklı cafe/ kahvehanelerde düzenli olarak buluşma yerleri olması,
- Eğlence etkinliklerinin tertiplenmesi,
- Çeşitli oyunlarının oynanması,
- Dinlenme imkanı sağlayan mekânlar olması,
- Okuma evleri <kıraathane> fonksiyonu sağlayan günlük dergi, gazete benzeri yayınların bulunması,
- Tiyatro oyunları, tek kişilik gösterilerin ircaa edildiği ortam olması şeklinde sıralanabilir.

Bu çok yönlü ve bir o kadar da yalın olan kurumun Avrupa'daki kahvehaneler açısından bakıldığında işlevleri oldukça fazladır. Avrupa'da kurulmuş bu kahve içim yerlerinin dekorlarına ve mimari özelliklerine bakıldığında, kahvehanelerin kuruldukları binalar büyük, geniş ve ferah bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Yaz ve bahar mevsimlerinde kahvehanelerin önüne masa çıkarılarak alanları genişletilmektedir. Bununla birlikte, kahvehaneler genellikle yerleşim yerlerinin merkezinde yani insanların kolaylıkla ulaşabilecekleri meydanlarda açılmıştır. Mekânsal özellik olarak ise kahvehanelerin iç kısımlarında süslemeler ve tablolar yer almakta, oturma yerleri olarak sandalye ve masa tercih edilmektedir. Sandalye ve masaların dışında, loca usulü bölümlerin olduğu ve konu odaklı buluşmalarda bu kısımların kullanıldığı dikkat çekicidir. Ayrıca, ateşli konuşmaların yapıldığı localarda insan kalabalıklarının bir kısmının ayakta dinlediği bilinmektedir.

Avrupa’da cafe/kahvehane adlı kurumlar sosyal yaşamı etkilemiştir. Yukarıda bu kültür kurumlarının işlevlerinden bahsedilmiştir. Bu çok yönlü kamusal mekânlar sosyalleşmenin gerçekleştiği ve ferdiyet duygularının kazanıldığı önemli kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Bir kültürün detaylarının daha iyi değerlendirebilmesi için kamusal alanların incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda, kamusal alanların içerisinde önemli bir yer tutan kahvehanelerin araştırılması da oldukça faydalı olacaktır.

Kahvenin yetiştirildiği ve ilk olarak içildiği topraklar Arap yarımadasıdır. Sûfîlerin arasında içilmeye başlanan kahve, zamanla halk arasına yayılarak Moha’dan çıkan kahve hacılar ve baharat yolları ile önce Osmanlı topraklarına daha sonra da tüm Avrupa’ya ulaşmıştır. Taha Toros, kahveyi ilk olarak bulan kişinin Şeyh Ali bin Ömer el- Şazili adlı bir Arap’ın olduğu hatta belli bir dönem kahvenin Şazili olarak adlandırıldığını söylemektedir.²⁸ Kahve arap yarımadasında 1470–1500 tarihlerinde Mekke ve Medine’ye getirilir.²⁹ Bu tarihlerde kahve, zikrin yapıldığı tekkelerde ve evlerde tüketilirken, zamanla kendine ait bir içim yeri olan kahvehanelerde içilmeye başlanmıştır. Kâtip Çelebi bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Yemen halkı yaz günlerinde bedenlerini serinletmek için kabuğu kaynatılıp içerler. İçenler şeker şerbet içtiğini sanır. Bu kahve kabuğu yaz günlerinde içilse sabah uykusundan doğan kesiği (mahmurluğu) giderir.”³⁰

Böylelikle bu yararlı içeceğin faydaları halk arasında yayılmaya başlar. Kahvecilerin piri kabul edilen Şazili’nin dediği “tıpkı zemzem gibi ne niyetle

²⁸ Taha Toros, **Kahvenin Öyküsü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.6.

²⁹ Ulla Heise, **a.g.e.**, 18.

³⁰ Salâh Birsell, **Kahveler Kitabı Salâh Bey Tarihi: 1**, Sel Yayıncılık, İstanbul, s. 10.

fincanının çalkalandıktan sonra başka misafirlere ikramda bulunmak üzere kullanılacağını bildiğinden, hiç bekletmeden içer sıvıyı.³⁴

Arap toplumunda kahveyi “fualah töreni” ile içmek usulünün 16. yüzyıldan beri yapıldığı rivayet edilmektedir. Fualah töreninde kokuların kullanılması elleri serinletmek içindir. Kahve ile lokum, tatlı benzeri yiyeceklerin ikram edilmesi ise gelen misafirler ile tatlı bir sohbet etmek içindir. Bedeviler arasında bu adetler korunarak günümüze kadar gelmiştir. Araplar, misafir ağırlamak konusunda özel bir ihtimam göstermektedirler. Eve gelen bir konuk adeta törenler ile karşılanır. Gelen bir konuğa içecek ya da yiyecek bir şeylerin ikram edilmemesi büyük bir görgüsüzlük kabul edilir. C.Harant 1598 yılında Doğu'ya yaptığı seyahatlerinden birinde misafir ağırlama törenleri için şunları söyler:

“Bana en muhteşem gelen (...) (beni) karşılayışları oldu; odalardan birine girdiğimde, öbür uçta bağdaş kurmuş oturan insanlar arasında, bana yaklaşmamı işaret eden sarayın sahibini gördüm. Önce, ötekilerin yaptığı gibi ayakkabılarımı çıkardım, sonra elimi göğsüme koyup pek çok kez eğilerek ona doğru ilerledim. Bana oturmamı söyledi ve on- on iki delikanlı bana hizmet etti(...). Güzel kokulardan ve kokulu sulardan sonra) içlerinden biri porselen bir tepsile kahve getirdi, onu içtikten sonra, başka bir delikanlı nefis bir şerbet sundu bana.”³⁵

Araplar, 16. yüzyılda bir seyyahın gözlemlerinde de ifade ettiği gibi misafir karşılama ve ikram hususunu kendi kültürlerine özgü olarak şekillendirmişlerdir. Seremoniler düzenletecek kadar kudretli olan bu içecek, her sosyal tabakada, mevki gözetmeden tüketilebilecek kadar da rüşünü ispatlamıştır. Toplum hayatında bu kadar etkili bir içeceğin adının, zikredilmesinin zor olduğunu belirtmek gerekir. “Tanrı'nın emirlerine uygun”

³⁴ A.S.Kanafani, *Aesthetics and Ritual in the United Arab Emirates The Antropology of Food and Personal Adornment Among Arabian Women*, American University, Beyrut, 1983, s. 21.” Den alıntılan Héléne Desmet Grégoire, “Kahvenin Dili” , *Toplumsal Tarih*, Haziran 2004, s., 78.

³⁵ C.Harant, *Voyage en Egypte*, I.F.A.O.,1598, tekrar basım, s.212

bir uyarıcının dünya üzerinde İslamiyet'i kabul etmiş toplumlarda daha farklı bir etkiye sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu içeceğin içildiği ortamlar, onu içenler için daha vazgeçilmez kılmıştır. Rivayete göre, ilk kahvehane Mekke'de 1511 yılında bir caminin yanında açıldığı söylenir. 16. yüzyılda ilk kahvehanenin açılmasından sonra sayıları gün geçtikçe artan kahvehaneler, namaz vakitlerinden önce erkeklerin toplandıkları ve sohbet ettikleri yerler olarak yayılmaya devam ederler.

Kahvehaneler için “şarapsız meyhaneler” sözü de kullanılmaktadır. Hatta bir dönem meyhanelerden çok kahvehanelerin dolması, aynı zamanda şarabın etkisinin azalmasına sebep olduğuna inanan Belîğî, Künhü'l-ahbâr Müellifi'nin dördüncü beyitinde şunları söyler:

“Kahvenün bâde-i gülgûn gibi yokdur ânı
 Isıcakdur o kara yüzlünün ammâ kanı
 Misli mânendi mi var müşteri kızdırmakda
 Isıcak yüz göricek her kişi ister anı
 Kâtı'-ı demdür anunla dimenüz dem olmaz
 Kâse kâse içelüm n'olsa gerekdür kanı
 Mısır Şâm u Halebi gezdi gelicek Rûma
 Ayağın aldı şarâbun o cihan fettânı
 Nakde mâ'il olup ortada gezer akçeleşür
 Bilmezsın kahbe midür kahvecinin oğlânı”³⁶

Kendine şiirler yazdıran kahvenin etkisini, artık görmezden gelmek mümkün olmamıştır. Devlet yöneticileri tarafından bakıldığında Osmanlı'da bazı zamanlarda çeşitli fetvalarla yasaklanmış olsa da, bu içecek ve bu içeceğin tüketildiği ortamlar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu bakış açısına

³⁶ Ömür Ceylan, “Kahve Yemen'den Gelir...”, **Türk Kültürü**, 387, XXXIII, s.416.

Ammon Cohen kahvenin içildiği kahvehaneler için şu tanımlamayı yapar: “edebe aykırı bir yeniliğin muteber hale gelişi”³⁷ Edebe aykırı bir içecek olarak tanımlanan ama uzun serüvenlerden sonra meşruiyetini onaylatan bu içeceğin tüketimi hızlı bir şekilde yayılmaya devam eder. İslamiyet’i benimsemiş ülkelerde çeşitli yasaklar ile tüketimin önüne geçilmeye çalışılan kahve, kendine özgü tüketimi ile yasaklara direnen müdavimleri sayesinde rüştünü ispatlamıştır. Kahvehane kurumu diğer ülke ve toplumlarda olduğu gibi yine yasaklamalara maruz kalmıştır. Kudüs’de Kahire’de yasaklamalar başlar. Gerekçe olarak kahvehanelerde insanların vakit öldürdükleri, dedikodu yaptıkları ve tütün gibi zararlı maddeler tüketmeleri gösterilmiştir. 19. yüzyılda bin kadar kahvehanenin³⁸ olduğu ve halkın gece geç saatlere kadar burada kaldıkları bilinmektedir. Ammon Cohen, Kudüs’te kahvehaneler için yapılmış olan yasaklar için şunları söyler:

“Kudüs’e 1566 ortalarında ulaşan(Kasım 1565 sonları tarihli) bir padişah fermanı, kısa süre önce ortalığa yayılmış bir yenilikle iştigal etmeyi kati surette men etmekteydi: Buna göre “bazı kimseler” “kahve dükkânları” nda veya “kahvehaneler” de uzun saatler geçirerek, gece gündüz demeden kahve içme itiyadı edinmişlerdi. Bu mekruh davranışın yol açtığı şikâyetleri İstanbul’a ileten ve yetkililerden duruma son verilmesi ricasından bulunan ise Kudüs sakinleriydi. Şikâyetler üzerine Kudüs kadısı zan altındaki kurumların işletmecilerini huzuruna çağırttı ve faaliyetlerini durdurmalarını emretti. Birkaç ay sonra da “kahve pişirilen” ve insanların bunu içmek üzere toplandıkları “mekânların” tamamen lağvedilmesini (tabtîl, ibtâl) ısrarla belirten benzer emirler kayıtlara geçti. Yeni edinilmiş itiyada kendini kaptıranların tabiatı biraz daha açık dille ortaya konuyordu: Onlar serseriydi(levendât), doğru yoldan sapmıştı(ehlü’l dalâlât) ve Allah’tan korkan Müslümanlara karşı günah ve edebe aykırı fiiller(fisk ve fesâd) işlemekteydi. Dahası bu beş(!) kahvehanede gece gündüz vakit geçirdiklerinden, kendilerine de fenalık ediyorlardı; Müslümanların başka yerlerde eda ettikleri beş vakit namazı ihmal ediyorlardı.”³⁹

³⁷ Ammon Cohen, “ Edebe Aykırı Bir yeniliğin Muteber Hale Gelişi” , **Toplumsal Tarih**, Haziran 2004, sayı 126, s.58

³⁸ E. W. Lane, **Manners and Customs of the Modern Egyptians**, Londra, 1908, s. 340.

³⁹ Ammon Cohen, “ Edebe Aykırı Bir yeniliğin Muteber Hale Gelişi” , **Toplumsal Tarih**, Haziran 2004, sayı 126, s.62-63

Cohen'in de ifade ettiği gibi kahvehane yasaklamalarının nedenlerinin başında halkın bu mekânlarda çok fazla vakit geçirmeleri ve ibadetlerini aksatmaları gelmektedir. Bir araya gelen insanların dedikodu yapmaları ve haşhaş, tütün gibi keyif verici maddelerin kamusal alanlardan biri olan kahvehane adlı mekânlarda tüketmeleri, dini otoritenin hükümlerinin dinlenmemesi anlamına gelmekteydi. Din adamları kahvehane hakkında yüküm verirken bu kurumda yapılan icraatları da göz önünde bulundurduklarını iddia ediyorlardı. Keyif verici maddelerin dinen kullanılmasının uygun olmaması ve kahvehaneye gelen insanların evlerine geç gitmeleri dine uygun görülmemiştir. Din adamlarının verdikleri fetvalar halk üzerinde etkili olamamıştır. Kısa bir süre kapalı kalan kahvehaneler halkın yoğun ısrarı ile yeniden serbest bırakılmışlardır. Kahvehanelerde her kesimden insan toplanarak meddahların hikâyeler anlatmakta, bir taraftan gündem konuları konuşulmaktadır. Kahvehanelerde oluşturulan ortamlar zamanla siyasi otoriteleri de rahatsız etmiştir. Yönetimi sorgulayan konuşmalar, yöneticilerin dikkatini çekmiş ve kahvehanelere hafiyeler yerleştirmişlerdir. Bu hafiyeler yönetime hergün istihbarat vermişlerdir. Bunlara rağmen müdavimleri kahvehanelere gitmeye devam etmişlerdir.

Engellerin hepsinden bir şekilde kurtulan kahvehaneler, toplumun sosyal dinamiklerini içinde barındıran ve her gün yenileşen bir yapıya sahip önemli kurumlardan biridir. Kültürün tüm özelliklerin bu mekânlarda toplanmış olması onun incelenmesi gerekliliğini vurgular niteliktedir. Halkın tüm kesimlerinden insanların toplandığı kahvehanelerde, hikâye dinlemek, müzik dinlemek, sohbet etmek ve dinlenme gibi birçok eylem bir arada yapılmıştır. “Tanrı'nın emirlerine uygun” olan bu uyarıcı içeceğin içenlere hoş sohbetlik ve dinçlik hissi vermesi ona düşkünlüğü artıran sebeplerdendir. Kahvehanelerde sabahlara kadar oturulması bu dinçlik hissinden ileri gelmektedir.

Zamanla bu içeceklerle birlikte meslek grupları doğmuştur. Kahve almak/satmak, kahve pişirme araç gereçleri, kahve pişirmek ve sunmak bir sektör haline gelmiştir. 1590 yılında kahve satıcıları için tâ'ifetü'l- kahvâtiyye isimli bir loca kurulmuştur. Meslek locasının kurulması ile kahvehaneler örgütlü bir şekilde yayılmaya devam etmiştir. Kahve adlı içecek toplum içinde hem kamusal mekânlarda hem de evlerde ve işyerlerinde tüketilen bu içecek etkinliğini yüzyıllar boyunca kaybetmemiş aksine artırmıştır. Halk arasında her derde deva olarak bilinen kahve, misafir geldiğinde ya da ev sahibi yorulduğunda oturup kendine kahve yapıp yorgunluğunu attığı bir içecek halini almıştır

Arap toplumu için kahve oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu önem onu tüketen kadar tüketim şekillerini de etkilemiş ve kendine has bir içim kültürü oluşturmuştur. Bu siyah içecek, girdiği her topluma yenilikler getirdiği kadar kökleşmiş bir kahve kültürü oluşturulmasını da sağlamıştır.

Kahvenin bir içecek olarak devrinde fayda ve zararları üzerinde de durulmuştur. Soğuk ve kuru bir içecek olduğu üzerine tartışmalar yapılmıştır. Kuruluşunun uykuyu önleyici bir yönü olduğu, aynı zamanda idrar söktürdüğü ve çok içilmesinin uykusuzluğa ve vesveye yol açtığı söylenmektedir. Ayrıca, sarhoşken içilirse ayılmaya yardım etmesi de başka bir özelliğidir. Sevdavî mizaca sahip olmayanlar ile kadınlara çok uygun bir içecek olduğu da yine eski kayıtlarda vurgulanmıştır. Kahve, tarihi süreç içerisinde kimi zaman yasaklanmış kimi zaman saray ve elit tabaka arasında en önemli bir ikram olarak kabul edilmiştir. Bu kadar serüvenli bir süreç geçirmiş olan kahve, günümüzde Türk toplumu içerisinde her gün tüketilmektedir.

1.2 TÜRK TOPLUMSAL YAŞAMINDA KAHVE VE KAHVEHANENİN TARİHİ

Kahve, bir süre yukarda adı geçen ülkelerde ve şehirlerde dolaştıktan sonra, 1540'larda ticaret gemileri ile İstanbul'a getirilir. Türk toplum hayatına karışması oldukça büyük zorlukların aşılması ile mümkün olur. Daha önce vurgulandığı gibi, fetvalar ile yasaklanır. Serbest bırakılır. Kendine bir içilecek mekân edinir. Toplum hayatının çeşitli kesimlerinin düzenini bozacak gelişmelere yol açar. Tekrar yasaklara uğrar. Yine fetvalar ile serbest bırakılır. Mekânında kaynatılan fitneler ile padişah indirilir, padişah çıkarılır bir güç yaratır. Siyasi olaylar dışında kahve geniş bir etkileme alanı oluşturmuş ve tüketimine ilgi her geçen gün artmıştır.

Kahve, bütün güçlükleri aşıp Türklerin evine girip en mümtaz yerleşir. Evin içinde, ev sahibinin durumuna göre ve hemen her ev sahibini memnun edecek biçimde, kendine özgü bir 'âdâp ve erkân' yaratır. Öyle bir şöhret sahibi olur ki, toplum hayatında, 'havâss u avâm' onun tâbii olur. Kahve, bâdenin girdiği ve giremediği her yere girer ve mümtaz bir misâfir gibi muamele görür.

Bir kişi evinde eşini dostunu toplayıp yemek verse, sonunda mutlaka kahve ikram edilmesi gerekir. Kişi, ister avamdan veya havastan biri olsun, söz konusu anlayış yerleşik bir görgü kuralına dönüşmüştür. Meclis, sonunda kahve ile taçlanırsa ehl-i keyfin övgüsüne mazhar olurdu. Bu mecliste türlü türlü yemekler, en güzel şaraplar ikram edilse, türlü helvalar, baklavalar ve güllaçlar yenip tüketilse, sonunda illâki kahve ikramı beklenirdi. Kahve ikram edilmezse, yemeğin ve meclisin bir kıymeti kalmazdı. Herkesin beklentisi, yemeğin sonunda ikram edilecek ve içilecek kahvedir. Bu husus, toplum üyeleri arasında yerleşik bir görgü kuralı biçiminde algılanmış ve yüzyıllardır Türk toplum hayatında kendini muhafaza etmektedir.

Kahve çinî fincan içinde ve bir bardak su ile birlikte ikram edilir. Kahve kişiye veya misafire ikram edilirken, fincan tam doldurulmaz ve fincan kenarı ile kahve içeceği arasında bir miktar boşluk bırakılır. Bu boşluğa dudak payı denilmektedir. Bu husus, kahve ikramı sırasında gözetilmesi icap eder bir nezâket, bir inceliktir. Böylece kahve içecek kişinin dudaklarına kahve bulaşığı olması önlenir ve komik bir hâlin ortaya çıkmasına fırsat verilmemiş olur.

Evinde misafire ikram edilecek bir nesne olmasa bile, kahve kendi başına, ev sahibini sıkıntıya sokmadan misafiri tek başına ağırlar ve yola koyardı. Bu bakımdan, kahve, Türk toplum hayatında misafir ağırlama külfetini de büyük ölçüde ortadan kaldırıp önemli bir devrim gerçekleştirir.

Kahve, kişinin keyfini yerine getirir, hayat tarzını ve alışkanlıklarını değiştirir. O, hükümranlığını sadece meclislerde, misafir ağırlamada veya keyif etmede sürdürmez. Kahve, saltanatını insanın geleceği üzerine de kurar ve bu yolda kahve falı denen bir fal icat ettirir ve böylece insanların dinlemekten hoşlandığı gelecek hikâyelerini yaratır, insanların gönüllerine, ihtiraslarına ve hayallerine karışır ve onları yeni düşlere ve dünyalar kurmaya sürükler. Yazılı ve sözlü edebî yaratıcılık ürünlerine girip duygu, düşünce, sitem, aşk ve hasretin ifâde edilmesinde kahve kendini vazgeçilmez bir anlatım aracına dönüştürmeyi de marifet ve işlevleri arasına katar.

Kahve, çekirdek hâlinde içilir içkiye dönüşmek ve ikram edilir konuma gelinceye kadar kendine özgü bir süreç geçirir ve bu süreç içinde, birçok aracı ve bu araçları kullanan kişileri kendine hizmet ettirir. Ve bu süreç içinde hizmet belli bir silsileyi izleyip ikmal ederek içicisine erişir. Önce kalburlarda kavrulur. Ardından kahve değirmenlerinde çekilir. Kahveci dükkânlarında müşteriye satılır duruma gelir. Müşteri satın alır, evine getirir. Yemekten

sonra veya günün muayyen saatlerinde, ikindi üzeri, akşamüstü gibi zamanlarda kişinin canı kahve içmek ister ise, önce ocak yakılacaktır. Ardından cezveye kahve konulur. Bunun da bir ölçüsü vardır. Cezvenin büyüklüğü içecek sayısına göre değişir. Cezveye, ikram edilecek fincanın büyüklüğü ölçüsünde bir ölçek su konulur ve uygun ölçüde çekilmiş kahve konulur. Kahvenin pişirileceği ateşin ağır ateş olmasına ve en az iki taşımlik kaynamasına özen gösterilir.

Bazen kişiler kahveyi evlerine çekirdek hâlinde de alır. Böyle durumlarda kahve çekirdekleri ev sahibi tarafından ateşte kalbur ile kavrulur ve küçük bir el değirmeninde çekilip pişirmeye hazır hâle getirilir.

Bütün bu sayılan işlemlerde yer alan araçlar < kahve dükkânlarındaki büyük kahve kavurma kalburları, kahve değirmenleri, onlarla ilgili alet ve edevat, evlerde kullanılan küçük kahve kavurma kalburları, el değirmenleri, fincan ve tabaklar, cezveler ve su kapları yahut bunların imalatçıları ve satıcıları düşünülürse> Türk toplum hayatında kahvenin kendi başına tam bir ekonomik kültürel sektör haline geldiğini gösterir. Dolayısıyla, ticari hayata yeni bir hareketlilik kazandırır. Kahve ticaretiyle uğraşan tüccar ve perakendeci, nakliyeciler, sanayici kesimler yaratır.

Fincanların ve tabakların boyanması, süslenmesi ve resimlenmesi ise, onlar için estetik ile uğraşan yeni bir 'nakkaş' < ressam > sınıfı ortaya çıkardığı söylenebilir. Elbette bu fincanların ve tabaklarının bir bölümü Çin ülkesinden İpekyolu kervanları ile ithal edilmiştir.. Ancak, fincan ve tabak imal eden bir yerli sanayinin ve nakkaş sınıfının da kahve ile birlikte toplum hayatına girdiği vurgulanabilir.

Toplum hayatına kahve, kültürel, ekonomik, sosyal ve bedîî yaratıcılık açısından yeni bir akışkanlık kazandırır. Kültürel bir metin gibi kahve, kendi metni/ bağlamı içinde yer alan unsurları ile daha geniş ölçekli ve daha ayrıntılı biçimde ele alınıp incelenebilir.

Kahve metni içinde yer alan temel unsurların ve ayrıntıların her birinin, üzerinde durulması şunları anlamaya yardımcı olacaktır:

1. Varlığa dönüştükleri dönemin doğru anlaşılmasına yardımcı olurlar;
2. Türk kültür tarihinin bu değişim ve dönüşüm süreci daha anlaşılır bir durum kazanır;
3. Türk toplum hayatında bu olgunun hangi durumlarda ve hangi şart ve özellikler ile kendini gösterdiği, değişmenin ve dönüşmenin tabiatı, yönü ve özellikleri öğrenilebilir;
4. Değişim ve dönüşüm süreçlerinde toplumun bu yetenek ve kapasitesini ne tür bir 'şey'in o 'an'inde etkileyip harekete geçirdiği açıklanabilir;
5. Yeni değişme ve dönüşme anlarında < kendiliğinden ortaya çıkmış veya önceden düzenlenmiş yeni durumlarda > karşılaşılabilecek sorunlar üzerinde bizi düşünmeye ve tedbir almaya yardımcı olabilir.

Toplumun ve toplum hayatının büyük bir dönüşüm ve değişim yaşadığı bir süreci doğru anlamamanın yolu, o sürecin yarattığı metni ve metnin içerdiği unsurları, üslûp ve anlatım elemanlarını doğru okuyup doğru anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır. Böyle bir uğraş, şüphesiz o toplumun geçmişi, bugünü ve geleceğine nasıl bakılması ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiği üzerinde çalışanlara önemli bilgiler ve veriler sağlayacaktır.

Bağlamsalda işlevci yorum açısından bu soruna bakıldığında, burada sorunun kendi başına bir 'kahve'olgusu olmadığı açıkça söylenmelidir. Kahve, bir bakıma hem sorunun / olgunun yaratıcısı ve hem içinde kendi başına yarattığı unsurlar ile yer alan bir nesnedir, bir aynadır. Onun bu çalışmadaki yeri, bir değişim sürecinin ve bu değişim sürecine ivme verenin etkilediği toplum yapısını doğru anlamının bir önemli alıştırması olmasıdır.

Türlü içecekler arasından kahve, topluma yaptırdığı değişim / dönüşümler açısından bakıldığında bir yeteneği ve kapasiteyi tarihî bünyesinde ve yaşadığı süreç içinde gösterdiği ve doğrudan doğruya bu değişimin daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemli göstergelerden birisidir.

Farklı tabakadaki insanlar arasında sosyal bir ortam yaratılmasına olanak sağlayan kahvehane ve kiraathane kurumları, içlerinde toplumun tüm dinamiklerini barındırırlar. Onların içerisinde hayatın akışını, toplumun düşüncelerini, yaşayışını ve kültür örüntülerinin bir yansımasını görmek mümkündür. Toplum içerisindeki sosyal devinimin ve değişimin, bu kurumlar üzerinden izlenebilmesi mümkündür.

Türk kültürünün ve Türk sosyal yapısının değişim ve dönüşümü gerçekleştiren bazı kurumlar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de, şüphesiz 'kahve' ve ona bağlı biçimde kurumlaşan ve bir kültürel metin/ mekân/ kurum hüviyeti kazanan 'kahvehane'lerdir. Bu kültür mekânları, kahve içim yeri olarak Önasya Türk imparatorluk topraklarından Yemen, Arabistan, Mısır ve Suriye Araplarının hayatında daha önceleri de vardı. Fakat Türk toplum hayatında 'kahve' kendine ilk kez, payitahtta, 1540'lı yılların sonlarına doğru yer bulabilir. Bir içecek olarak Türk toplum hayatında kahve, sosyal, ekonomik, kültürel, iletişim ve yaratıcılık ortamları bakımında farklı alanlarda önemli bir işleve sahip olmuştur.

Meşrûiyet tartışmalarına hem kahvenin kendi varlığında mevcut özelliklerin ve hem de, kahvenin varlığı ile ortaya çıkan kahvehane ortamlarına katılanların kimi faaliyetleri, ticarî rekabetin ve câzip yeni gelir kapısı olmasının sebep olduğu söylenebilir. Payitaht hayatında düzenin, emniyet ve huzurun bozulmasına yol açan işlere karışmış insanların uğrak yerine, buluşma ve toplanma mekânına dönüşmesi de, toplum hayatına yeni karışmış kahvehane olgusunu tartışmaların odağına taşıyan önemli bir etken olmuştur.

Kahve, evlerde, odalarda, sofalarda, konaklarda, dükkânlarda, kahvehanelerde, saraylarda ve dolayısıyla, Türk toplum hayatının pek çok kesitinde kendine özgü bir âdâb ve erkân ile içilebilir bir vazgeçilmez içki olmuştur. Bundan dolayı, şu görüş rahatlıkla ileri sürülebilir: Bu içeceğin/ kahvenin, imparatorluk toprakları üzerinde değil de, Türklerin hayatında ilk ortaya çıkış yeri, ilk cezalandırılış ve ilk meşrûiyet kazanma yeri, imparatorluğun payitahtı olan İstanbul şehridir. Türklerin hayatına girişi, imparatorluk coğrafyası üzerinde hayat bulma bakımından meşrûiyet kazanması ve yayılıp kendine özgü bir kurumlaşma yaratması, İstanbul'a gelmesi ile başlamıştır. Dolayısıyla, payitaht şehri İstanbul, kahvenin meşruiyet kapısı diye de ifade edilebilir.

Kahvenin payitahta ilk gelişi, Kanunî Sultan Süleyman devrine rastlar. Mısırlı tüccarların gemilerle getirmiş olduğu kahve, rivayetlere göre Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin kimi içtimai sebeplerden dolayı istemeden verdiği rivayet edilen fetva ile, karaya ayak basmadan çuvalları delinip denize dökülerek ortadan kaldırılır. Payitahtta kahveye karşı bu ilk direniş bir süre sonra gevşer ve halk arasında işlemez olur ve İstanbul'da elliye yakın kahvehane açılır. Bu sayı, II. Selim ve III. Murad zamanlarında altı yüze erişir. Sultan İbrahim zamanında ise, kahvehaneler, özgürlüğün tadını

alabildiğince çıkarır. Kısa süre içinde Anadolu ve Rumeli eyaletlerine bağlı şehir ve kasabalara kahvehaneler hızla yayılır.

Türk toplum hayatına İstanbul şehrinde meşrûiyet mücadelesini kazanıp giren kahve, döneminin olağanüstü bir içeceği. Döneminde ve yaşadığı süreç içinde ve öncesinde, Türk toplum hayatında ne odalar, ne bozahâneler, ne meyhâneler ve ne de tütün gibi kendine özgü özellikleri olan toplantı yerleri ve içip olguları onun yaptığı derecede bir etkileyici, sosyal hayatı değiştirici ve dönüştürücü bir işlev görmüştür. Kahve, toplum hayatının bütün boyutlarını etkisi altına almış bir içecektir. Çevresinde oluşturduğu kurumsal yapının yarattığı yaratıcılık ve iletişim ortamları toplumu derinden sarsacak değişimlere zemin hazırlamıştır. Toplumun yaşam tarzından tutun da, her türlü yaratıcılık üzerine kahve, olumlu, geliştirici, değiştirici, her alana yeni bir hareket kazandırıcı bir işlev görmüştür. Kendi çevresinde, kahvehane adıyla bir sosyal kurum yaratma yeteneği gösteren bu olağanüstü içecek, aynı zamanda bu kurum içinde birden çok yaratıcılık ortamı yaratmayı da becermiştir. Bunlardan biri de edebî yaratıcılık ortamlarıdır ve bunlardan bir tanesi doğrudan kendisiyle ilişkilidir.

Açıkgöz'ün⁴⁰ eserinde ortaya çıkardığı bir tarih düşürme kaydına göre, İstanbul'da ve Türklerin yaşadığı çevrede ilk kahvehane, 1551 yılında açılmış görünmektedir. Tarihçiler ise, bu konuda farklı bir başlangıç tarihi hikâyesi anlatır. Gelibolulu Alî, h.960/m.1553 yılından itibaren kahvehanelerin her yerde açıldığından söz ederken, Peçevî bu konuda h.962/m.1554⁴¹ yılını zikreder. Kâtip Çelebi⁴² ise, kahvenin h.950/m.1543 yılında İstanbul'a

⁴⁰ Namık Açıkgöz, **Kahvenâme (Klasik Türk Edebiyatında Kahve)**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999.

⁴¹ İbrahim Peçevî Efendi, **Tarih-i Peçevî**, cildi evvel, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283, s.363.

⁴² Kâtip Çelebi, **Mizanü'l hakk fi ihtiyârî'l -ehakk**, Ali Rıza Efendi Matbaası, İstanbul 1286, s.45.

gemilerle getirildiğinden söz edip, karaya çıkarılmadan, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin fetvası ile çuvallarının delinip denize akıtıldıklarını belirtir. Bu kayıtlar arasında Kâtip Çelebî'nin kaydı, daha güvenilir görünmektedir. Zirâ dönemin Şeyhülislâmı Ebussuud Efendî'nin de, kahve için dinen değil; ama içtimaî sebepler ile ilk yasak fetvasını verdiği, daha sonra bunun gevşetildiği ve Kanunî zamanında bile, yasaklara rağmen istimaline başlandığı anlaşılmaktadır. Ebussuud Efendi'nin fetvaları şu şekildedir:

“Mes’ele: Büyük Müftü (Şeyhülislam) Arap ülkelerinde, Mekke ve Medine’de giderek yaygınlaşan kahve kullanımı konusunda ne düşünüyor? Kullanımı haram mı, değil mi?

El- Cevap: Allah’tan ve günaha girmekten korkanlar kahveyi sefiher ya da sarhoşlar gibi içmez, sağlık ve esenlikleri için içerler; kahveyi bu amaçla tüketenler için bir engel yoktur.”⁴³

Fetvadan da anlaşılacağı üzere kahvehaneler üzerine değil, kahve içimi üzerine verilmiştir.

Kahve ve kahvehaneler ile ilgili olarak M.de M. D’Ohsson yerli kaynaklardan istifade ederek İstanbul hayatını anlattığı eserinde okuyucuya daha derli toplu bilgi verir⁴⁴. Onun eserindeki kayıtlara göre de, m.1555 yılında, biri Halepli, diğeri Şamlı iki Suriyeli, Hükm ve Şems İstanbul’a gelip Tahtakale’de birer kahvehane açıp, o zamanlar için hârikulâde görülen bu içeceğin câzibesine hemen herkesi bağlamaya başlarlar. Ancak, bu yerlerin büyük rağbet görmesi ve camilerde ibadetin tavsaması din adamlarını çileden çıkarır ve bu içeceğe karşı savaş açarlar. Devrin din adamı Ebussuud Efendi’ye bu içeceğin kamusal alanda içim yeri olan kahvehaneler için sordukları soruların sonunda verdiği fetva şöyledir:

⁴³ Süleymaniye Kütüphanesi, Atif Efendi, no: 1546. Aktaran, Saraçgil, s. 31.

⁴⁴ D’ohsson, **Ehlikeyfin Kitabı**, (haz. Fatih Tıgılı) ,İ İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

“Mes’ele: Dinin koruyucusu Sultan, pek çok defa kahvehaneleri yasakladı. Bununla birlikte, bir grup kötü adam buna aldırış etmez, fakat kahvehaneleri geçinmek için işletir. Kalabalıkları çekmek için, tüysüz çirak çalıştırır; satranç ve dama gibi oyun ve eğlence araçları edinirler. Şehrin hovardaları, dolandırıcıları ve serseri delikanlıları afyon ve haşhaş tüketmek için orada toplanırlar. Bütün bunlardan daha önemlisi, onlar, oyunlarla ve sahte bilimlerle en yüksek derecede meşgullerken, kahve içerler ve kendilerine emredilen duaları ihmal ederler. Yasal olarak, kahve satanları ve içenleri önleyebilecekken önlemeyen kadiya ne yapmalı?

El-cevap: Böyle çirkin işleri yapanlar acımasız ve uzun hapis cezasıyla alıkonmalı ve bu işler önlenmelidir. Onları bu işleri yapmaktan alıkoyamayan kadılar kovulmalıdırlar.”⁴⁵

Ebussuud Efendi’nin bu fetvalarından da anlaşıldığı üzere direkt olarak kahvehaneler için bir fetva verilmemiş olsa da devrin din adamları kahvenin kamusal bir mekânda içilmesine tepkili yaklaşmışlardır.

İşin içine din adamlarının itirazlarına karşılık, Saray çevresinden kişilerin el altından verdiği teşvik desteği de karışır. Saray bürokrasisi buralardan kendilerine ek gelir sağlar; kendileri kimi kahvehanelere el altından ortak olur ve dolayısıyla, onlar tarafından kahvehanelerin açılması himâye görür. Kahvehanelerin kapatılması önlenir.

Kısa bir süre sonra kahvehaneler yine fesat yuvasına dönüşür, saray entrikalarının konuşulduğu yerler mahiyeti kazanmaya başlar ve bu yüzden II. Selim ve III. Murad ⁴⁶ zamanlarında bunların yasaklanmasına gidilir. Ancak,

⁴⁵ Aktaran: Cengiz Kırılı.

⁴⁶ III. Murad kahvehânelerin kapatılması ile ilgili şu fermanı ilgili tüm yerlere yollar ve halka duyurtturur: “ Bundan evvel, tahta çıktığım zaman bir emir gönderip şeriata uymayan işleri yasak etmiştim. Demiştım ki: Zımmi taifesi İslamlara içki satmayacak ve (Saderu oğlanlar, perişani tülbendlar sarınıp), dürlü elbiseler giyüp levendler ile gezmiyecekler. Bilhassa, fesatların toplantı yeri olan kahvehaneler, külliye kaldırılacak. Hâlbuki bu fermana rağmen kahvehanelerin işlediği, hatta evvelkinden fazla olduğu görülüyor. Kadılardan ve müderrislerden bazıları(mülazım ve danışmentlerden = talebeden) ve sair havai ehlinden birçok adam kahvehanelerde toplanıyor. (Taze oğlanlar ile kahveler içip, bir şey ve macun ve beng ve afyon tenavül) ettikleri yetmiyormuş gibi, kahve bahanesiyle şarap ve rakı içiyorlar. (Nerd= tavlâ ve satranç ve tavlâ ve kumar) oynayarak, vakitlerini türlü yasak ve kötü işlerle öldürüyorlar. Bu yüzden sanat ve sair kazanç erbabı tenbelleşiyor. İlim adamları ve talebe cahil kalıyor. Bunlardan türlü rivayetler ve haberler çıkıyor. Hiç birine bakan, aldırın yok...(İmdi gaflet caiz değildi). Artık bundan sonra bir emir daha verecek

devrin din adamları ve devrin Şeyhülislâm'ı yeni bir fetva ile kahvenin içilmesinde ve dolayısıyla kahvehanelerin yeniden açılmasında bir sakınca bulunmadığını açıklar. Bu kamusal mekânlar yine kısa zamanda fesat yuvasına döner ve padişah çıkarıp indirenlerin toplanma mahalli olurlar. II. Osman'ın akıbeti, kahvehanelerde toplananların yaptığı ayaklanma sonucu, facia ile kapanmış ve padişah boğularak feci şekilde öldürülmüştür. Uzun bir süre kahvehanelerde gruplaşmalar devam eder.

Bu durum yönetimi rahatsız eder. Halkın yönetim hakkında sorgulama yapması ve eleştirilerini örgütlü bir şekilde ifade etmeleri otoritenin sarsılmasını hızlandıracak korkusu ile kahvehanelerin yasaklanmasına gidilmiştir. Kahvehanelerin İstanbul üzerinde yarattığı tehdit ve tehlikeyi, yeni tahta çıkan IV. Murad görmüş; kahveyi, tütünü ve içkiyi yasak etmiş ve bunların içildiği yerleri de kapattırıp tahrip ettirmiştir. Fakat bir süre sonra IV. Murad da, kahve lehinde kendine yapılan talep ve ricalara dayanamaz ve o da, kahve ve kahvehanelere koymuş olduğu yasaklar üstünde ısrardan vazgeçmiştir. Bundan sonra da, toplum hayatında ne kahve ve ne de kahvehaneler bir daha meşrûiyet konusu olmuştur.

değilim. Bu fermanımı dinlemeyenleri cezalandıracağım. Kapı çavuşlarımdan Ali çavuş oraya gelince bu işlerle bizzat meşgul olacaktır. Şehir içine dellallar çıkartıp, emirimi herkese duyursunlar. Bundan böyle hiç kimse kahvehanelerde, yatmayacak ve kahve işletmeyecek. Bütün kahvehanler, kimin olursa olsun derhal kaldırılacak. Aylaklar ve cahiller kendi işlerine, ilim erbabı da derslerine bakacak. Yine kahvehane işletildiği ve toplantı yapıldığı görülürse, bunu senin dikkatsizliğine vereceğim. Kimseyi kayırtmayacaksın. Müslümanlara içki satan kefareyi ve kahve işletüp milleti kötü yola düşürenleri ve uslanmayan eşkiyayı subaşına tutturup bana yollaki, küreğe virile. Kadı, Müderris gibi memuriyet sahiplerini, kim olursa olsun, adını ve şahsiyetini yazıp bildir ki memuriyetlerinden azledeyim; Memur olmayanları işe tayin etmeyeyim; diğerlerini de döğdürüp cezalandırayım. Subaşı ve asker, bu hale göz yumarlarsa, bunları da kahvecilerle birlikte tutdur. Hepsini küreğe koşayım ve subaşının hakkından geleyim. Vaziyeti gizlice yoklatacağım. Uyuma, dakikageçirme ve bu emrimi hem sicille geçir, hem de aslını mehkemede sakla ki, şimdiki ve sonraki Kadılar buna göre hareket etsinler.” R.R. Yücer, "Bozahane, Meyhane ve Kahvehane Yasakları", **Uludağ**, Temmuz 1940, s. 28, s. 42-43. aktaran: Serdar Öztürk.

Tartışmaların ve fetvaların odağında yer alan kahve içeceği hakkında en doğru teşhisleri Kâtip Çelebî'nin⁴⁷ koyduğu görülür. Bunlar daha akılcı ve insan sağlığı ile ilgili tespitlerdir. Kâtip Çelebî, revaç gören içecekler üzerine konan yasakların sonsuza kadar devam edemeyeceğini vurgular ve sağlık açısından bu içeceğin üzerinde durur. Ona göre, kahve içeceği kuru ve soğuk bir içecektir. Kuruluğu uykuyu önler, idrar yaptırır. Sevdavî mizaca sahip insanların içmesi uygun değildir. Uykusuzluğa ve vesveseye yol açar. Sarhoş iken içilmesi yararlı olur. Mizâcî râtîp olanlarca ve kadınlar tarafından içilmesi uygundur. Kahveyi bu çerçevede içenler için Kâtip Çelebî bir beis görmez ve bu açıdan yasaklamayı tasvip etmez. Kâtip Çelebi kahvehaneler hakkında insanların eğlendikleri, satranç gibi çeşitli oyunları oynadıkları ve kahve içtikleri yerler olarak değerlendirir.

Kahve ve kahvehane üzerine payitahtta, IV. Murad Hân zamanına kadar lehinde ve aleyhinde meşrûiyet kavgaları sürmüştür. Fakat bir süre sonra kahve, IV. Murad Hân'ın kararından vazgeçmesinin sağlamıştır. Han'ın da zamanla bir kahve tiryakisi olması, kararından vazgeçmesinde etkili olmuştur. 1592 yılından itibaren yasaklamalar hafifletilir. En sert yasaklamalar IV. Murad < 1623- 1640 > yılları arasında olur. Tütün, kahve ve afyon gibi keyif verici maddeler yasaklanır. Aslında yasaklar kahve için değil, kahvehaneler içindir. Bunun sebebi de yeniçerilerin ya da diğer meslek gruplarındaki insanların bu kamusal mekâna toplanıp, yönetimi eleştirici konuşmalar yapmalarıdır. Eleştirilerin dozu yönetimi değişmesini isteyecek kadar artması yönetim mekânizmalarını tedirgin eder. Bundan dolayı kahvehaneleri yasaklama yolunu seçen yönetim, siyasi konuşmalarının önünü keseceğini düşünmüşlerdir.

⁴⁷ Kâtip Çelebi, **Mîzanü'l hakk fi İhtiyârî'l -ehakk**, Ali Rıza Efendi Matbaası, İstanbul 1286.

Böylece, onca zaman yasaklara uğrayan kahve, sonunda mücadeleyi kazanır ve payitahtta sahip olduğu âdâb ve erkân ile özgürlüğüne kavuşup Türk toplum hayatına korkusuzca hayatını sürdürür. O günlerden günümüze kadar geçen zaman içinde ve bugün, hayatımızda mümtaz bir içecek olarak yerini aynı âdâb ve erkân içinde muhafaza edip, kendini dünyaya ‘Türk kahvesi’ diye tanımlatmıştır. . Bir bakıma ‘kahve’, Türk kültürü/medeniyeti içinde ortaya koyduğu yaratıcılık, âdâb ve erkân, estetik zerafeti ve haddeden süzölmüş nezâketi ile insanlığın dünya medeniyeti mirâsına katılan bir içecektir.

Avrupa’dan Osmanlı topraklarına gelen yabancı seyyahlar seyahatnamelerinde, Türklerin misafirperverliklerini, bedii zevklerini, yaşam biçimlerini, eğlencelerini ifade ederken dâhi kahve ve kahvehanelerden bahsetmişlerdir. Avrupalı seyyahların ilgisini çekecek kadar Türk toplumu içerisinde kahve içimi yaygınlaşmıştır. Ünlü seyyah F.H.A.Ubucini⁴⁸ seyahat notlarını yazdığı eserinde Türklerde kahve ikrâmı üzerine şunları söylemiştir:

“Ramazan ayı müstesna, bir Müslüman evine girdiniz mi mutlaka kahve ikram ederler. Siz daha sofaya oturur oturmaz evin efendisi el çırpar ve giren hizmetkâra, çabuk kahve! diye emreder. Az sonra elinde, kişinin servetine mütenasip olarak altın, lal, gümüş veya tahtadan zarfların içinde kahve fincanıyla döner. Bu ikram öyle yaygın ve kesin bir adettir ki, bazen hizmetkârlar efendinin emretmesini bile beklemeden getirirler.”⁴⁹

Yabancı bir seyyahın Türk toplumunda misafir ağırlamak için ilk ikramın kahve olduğunu tespit etmesi, Türk toplumunun misafirperverlik anlayışı içerisinde kahvenin önemli bir yeri olduğunun göstergesidir. Aynı zamanda Türklerde kahve içilen fincanların bile çeşitli madenlerden yapılmış yahut

⁴⁸ F.H.A Ubucini, 1818–1884 yılları arasında yaşamış bir Fransızdır. 1846 yılında ilk seyahatine çıkmış ve İtalya, Yunanistan v Türkiye’ye gitmiştir. Bu seyahatinin sonunda orijinal adı “La Turquie actuelle” Paris, Librairide L. Hachette,1855 (1855’de Türkiye) adlı eseri yazmıştır.

⁴⁹ F.H.A.Ubucini, **1855’de Türkiye 1.Cilt -2.Cilt**, çev. Ayda Düz, 2.cilt, s. 47.

değerli taşlar ile süslenmiş olmaları Türklerin estetik zevklerinin de bir göstergesidir. Bu süslemeler, kişinin toplumdaki konumuna göre değişmektedir. Elit tabaka da daha çok altın ya da gümüş fincan zarfları kullanılırken, halk arasında tahta ya da çiniden yapılmış fincan zarfları kullanılmaktaydı. Ubucini, yine aynı eserinde, Türklerde kahve içmenin bir âdâbı olduğunu söylemiştir:

“Kahve yudumlanarak içilir ve iki yudum arasında misafir tütününü içer. Bitirip de fincanı hizmetkâra iade ettiğinde dönüp temenna eder o da, hemen karşılık verir.

Temenna, sağ eli önce ağza, sonra alna götürerek verilen selamdır. Bu resmisidir. Daha samimi olanı el kalbe ve göğse götürmek suretiyle verilir.

Başka misafirler de varsa, kural onlara da sırayla temenna etmeyi gerektirir. Onlar da karşılık verirler. Bu nezaket alış veriş acaip bir manzara arz eden bir sahneye dönüşür...

Kahve ikramı, çubuk ikramı kadar yaygındır. Doğuda görgü kuralları bu ikisi arasında büyük bir fark gözetir. Kahve, bütün misafirlere ikram edilir; çubuk ise ev sahibinin mevkii ve misafirinin saygınlığına göre verilir...

Bu fark gözetme resmi kişiler alanında varittir. Özel kişilerin evinde kahve çubuk arasında ayrılık gözetildiği pek görülmez. Bu sebepten ötürüdür ki, düzinelerle çubuk önceden hazırlanır ve özel sehpalara üzerine dizilir.”⁵⁰

Kahvenin bir toplumun hayatında bu kadar etkili ve saygınlık kazanması şaşırtıcı, bir o kadar da alışılmış bir durumdur. Şaşırtıcılıktan kasıt, kahve denilen içeceğin pişirilmesinden sunumuna kadar farklı bir geleneğe sahip olmasıdır. Alışılmış denmesinde ise, yabancı bir misafirin dâhi ilk defa konuk olduğunda öncelikle kahve ikram edilmesidir. Türklerde kahvenin, önemli bir yere sahip olduğu, yukarıdaki alıntılardan da anlaşıldığı üzere, aşîkârdır.

Kahvehanelere kahve içmek için gelen insanlar, bu kültür kurumunda sadece kahve içmekle yetinmezler. Kahve içerken kahvehanede, sohbetlerini

⁵⁰ Ubucini, **a.g.e.**, s.48-49.

ederler, sözlü anlatımları, canlı performans icraalarını dinlerler/ izlerler< karagöz, meddah, âşık >, eğlencelere katılırlar, okuma faaliyetlerini gerçekleştirirler.⁵¹

Kahvehaneler meslek gruplarının ziyaret ettikleri yerler olarak da anılırlar ve farklı isimlere sahip olurlar. Kahvehanelerin müdavimleri, bu kamusal mekânlardan çıkmaz hâle gelirler. Türk toplumunu derinden etkileyen bu kurumların içerisinde gerçekleştirilen faaliyetlere göre adları vardır. Grupların müdavimi oldukları kahvehaneler, onların isimleri ile anılır hale gelirler. Semai Kahveleri, Tulumbacı Kahvehaneleri, Meddah Kahvehaneleri, Esnaf Kahvehaneleri, Yeniçeri Kahvehaneleri, Tiryaki Kahvehaneleri, Çalgılı Kahvehaneler, Aşık Kahvehaneleri, Esrarkeş Kahvehaneleri, Seyyar Kahvehaneler, İmaret Kahvehaneleri, Mahalle Kahvehaneleri adı bilinen kahvehaneler arasındadır. Bu kahvehanelerde mensup olunan meslek gruplarından insanlar bir araya gelmekte ve toplumsal düzen, güncel haberler hakkında konuşmaktadırlar.

Bu kahvehane türleri arasında döneminde kötü bir üne sahip olan Yeniçeri Kahvehaneleri'dir. 17. yüzyılda görülmeye başlayan bu kahvehaneler yeniçerilerin toplandıkları yerlerdir. Mimari açıdan iki katlı bir yapının içerisinde peyke, sofa, saz yeri "baba sofrası" gibi kısımlar bulunmaktadır. Bu kısımlar yeniçerilerin ihtiyaçlarına göre dekore edilmiştir. "baba sofrası" kısmı, Bektaşî şeyhinin oturduğu özel bir yerdir. Yeniçerilerde ocak inancı olduğu için kahvehanelerinde de bu inancı sürdürmüşlerdir.

⁵¹ Ubucini adlı seyyah seyahatnamesinde şunları söyler: " Kahvehanelerin gerçekte en canlı olduğu günler ramazan ayı ve bayramlardır. Ramazan hem oruç, hem şenlik ayıdır. Bütün gün süren oruçtan sonra gece şenlik başlar; yiyecek satan dükkanlar da o saatte açılır..Kahvehanelerde ve meydanlarda çalgıcılar ve sokak şarkıcıları, meydan soytarıları, çengileri, meddahları, karagöz kalabalık bir seyirci ve dinleyici kitlelerinin birikmesine yol açar.(...) Meddahlar Türk'tür. Mesleklerini tercihen kahvehanelerde icra ederler. Seans genellikle güneşin batmasından bir saat sonra başlar. Giriş bileti diye bir şey yoktur; ilk gelenler kahvehaneyi doldurur. " Ubucini, **a.g.e.**, s. 68- 69.

Kahve fincanlarının, su bardaklarının, kahvenin, şekerin, nargilenin konulduğu ateşe konulduğu mutfak kısmı bulunmaktadır. Çok gürültü olan bu kahvehanelerin görünümünden, konuşulan konulara kadar yeniçerileri anlatır.⁵² Bu kahvehanelerde devlet düzeni sert bir şekilde eleştirilmiştir. “Ayaklanma mekânı “olarak da ünlenmiştir. Yeniçerilerin bir arada bu mekânlarda toplanmaları, II. Mahmud’un yeniçeri ocağını kaldırmasına kadar sürmüştür.

Meddah kahvehaneleri, meddahların hikâye anlattıkları kahvehanelerdir. 20. yüzyılın başına kadar bu kahvehaneler varlıklarını devam ettirmişlerdir. Meddahın kahvehaneye gelmesi ile hilal şeklinde oturma düzenine geçilir. Meddah yaş grubuna, dinleyici kitlesinin eğitim seviyesine, mesleğine göre hikayelerini biçimlendirmiştir.. Ramazan geceleri ve bayram gecelerinde daha fazla müşteri kitlesine sahip olan bu kahvehanelerde halk, öğütler, masallar, destanlar ve güncel olayların hikâyeler ile hicvine tanık olmuşlardır.

Varlıklarını uzun bir süre devam ettiren kahvehanelerden biri de âşık kahvehaneleridir. İlk örnekleri 16. yüzyılda görülmeye başlanan âşık kahvehaneleri, halk arasında en fazla rağbet gören kahvehanelerdir. Âşıkların saz çaldıkları bu kurumlarda, halk edebiyatının anonim türlerini görmek mümkündür. Âşıklara ilgi o kadar büyüktür ki, kahvehaneler dolup taşmaktadır. Âşıklar arkası yarın sunumları yapmaktadır. Kalabalıkları bir araya getiren bu sunumlar, 20. yüzyılın başına kadar bu sunumlara devam etmişler ve âşıklar sanatlarını devam ettirmişlerdir.

⁵² Daha geniş bilgi için bakınız: Evren, **a.g.e.**, 56- 60.

Çalgılı kahvehaneler Yine geniş bir yapı üzerinde kurulan bu kahvehaneler özel süslemeler ile bezenmiştir. Salah Birsell süslemeler hakkında, kahvehanelerin tavanının görünmeyecek şekilde elvan kâğıtlarından yapılmış gül motifleri ile süslendiğini söylemektedir.⁵³ Çalgıcıların özel bir yerde oturduklarını ve sunumlarını izlemeye gelen insanlardan giriş ücreti alındığı bilinmektedir.

Türk toplumunda hahvehânelere gelen müşteri tipi farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar bu mekâna gelen müşterinin isteklerinden kaynaklanmaktadır. Kahvehanelerin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir;

- Kahve içme,
- Eğlenme,
- Karagöz, Meddah, Âşık gibi icracıların icralar yapması,
- Müzisyenlerin icraları,
- İletişim odaklarının sağlanması,
- Okuma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi,
- Belli fikir hareketlerinin, gruplarının toplanma yeri olması,
- Oyun faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi,

19. yüzyıl başlarında Türk toplumunun siyasi yaşamında değişimlerin başlaması ile kahvehanelerde günlük basının takibine gidilir. Günlük olarak çıkarılan süreli yayınlardaki artış kahvehanelerde diğer faaliyetlerinde olması nedeniyle tam olarak takip edilemez bir hâl alır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce halkın süreli yayınları takip etmesini kolaylaştırmak için

⁵³ Salah Birsell, a. g. e. , s. 183.

bazı kahvehaneler basılı eserleri ve süreli yayınları gelen müşterilerin okumaları için bulundurmaya başlarlar. Zamanla bâzı kahvehanelerin isimleri okuma evi, kıraathâne şekline dönüşür. Kıraathânelerde, hem okumalar yapılır hem de kahve içmeye devam edilir. Kıraathânelerde Türk basın yayın hayatına ait gazetelerinin olmasının yanı sıra aynı zamanda Fransızca, Ermenice, İngilizce, Rumca gibi farklı dillerde de gazeteler bulundurulmuştur. Azınlıklarında 19. yüzyılda kıraathânelerde gruplaştıkları görülmektedir. Edebiyat çevreleri kıraathânelerde toplanıp, edebi sohbetler yapmışlardır. 1900'lü yıllarda elit çevrenin gittiği kıraathâneler bulunmaktadır. Sarayda çalışanlar, saraya yakın olan ya da üst düzey imkanlara sahip olanların gittikleri bu kamusal alan, onların fikir alış- verişinde bulundukları, günlük yayınları dinledikleri ve gizliden gizliye yönetimi eleştirdikleri yerdir.

Ünlü kıraathânelerden birisi Meserret Kıraathânesi'dir. Bu kıraathâne saray çevresinin toplandığı bir mekândır. H. Ziya Uşaklıgil'in göre bu kıraathânenin adı başlangıçta Yıldız Kıraathâne'sidir. Saraydan gelenler tedirgin oldukları için adı daha sonra Yıldız Kıraathâne'sine değiştirilmiştir. Mehmed Rauf, H. Ziya Uşaklıgil'in sohbet etmek için gittiği bu kıraathâne de, F. Ozonsoy, A. N. Karacan ve S. Enis Atabeyoğlu'da gitmiştir. İttihat ve Terakki Tarihi'ne bakıldığında önemli kararların bu mekânda alındığı görülmektedir. 1930'lu yıllarda kıraathâne de gazete, dergi ve diğer neşriyatların tasarılarını konuşmuşlardır. Kıraathânenin iç mekân özellikleri Salah Birsal'in Kahveler Kitabı'nda , kıraathânenin kapıdan girilince sağ tarafına yerleştirilmiş olan kanepeler olduğunu ve bu kanepelerin salonu ikiye böldüğünü birinci kısımda tavla, satranç gibi oyunları oynayanların oturduğunu diğer tarafta ise sohbet edenlerin ve yazılarını yazarların oturduğunu söylemektedir.⁵⁴

⁵⁴ Daha geniş bilgi için bakınız: M. Sabri Koz , “ Meserret Kıraathânenesi”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. IV, s. 405- 406.

Diğer önemli bir kıraathânedeki İhsan Kıraathâne'sidir. Babıâli'ye yakın bir yerde kurulmuş olan bu mekân, üst düzey yöneticilerin ve gazetecilerin müdavimi oldukları yerler arasındadır. Mütareke döneminde ve Cumhuriyet'in ilanından sonrada varlığını devam ettirmiş, basın yayın çalışanlarının lokali hâlini almış yerlerdendir.⁵⁵

Sonuçta kahve, evin içinde ve dışında içim yerleri olan <kahvehaneler, kıraathâneler >, toplum içinde ve payitahtta meşrûiyet kazanınca, kısa bir süre içinde Önyasya Türk imparatorluğunun üç kıta üzerine yayılmış coğrafyasında, hemen her yerde her biri kültür olgusu oluşturan, kurumlaşan bu kahve içim yerleri/ kahvehaneler/ kıraathâneler kendini göstermeye başlar. Kahvenin evde içilmesinin adet olması dışında asıl kahvehaneler denen kamuya açık kurumlarda tüketilmesi bu içeceğin yaygınlaşmasında fazlaca etkili olmuştur.

Bu bölümde Türk toplumsal yaşamında kahve ve kahvehanelerin tarihi üzerinde genel değerlendirme yapılmıştır. İkinci bölümde 17. Yüzyılda Osmanlı coğrafyasındaki kahve ve kahvehaneleri Evliyâ Çelebi'nin Seyahaynamesi kapsamında incelenecek ve bu çerçevede değerlendirilmelerde bulunulacaktır.

⁵⁵Daha geniş bilgi için bakınız: M. Sabri Koz , “İhsan Kıraathânenesi”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. IV, s. 405- 406.

İKİNCİ BÖLÜM

EVLYÂ ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE BİR SÖZLÜ KÜLTÜR KURUMU OLARAK KAHVEHANE

Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi, <1611- 1681> 17. yüzyılda Evliyâ Çelebi tarafından yazılmış bir seyahatnamedir. Bu bölümde seyahatname içerisinden kahvehane ile ilgili detaylı olarak anlatılmış olan metinler seçilerek analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu analizi gerçekleştirilirken, metinlerde ortak olan hususlar dikkate alınarak sınıflandırmalara gidilmiştir. Yani, belli başlıklar altında toplanan metinler analiz edilmeye çalışılacaktır. Seyahatnamenin incelenen bölümlerine ait metinler Ek'te yer almaktadır.

Seyahatnamede bulunan kahvehane metinleri, bir sözlü kültür kurumunun özelliklerini anlatmaktadır. Mekân özellikleri, mekânın içerisinde bulunan insanlar <müşteriler ve çalışanlar > ve mekân içerisinde ortaya çıkan sözlü kültür sanat ürünleri bu kültür kurumlarının işlevlerinin anlaşılmasında kolaylık sağlayacaktır.

2.1 KAHVEHANE MEKÂNI

Kahvehane Evliyâ Çelebi Seyahatnamesin'de iki kısımda incelenebilir. Kurumun mekânsal özellikleri, iç mekân ve dış mekân olarak ayrılarak, mekânın iki yönü de ele alınmış olur. Bu şekilde bir inceleme, mekânın hangi şartlar altında mimari özelliklere sahip olduğu, coğrafi özelliklere göre değişip değişmediğinin tespiti açısından önemlidir.

2.1.1 Dış Mekân Tasarımı

Seyahatnamede Anadolu'nun bazı illerine yapılan seyahatlerde alınan notlardan biri Tokat iline aittir. Tokat'ta sayısı tam olarak verilmemiş devlete ait ve tamir edilmiş süslü kahvehanelerin olduğu söylenmiştir. Selanik anlatılarında, on yedi tane iyi bir şekilde imal edilmiş "mükemmel" bir şekilde hazırlanmış kahvehanelerin olduğu metinlerde anlatılmıştır. Bunun dışında dış mekân özelliklerine değinilmemiştir.

Belgrad anlatılarında, çarşı yakınında altı tane kahvehane olduğu, bu kahvehanelerin şehir içinde, şehir dışında olduğu ve bir kaçının ise nehir kenarına kurulduğu anlatılmıştır. Bazı kişilerin suya girdiklerini bazılarının da renk renk balıkları avladıkları söylenmiştir. Su kenarında kahvehanelerin kurulması, kahvehanelerin sadece iç mekân tasarımı olarak değil aynı zamanda kurulduğu alandaki coğrafi özellikleri de yansıtmaktadır. Belgrad nehirlerin ve yeşillik alanların çok olduğu bir şehirdir. İnsanların vakit geçirdikleri ve dinledikleri bir alanın bu şekilde bir konuma sahip olması mantıklı olmakla birlikte sosyalleşme çerçevesinde de etkili olduğu söylenebilir.

Seyahatnamede Manisa şehri Tahtakal'a meydanında üst ve alt katlı olmak üzere katlı kahvehaneler bulunduğu ve bu kahvehanelerin etrafının açık olduğu, her birinin içinde fıskiyeli havuzların olduğu belirtilmiştir. Etrafı açık olan kahvehanelerden birinin, dört yönünün gül bahçesi olduğu ve bu gül bahçesinin güzel bir koku yayarken, binlerce bülbül sesi hazinesinin duyulduğu ifade edilmiştir. Kahvehanelerin iki katlı olarak yapılmasının sebebinin ise içeride gerçekleştirilen kültürel faaliyetlerin çokluğundan ve gelen müdavimlerin sayılarının fazlalığından ileri geldiği belirtilmektedir.

Aydın iline ilişkin olarak seyahatnamede, kırk tane kahvehane bulunduğu ve bu kahvehanelerin mükemmel süslenmiş bağ – bahçelerinin, gül bahçelerinin ve cam taraçalı çatılarının olduğu söylenmiştir. Ayrıca, bazı kahvehaneler turunç ve limon bahçelerinin yakınında kurulduğu ve bu bahçeden yayılan güzel kokular müşterileri rahatlattığı belirtilmektedir. Aydın ili, sıcak bir iklime sahip olduğu için kışları da ılıman geçmektedir. Cam taraçalı çatıların kullanılması kış mevsimi içinde bir sorun teşkil etmemektedir. Bununla birlikte, bahçelere yakın yerlere kâhvehanelerin kurulmuş olması, müşterilerin sıcak yaz günlerinde serin bir ortamda hoş vakit geçirmelerini sağlaması açısından da önemlidir.

Evliyâ Çelebi, Şam şehrindeki anlatılarında ise kahvehanelerin isimlerini de vermiştir. Örneğin, Mansıb Kahvesi isimli kahvehanenin mimari yapısını belirtirken taştan ya da tuğladan yapılmadığından bahsederek bu mekânın ağaçlıklar arasında tersine dönmüş söğüt ağacının gölgesinde gizli/kuytuda olduğunu belirtmiştir. Daha sonra ise, söz konusu kahvehanenin altı ay işlediği ve kış aylarında kapatıldığından da bahsetmiştir. Şam şehrindeki bir başka kahvehane olan İğneciler kahvehanesinin ise fıskiyesi ve havuzlu olduğundan bahsedilerek kahve pişirilen ocağın yanından havuzun suyunun aktığı ve mekânın yanında bulunan gül bahçesindeki gül kokuları ve bülbül sesleri arasında kahvelerin içildiği anlatılmaktadır. Ayrıca bu kahvehanenin çarşı ve pazara yakın taştan inşa edilmiş bir bina olması gibi özelliklerinden de belirtilmektedir. Bununla birlikte, şehrin iklimi ve fiziksel özelliklerinin de kahvehanelerin konumunu da etkilemiştir. Örneğin Şam şehrinde hava sıcaklıklarının fazla olması ve ağaçlık alanların daha serin olması nedeni ile kahvehanelerin özellikle ağaç altlarına ya da ağaçlık alanlara kurulmasında etkili olmuştur. Kahvehanelerin birer sosyalleşme mekânı olması da aynı zamanda bu kültürel paylaşım ortamlarının iş yeri olan kişiler ya da alış veriş için gelen kişilerin uğrak yeri olması sebebiyle pazar, çarşı ve meydanlara, bir başka ifadeyle bulunduğu bölgenin merkezi yerlerine yakın kurulmasını gerekli kılmıştır.

Seyahatnamede, Mekke ile ilgili anlatılar da kahvehanelerin taştan ya da tuğladan yapılmadığını, bunların yerine kulübe misali ağaçtan yapılmış hurma hasırı ile örtülmüş bayındır yerlerde kuruldukları ifade edilmiştir. Kahvehanelerin de bulundukları ortama uygun olarak inşa edilmiş olması, bu mekânların bulundukları sosyal ortama uyumlu olduğu ve toplumun genel yaşama ortamı ile paralel olduğu düşünülebilir. Mesela, kolay kurulabilen evler yapmayı tercih eden Araplar, göçer oldukları için yapı inşasında uzmanlaşmamışlar ve bundan dolayı konutlarda taş tuğla gibi malzemelerden yararlanmamışlardır. Bu duruma paralel olarak da Arap coğrafyasında yer alan kahvehanelerin dış mekânlarında da taş, tuğla gibi yapı malzemeleri kullanılmamıştır. Örneğin, Mekke'de çok fazla hurma ağacı olması ve yağışların az olması çatı yapımında hurma ağacı yapraklarının kullanılmasına sebep olmuştur.

Seyahatnamede gezilen yerlerin anlatıldığı metinler içerisinde kahvehanelerden detaylı olarak bahsedilen kısımlar yukarıda belirtilmiş olan şehirlerdir. Seyahatnamede anlatılan kahvehanelerin dış mekân özelliklerine bakıldığında, mekânın dış yapısının oluşturulmasında iklimin büyük bir etkisinin olduğu ve bulunduğu bölgenin mekânsal özellikleri ile paralel olduğu göze çarpmaktadır. Kahvehane mekânlarının kuruldukları yapılar, bulunduğu coğrafyada kullanılan yapı malzemesine göre değişmektedir. Bazı yerlerde taş malzeme, bazı yerlerde ahşap ve bazı yerlerde ağaç altları tercih edilmiştir. Ayrıca bazı bölgelerde yer alan kahvehanelerin mekânsal şartlardan, kültür faaliyetlerinin çokluğu, müşteri sayısının fazlalığı gibi nedenlerden dolayı iki katlı olarak da inşa edildiği gözükmemektedir. Aynı zamanda bu kurumun açıldığı yerleşim yerinin yapı inşasında kullanılan tekniklerin ve malzemelerin de etkisinin de olacağı kaçınılmazdır.

Seyahatname metninde merkezi yerleşim yerlerinde kurulan kahvehanelerin yanı sıra merkezin dışında, mesirelik yerlerde su

kenarlarında kurulan kahvehanelerin de olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca Evliyâ Çelebi, su sesinin insana dinginlik verdiğine, iç ferahlattığına değinerek bu kahvehanelerde oturanların balıkları seyrettiğini ya da balık avlayanları izlediğinden de bahsetmektedir.

Dış mekânsal özellik olarak birçok kahvehanede dikkat çeken diğeri bir husus, fıskiye, şadırvan ve havuz inşa edilmiş olmasıdır. Bu şekilde havuz ve benzeri tasarımların yapılması ayrıca mekânların geniş ve ferah ortamlar olmasını sağlamaktadır. Bu mekânsal özelliklere sahip kahvehane kurumu, gelen kişilerin sohbet etmelerini, dinlenmelerini, sosyalleşmelerini ve çeşitli kültürel faaliyetleri gerçekleştirebilmelerini sağlamaktadır.

2.1.2 İç Mekân Tasarımı

Seyahatnamede anlatılan kahvehanelerde iç mekân özelliklerine de değinilmiştir. Kahvehanelerin dış özellikleri kadar iç mekân dizaynları da önemlidir. Gelen müşterilerin rahat edebilecekleri ortamlar hazırlamak hem müşteri sayısını artırır hem de müdavimlerin ayakları kesilmemiş olur. İç mekân özellikleri 17. yüzyıldaki kahvehane içini döşeme tarzını yansıtmaktadır.

Seyahatname de Belgrad şehrinde kurulmuş olan kahvehanelerin hepsinin, kendine has bukalemani desenli ibretlik nakışlı, resim heykellerini bir araya getirmiş desenlerle süslü olduğu anlatılmıştır. Bukelamani iç içe girmiş bir desen türüdür. Bu süslemeleri yapmak için işinin ehli olmak gerekmektedir. Resim heykelleri, bir araya getirilmiş desenler, insan figürlerinin bir araya getirildiği desenlerde bulunmaktadır. Belgrad şehri,

1812'ye kadar Osmanlı toprakları içerisinde yer almış bir şehirdir. Osmanlı süsleme sanatlarından etkilendikleri kadar, kendi kültürlerinden de izler taşımaktadırlar. İnsan figürlerinin Osmanlı'da resmedilmediği ve resmedilse dahi minyatürlerde suretlerin tam olarak belirgin olmadığı bilinmektedir. Kahvehanelerin tavan ve duvar süslemeleri iki kültürün süsleme sanatının örneklerini taşımaktadır. Bu açıdan İstanbul'da bulunan 19. yüzyılda açılmış olan Markiz Pastane'sinde de aynı şekilde iki kültürün süslemelerinin olması dikkat çekicidir.

Manisa metninde yer alan kahvehanelerde iç mekânlarında fıskiye ve havuzların bulunduğu anlatılmıştır. Kahvehanede dört tane toplanılacak yerlerin olduğu belirtilmiştir. Bu dört yerde, birincisinde şarkı söyleyen sanatçılar ve çalgıcılar, ikincisinde genç dansçıların, üçüncüsünde kısa anlatan meddahların, dördüncüsünde ise bilenlerin toplandığı yer olduğu anlatılmıştır. Kahvehanenin bölümlere ayrıldığı anlaşılmaktadır. İcralara göre iç mekânda ayrılmalara gidilmiştir. Kahvehanelerde kültür, eğlence, dinlenme ve sohbet gibi birçok faaliyet gerçekleştirildiği için ihtiyaçlara uygun olarak iç mekânlar düzenlenmiştir.

Halep şehrinde Arslan Dede Kahvesi'nin dört kısmında şarkı söyleyen sanatçılar ve çalgıcılar, tek çalgıcı, köçekler ve kıssahânlar bulunmaktadır. Eğlencelere göre mekânın kısımları ayrılmıştır. Bu kahvenin iki bin kişi alabildiğinin seyahatnamede belirtilmiştir.

Seyahatnamede Şam kahvehanelerinin içinde, genellikle camilerde olan etrafı parmaklıklarla çevrilmiş biraz yüksekte yer alan toplanılacak yerler bulunduğu bahsedilmektedir. Bu alanlarda şarkı okuyan kişiler, çalgıcılar, meddahanlar ve düdük <kaval> çalanlar oturmaktadır. Anlatılan parmaklıklarla çevrili ve yüksek yapı, locaları andırmaktadır. 17.yüzyılda

Osmanlı kahvehanelerinde loca usulü oturma yerlerinin olduğu ve bu localarda farklı eğlenme gruplarının toplandığı bilinmektedir.⁵⁶

Aydın ilindeki kahvehaneler anlatılarında, havuzlu şadırvanların bulunduğu, cam taraçanın yanı sıra nakışlı tavanlarında olduğu belirtilmiştir.

Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi’de anlattığı kahvehanelerin iç mekân özelliklerine bakıldığında, havuzlu ve şadırvanlı bir meydanın etrafında oturma yerlerinin/ mahfillerinin olduğu anlatılmaktadır. Yıldız, “Kahvehane Kültürü” adlı eserinde kahvehane düzeni hakkında şunları söyler:

“Genel olarak, kahvehane, “orta meydan” olarak adlandırılan bir avludan oluşmaktadır. Bu mekânın üç ya da dört tarafı, bir metreya yakın oturma yerleriyle çevrelenmiştir. (...) Orta yerde şadırvan ya da benzeri bir havuz bulunmaktadır.”⁵⁷

17. yüzyıldaki Osmanlı kahvehanelerinin genel iç mekân özellikleri ile Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi’nde anlatılan kahvehanelerin iç mekân özellikleri açısından örtüştüğü görülmektedir. Geniş mekânlar içerisinde kurulan kahvehaneler, gelen müşterilerin rahat etmeleri için tasarlanmışlardır. Kişilerin sıkılmadan saatlerce oturmalarını sağlamak için ferah, havadar mekânlar olarak döşenmişlerdir. 17. yüzyıl Osmanlı modasına göre düzenlenen bu kurumlarda, genellikle sedir adı verilen minder döşemeleri olan uzun oturma yerleri konulmuştur. Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi ‘nde anlatılan toplanma yerlerinde de bu düzenin takip edildiği düşünülmektedir.

⁵⁶ Daha geniş bilgi için bakınız: Salah Birsell, **a.g.e.**35- 247.

⁵⁷ Yrd. Doç. Dr. M. Cengiz Yıldız, **Kahvehane Kültürü**, Beyan Yayınları, 2007, s. 47.

2.1.3 Mekânda Kullanılan Diğer Araç ve Gereçler

Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde kahvehane ile ilgili metinlerde, mekân içerisinde kullanılan araç gereçlerden bazı anlatılarda kısa da olsa bahsedilmiştir. Mekke anlatılarında, çay, kabuk, salep, mahlep, sütlü ve mis kokulu içecekler pişirip yarı şeffaf Çin porseleni gül şekilli nakışlı fincanlarda sunulduğu anlatılmaktadır. 17. yüzyılda Çin ile olan ilişkiler yolu ile gelen Çin porseleninden yapılmış araç gereçler Osmanlı coğrafyasında değerli bir porselen olarak kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa saraylarında ve elit tabakanın konaklarında Çin porseleninden yapılmış parçalar, eserler kullanılmıştır. Kahvehanelerde Çini porseleninden yapılmış özel desenlerle süslenmiş porselen fincanlarda sunulan kahveler, içenlerin kendilerini özel hissetmelerini sağlar.

Seyahatnamede kahve pişirilen araç gereçlerden kahvehane anlatıları içerisinde fazla bahsedilmemiştir. Kahvehanelerde kahve pişirmek için bâzı araç gereçler kullanılır. Kahve çekirdeklerinin kavrulmasında kahve kavurma tavaları kullanılır. Bu tavalar uzun saplı ve genellikle bakırdan yapılan tavalardır. Kavrulan kahve çekirdeklerinin sıcak tavada yanmalarını önlemek için çekirdekler soğutaçlara alınır. Soğutaç denilen araç, ahşaptan yapılmış derin bir kaptır. Soğutaçlarda soğuyan çekirdekler ya kahve dibeklerinde ya da el değirmenlerinde çekilerek / dövülerek inceltir ve kahve elde edilir. Elde edilen kahve, cezve adı verilen objede köpük almak sureti ile pişirilir. Pişirilen kahve fincanlara taksim edilir. Fincanların dışı sıcak olduğundan fincan, fincan zarfı adı verilen işlemeli gercin içine yerleştirilir. Fincan zarfı, kulpsuz olan fincanların dışına yerleştirilen çiniden, gümüşten ya da farklı madenlerden yapılmış olan süslemeli bir objedir. Pişirilen kahveler bir bardak su ile ikram edilir. Türk kahvesinin pişirilme ritüeli bu şekildedir. 17. yüzyılda kahvehanelerde, kahve pişirmek için gerekli olan araç gereçler ocağın etrafına dizilirdi. Bu araç gereçler kahvehanenin büyüklüğüne göre artar ya

da azalırdı. Kahve pişirme ve sunulması için gerekli araçların dışında çubuk, nargile hazırlamak için gerekli alet edevatta ocağa yakın kısımda olurdu. Mutfak mantığı ile oluşturulmuş olan ocağın etrafı bu şekilde yerleştirilirdi.

2.2 KAHVEHANEDE İNSAN UNSURU

Kahvehane adlı mekânın işletilebilmesi için bu kurumda çalışan insanların olması gerekmektedir. Mekânı işleten kişiler ve bu mekânda hizmet veren kişiler bulunmaktadır. Seyahatnamede müşterinin ihtiyaçlarını getiren garsonlara ve kahvecilere değinilmiştir. Kahvehane adlı bu kurum içerisinde sosyal kültürel ortamı oluşturan odak noktası, yani dinamiği insandır. Bu kurumun sosyal bir hüviyet kazanmasında insan önemli bir faktördür. İnsan endeksli olarak bu kültür kurumuna bakıldığında, içeride gerçekleştirilen kültürel faaliyetler ve paylaşımlar açısından kurumun ve insanın ayrılmayacağının bir göstergesidir. Kahvehane kurumu içerisindeki insan faktörünün sistematik bir şekilde incelenmeye çalışıldığında, kahvehane sahiplerine, sözlü kültür faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde etkin rol oynayan sözlü kültür aktörleri ve bu kamusal mekâna gelen müdavimler, müşteriler gibi alt başlıkların oluşturulması, incelenmesi gerekmektedir.

2.2.1 Kahvehane Sahipleri ve Çalışanlar

Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde Manisa şehrindeki kahvehanelerle ilgili olarak, bu kamusal mekânın kahve içmek için gelen insanlarla dolu olduğunu söylemiştir. Bu insanlara hizmet etmek için günlük beş yüz kişinin çalıştığını sözlerine ekler. Bu kahvehanelerin kahvecisinin işinin ehli olduğu

belirtilmiştir. Ve bu kahvehanelerde pişirilen kahvenin Halep'teki kahvehanelerde olduğu gibi Manisa kahvehanelerinin de müşterisi fazla olduğu için iki katlı olarak inşa edilmiş ve hizmet eden garsonların sayısı fazla tutulmuştur.

Şam şehrinde kurulmuş olan kahvehanelerde, akan nehri izleyen müşterilere köpüklü kahvelerin kahveci tarafından getirildiği ifade edilmiştir. Seyahatnamede kahvehane anlatıları içerisinde, kahvehane sahipleri ve çalışanlarından fazla bahsedilmemiştir. Bu açıdan seyahatnamede ayrıntılı olarak verilmiş kahvehane metinleri içerisinde daha detaylı bir anlatıma rastlanmamaktadır.

2.2.2 Kahvehanelerde Sözlü Kültür ve Geleneksel Sanat İcracıları

Kahvehane adlı kamusal mekân içerisinde sözlü kültürel faaliyetlerini gerçekleştiren aktörler, dinamik bir ortamın oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Kamusal mekân içerisinde Eğlence, sohbet ve tek kişilik tiyatro gibi farklı ve çok boyutlu etkinlikler gerçekleştirilmektedir. 17. yüzyılda yazılmış olan Evliyâ Çelebi seyahatnamesinde de bu faaliyetlerden bahsedilmiştir.

Seyahatnamenin içerisinde Tokat şehrindeki kahvehaneler ile ilgili anlatılmış olan kısımlarda çeşit çeşit sözlü müziklerin çalındığını ve bu müziklerin dertli insanların derdini yok eder nitelikte olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu kahvehanelerde kıssahânların kıssalar anlattıkları, çalgıcıların icraa yaptıkları anlatılmıştır.

Evliyâ Çelebi Selânik metninde, bu şehirde kurulmuş olan kahvehanelerde sazlı sözlü çalgıcıların, meddahların, gazelhanların, taklitçilerin ve önemli âşıkların bu kamusal mekânlarda bulunduklarını söylemiştir. Seyahatnamedeki diğer kahvehane anlatılarından farklı olarak taklitçilerin adının geçtiği tek metin Selânik metnidir.

Seyahatnamede Manisa şehrinde kurulmuş olan kahvehanelerin, daha öncede belirtildiği üzere, içerisinde dört kısım olduğundan ve bu kısımlarda şarkı söyleyen ve çalgı çalanların, genç dansçıların, meddahanların ve kıssahanların bulunduğu söylenmiştir. Bu kısımlarda gelen müşterilerin eğlendiği ve eğlenmek istedikleri türe göre kahvehanenin kısımlarını tercih ettikleri söylenebilir.

Evliyâ Çelebi eserinde, Aydın ili kahvehaneleri adlı anlatısında, kahvehanelerde meddahların, “gösterişli hikâye anlatanlar” ın olduğu söylemiştir. Meddahlar ile gösterişli hikâye anlatan kişiler arasındaki fark, meddahların abartılı hikâyeler anlatmaktan ziyade kıssadan hisse çıkarılabilecek hikâyeler anlatmalarıdır. Cam taraçalı Aydın kahvehanelerinde hikâye anlatıcılara ilgi daha fazla olmuştur. Hikâyelerin konuları ise anlatıldığı kahvehanede toplanan kişilerin eğitim düzeyine göre değişmiştir.

Seyahatnamede Halep şehrindeki kahvehanelerin dört kısımdan oluştuğunu ve bu dört kısımda şarkı söyleyenlerin, çalgıcıların, güzel söz okuyanların ve kıssahânların bulunduğunu ifade etmiştir. Bu dört kısımda icra edilen faaliyetlere katılan kişilerin gönülleriince eğlendikleri seyahatnamede söylenmiştir.

Şam şehrinde kurulmuş olan kahvehanelerde etrafı parmaklıklar ile çevrilmiş yüksekçe bir yerde şarkı söyleyen çalgıcılar, meddahlar, düdükçüleri izlemeye ve dinlemeye on bin kişinin geldiği seyahatnamede söylenmiştir.

Evliyâ Çelebi Mekke anlatılarında burada açılmış olan kahvehanelerde kıssahânların, meddahların, şairlerin, çalgıcıların bulunduğunu söylemiştir. Kahve ve farklı içecekler içen müşterilerin bu faaliyetleri yakından izledikleri, eğlendiklerine seyahatnamede değinilmiştir.

Kahvehane kurumu içerisinde gerçekleştirilen farklı faaliyetler bu mekâna gelen müşterilerin sosyalleşmelerine olanak vermiştir. Kahvehaneye gelen kişiler kültür aktörlerinin gerçekleştirdikleri faaliyetler ile eğlenmişler, sohbet etme fırsatı yakalamışlardır. Evliyâ Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde kahvehanelerde insan merkezli gerçekleştirilen bu kültür faaliyetlerinde bireysel paylaşımların dışında topluluk paylaşımlarının çoğunlukta olması gelen insanların sosyalleşerek, toplum olma bilicini kazanmasında etkin rol oynamaktadır. Gerçekleştirilen kültür faaliyetlerine ve bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde görev alan kültür aktörlerine bakıldığında, toplum içerisinden farklı kültür seviyelerine sahip insanların kahvehane adı verilen mekânda toplandıkları ve onlara hikaye anlatan, müzik dinleten insanların olduğu temel bilgisine ulaşılır. Ancak çeşitli faaliyetleri gerçekleştiren bu aktörlerin, gelen müşteriler üzerinde etkili oldukları yönlerde vardır. Eğlenmeye ya da bu ortamda vakit geçirmeye gelen müşterileri eğlenirken aynı zamanda düşündürmeye ve eleştirmeye davet ederler. Sözlü kültür aktörlerinin anlattıkları ya da icra ettikleri gösteriler/sunumlar yaşanan zamanın önemli olaylarından, siyasetinden, edebiyatından, toplum hareketlerinden, fikir hareketlerinden izler taşımaktadır. İnsanların idaresi altında oldukları devletin siyasetini, önemli olaylarını vs. bu aktörlerin ircaa ettikleri sunumlardan çıkarımlarda bulunarak belli bir diyalektik anlayışı ile

izlemeleri bilinçlenmelerini sağlamıştır. Birçok yönetim zamanında kahvehanelerin kapatılmasının nedenlerinden biri de bu şekilde bilinçlenmelerin ya da isyan hareketlerin önünün kesilmeye çalışılmasıdır.

Kahvehanelerde gerçekleştirilen kültürel faaliyetlerin toplum üzerindeki bilinçlenme hareketlerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. İletişim odaklarının merkezi sayılabilecek bir kamusal mekânda siyasi olaylar ile sosyokültürel faaliyetlerin veya dinlenme, sohbet etme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi bu kurumların ve bu kurumların içerisinde gerçekleştirilen faaliyetlerin toplum üzerinde olumlu etkilerinden söz etmek mümkündür. Bu anlamda Sennett'in "Aktör-İnsan" anlayışına bakılması gerekmektedir. Birbirine yabancı insanların kahvehane adı verilen kamusal bir mekânda maddi ve manevi paylaşım içerisinde olması ve bundan etkilenmeleri bireylerin sosyalleşmelerindeki temeldir. Weinturaub'ın kamusal mekândaki paylaşımlar üzerine olan önemli tespitlerinden birisi de "güven, etkileşim, medenilik, muhabbet, canlılık, sohbet, birlikte olma veya yakınlığın önemi topluluk fikri"⁵⁸dir. Bu açıdan bakıldığında bu kamusal mekân içerisinde gerçekleştirilen tüm dinamiklerin "moral kodları" dahilinde olduğu çıkarılabilir. Kamusal alan üzerindeki incelemelerde kahvehane kamusal alanının bir "minör kurumu" olarak adlandırılıp, sosyoloji çalışmalarında toplum hareketlerinin ve toplum içerisindeki önemli aktörlerin bu mekân üzerinden incelenmesinin nedenini açıklamaktadır. "Moral kodları"nın içerisinde gerçekleştirilen sözlü kültür faaliyetleri ile sağlayan bu kamusal mekân, kronolojik zaman içerisinde ehemmiyetini korumasına yardımcı olmuştur. Toplulukların yeni sivil deneyimlerinin yaşandığı bu kamusal mekânın, 17. yüzyıldaki sözlü aktörleri Evliyâ Çelebi Seyahatnamesin'de yukarıdaki metin açıklamalarında ifade edilmiştir. Genel itibari ile 17. yüzyılda yazılmış olan bu seyahatname metninde sözlü kültür aktörlerinin isimleri şunlardır;

⁵⁸ Ahmet Yaşar . **Osmanlı Kahvehaneleri**, "Uğur Kömeçoğlu, " Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusalılık ve toplumsallık: Osmanlı Kahvehaneleri" Kitap Yayınevi, 2009, s.47.

- Meddahlar
- KIssahanlar
- Çalgıcılar
- Âşıklar
- Taklitçiler
- Şarkı söyleyen şarkıcılar
- Gösterişli hikâye anlatan hikâyeciler
- Rakkaslar
- Çalgıcı şarkıcılar
- Gazelhan

Evliyâ Çelebi eserinde 17. yüzyılda kahvehanelerde kültürel faaliyetleri gerçekleştiren sözlü kültür aktörlerini bu şekilde sıralamıştır. Bu aktörlerin en önemli işlevi toplum hayatına getirdikleri “hareket” tir.

2.3 KAHVEHANE MÜŞTERİLERİ

Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi’nde kahvehane adlı kamusal mekâna kahve içmek ve çeşitli kültür faaliyetlerini izlemek için gelen müşterilerin ya da sürekli bir geliş gidiş eyleminde bulunup uzun süre vakit geçiren müdavimlerin özelliklerine, seyahat ettiği şehirlerdeki kahvehaneler ile ilgili anlatılarının bazılarında bahsetmiştir. Türkistân-ı İrân’da, ya’ni Rûmiyye-i Âzerbaycân kahvehaneleri anlatısında dört tarafı gül bahçeleri ile çevrili ve

göl kokuları içinde dostların, arkadaşların sohbet ettiklerini, sohbet ederken rakkasları, çalgıcıları, çalgıcı şarkıcıları havuzlu şadırvanlarda dinlediklerini anlatmıştır.

Seyahatnamede Tokat şehri ile ilgili anlatılarda kahvehanelere gelen müşterilerin bilgi erbabı kişiler olduklarını ve bu kişilerin “Hüseyin Baykara fasılları”na katıldıklarını, çalgıcıları, müzikli sözlü fasılları dinleyip eğlendiklerinden bahsedilmiştir. Ayrıca bu mekâna gelen gamlı insanların gamının anında geçeceği de söylenmiştir. “Hüseyin Baykara Fasılları” çeşitli kültür sanat alanlarından kişilerin toplanarak ettiği sohbetlere verilen addır. Hüseyin Baykara olarak isimlendirilmesinin sebebi ise, Hüseyin Baykara adlı ünlü Çağatay hükümdarının, edebiyat, sanat, filoloji, din, siyaset, müzik, şiir gibi ilgi alanlarından kişiler ile yaptığı toplu sohbetler etmesi ve bunu Hüseyin Baykara Meclisi/Fasılı olarak adlandırılmasından ileri gelmektedir. Kahvehanelerde çeşitli meslek gruplarından ya da ilgi alanlarından kişilerin bir araya gelip yaptıkları ilmi sohbetlere Hüseyin Baykara Fasılları adı verilmiştir. Tokat ilindeki kahvehanelerde de Baykara fasılları gerçekleştirildiğini söyleyen Çelebi, bu kahvehanelerin ağzına kadar bilgi erbabı kişiler ile doldurulduğunu ifade etmektedir.

Selanik Kahvehaneleri ile ilgili olarak seyahatnamede, on yedi adet kahvehane bulunduğunu ve bu kahvehanelerde çalgıcıların, meddahların, gazelcilerin, taklitçilerin, zarif âşıkların, seyyahların ve şairlerin toplanıp Hüseyin Baykara toplantıları yaptıklarından bahsedilmektedir. Bu kadar farklı dallarda kişilerin ilmi sohbetler yapmaları, kahvehaneye gelen müşterilerin prototipini oluşturmakta ve bu kamusal mekânda yapılan sohbetlerin niteliğini belirlemek açısından önemlidir.

Evliyâ Çelebi eserinde Rumeli Avarin şehrindeki kahvehanelerde ve tüm şehir dükkânlarında oturulup tavla, satranç, kus, dama ve mankala oynadıklarını söylemiştir. Seyahatnamede, oyun etrafında toplanan müşterilerden bahsedilmiştir.

Seyahatnamede Belgrad şehri anlatılarından kahvehane ile ilgili anlatılarda, müşterilerin su kenarında otururken balık avladıklarını, dostların birbirlerine yardım ettiklerini, güven duyulan dostların, bilim ustalarının, bilimsel kitap yazarlarının eser sahiplerinin tamamının, deniz ve okyanus hakkında çalışanların toplanıp şeriat, bilim, şiir gibi konuları konuştukları anlatılmıştır. Aynı zamanda “şiir bilimi şairlerinin “, güzel söz söyleme kabiliyeti olan edebiyatçıların cömert huylu ve akıllı insanlar ile sohbet ettikleri ifade edilmiştir. Gelen müşterilerin eğitilmiş oldukları dikkat çekicidir. Vakitlerini ilmi sohbetler ve tecrübeli kişilerin nasihatları üzerine geçirdikleri belirtilmiştir.

Seyahatnamedeki metinler içerisinde detaylı ve farklı bir bilgi Afyonkarahisar kahvehaneleri için verilmiştir. Bu bilgide şerefli kadınların kahve tiryakisi oldukları belirtilmektedir. Kadınların eşlerinin kahvehanede kıssahan, gazelhan dinleyerek evlerine gitmeye takatleri kalmayıncaya kadar kahvehanede kaldıkları ve dinçlik kanamayıp kahvehanelerde misafir olurlar. Evliyâ bu adamların evlerine gitseler dahi, evlerinde gizli kahve tiryakisi olan eşlerine karşı iki inatçı ve düşmansı bağımlılık< kahve ve kadın> için zinde hissedemediklerini kahvehanede kalmayı tercih ettiklerini ifade etmiştir. Kahvehanelerde 17. yüzyılda yorgun olan ve uyuklayan kişilerin kaldıkları ve sabah olunca gittikleri ya da sohbetlerin uzun olduğu için sabahlara kadar bu mekânda kalındığı bilinmektedir. Evliyâ bu durumun Afyonkarahisar'daki kamusal mekânlarda vuku bulduğundan bahsetmiştir.

Manisa şehri kahvehaneleri ile ilgili olarak Evliyâ Çelebi, üst ve alt katı olan kahvehanelerde neşeli ortamların oluşturulduğunu, şevkli insanların adeta dudak dudağa sohbet ettiklerini söylemiştir. Bülbul sesleri arasında çalgıcıların “cay-ı safa” “eğlence makamı” eşliğinde güzel kahvelerini yudumlayarak büyük topluluk yerleri olan kahvehanelerde toplandıklarını ifade etmiştir. Manisa şehrindeki kahvehanelerin büyük olmasının bir nedeni de büyük sohbet toplulukların olması ve meddah, rakkas, şair, gazelhan, sazendegan, hanende gibi işinin ehli kişileri dinlemek için gelen müdavimlerin olmasından ileri gelmektedir. Seyahatnamede Manisa eğlenceleri ile ünlenmiş kahvehanelere sahip yerler arasında anılmaktadır.

Seyahatnamede Aydın ili kahvehanelerinin müdavimlerine göre çeşitlendiğinden bahsedilmiştir. Toplulukların, toplandıkları kahvehanelerin bulunduğu söylenmektedir. Mevlevihane kahvesinde ulemanın, şairlerin, edebiyatçıların toplandığı belirtilmiştir. Beğ kahvesine askerlerin geldikleri, Hacı kahvesine tüccarların, Paşa kahvesi dinlenmek için gelenlerin toplandıkları mekânlardır. Kahve bağları olarak adlandırılan limon, turunc kokuları arasında bu sohbetleri takip eden gençlerin olduğu anlatılmaktadır. Bu kahvehanelerde dinden siyasete eğlenceden dinlenmeye kadar her türlü faaliyet müdavimler tarafından gerçekleştirildiği Evliyâ Çelebi tarafından ifade edilmiştir.

Evliyâ Çelebi Halep şehrinde kurulmuş olan Rum ve Arab u Acem seyyahları tarafından anlatılan Arslan Dede kahvesinin zarif dervişlerin mekânı olarak adlandırmıştır. Bu kahvehanenin adı oldukça ünlüdür. Dervişlerin dini sohbetler gerçekleştirildikleri bilinmektedir.

Şam şehrindeki kahvehanelerin sayısının seyahatnamede iki yüz on yedi adet olduğu belirtilmiştir. Bu kahvehanelerin adları; Çadircılar, Harrâtın,

Fahhâmîn, Türkmaniyye, Sipahi, Addâsiye, Mahkeme, Sükkeri, Mukli, Nâşif ve Sinâiyye kahvesidir. Bu kahvehanelerden Sinâiyye kahvehanesinin irfan dolu seyyahların kahvehanesi olduğu belirtilmiştir. Şam'da kurulmuş olan kahvehanelerde günlük birer deve yükü kahve ocağa konulduğunu söyleyen Evliyâ Çelebi, buradaki bazı kahvehanelerde âşıkların makam-ı hicazda icraatlar yaptıklarını ve müşterilerin bu icraatları dinlemek için geldiklerini söylemiştir. Bazı kahvehanelerde ise güzel sohbetlerin yapıldığı ve bu kahvehanelere suçlu, asi gibi nitelikleri olan kişilerin dahi girse halas olacakları belirtilmiştir. Bazı kahvehanelere de hizmetçilerin giremediği belirtilmiştir.

Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi metinlerinde kahvehane anlatılarında müdavimler ve ziyaretçiler yukarıda ifade edildiği şekildedir. Seyahatnamede kahvehanelere gelen müşterilerin kahvehanelerde yapılan etkinlikler çerçevesinde değiştiğini ve her kahvehanede kendine özgü bir sosyal etkinlik düzenlendiği anlatılmaktadır. Bu sosyal etkinliklerin katılanların eğitim ve kültür düzeyine göre şekillenmesi ve belli toplulukların bu mekânda paylaşımlara dâhil olmaları ya da organize etmeleri o mekânın müdavimlerini oluşturur. İlmi sohbetlerin yanı sıra eğlencelerin de yapıldığı bu mekânlar, kahve içenlerin sosyalleşmesi ve kültür paylaşımlarının yapılmasına olanak sağlamaktadır. Diğer kamusal mekânlardan farklı olarak her türlü paylaşımın bu mekânlarda yapılıyor olması, insanların talebini daha da artırmıştır. 17. yüzyılda seyahatnamenin anlatıldığı toplumda ve coğrafyada etkin olan bir kurumun etkileri de göz ardı edilemez.

Kahvehane adlı kurumda gerçekleştirilen sosyo- kültürel faaliyetlerin konularını gündemdeki konuların oluşturması insanların haber alma kaynaklarına ve öğrendikleri bu haberleri nasıl yorumlayacaklarına dair bir öngörü sağlamaktadır. Kömeçoğlu, Avrupalı gözlemcilerin meddahların gazeteci görevline benzer bir işlev gördüklerinin ve yasaklı olan gazetecilerin/

meddahların toplandıkları kahvehanelerin kapatıldığını söylemektedir.⁵⁹ Meddahların sosyal yapıyı, siyasi yapıyı eleştirici ya da övücü sunumlar yaptıkları görülmektedir. Kahvehane de yaşamlarını etkileyen olaylar üzerinde de konuşulduğu düşünülürse bu ortamdaki insanların birbirleri ile duygu, düşünce paylaşımında oldukları ortadır. Âşıkların ve hikaye anlatıcılarının sosyal konulara ve siyasete dair eleştiri ve taktirlerini icraa yaptıkları ortamda paylaşımları, izleyenleri ve dinleyenler ile paylaşım sağlar. Sözlü iletişim üzerine kurulu olan diyaloglarda, sözlü kültürün yaratıcılığının sınırlanırının zorlandığı bu kamusal alanda insanlar arasındaki iletişim sosyo-kültürel yapının tanımlanmasında önemli bir yere sahiptir. Toplanan kahvehanelerin müdavimlerinin mesleklerine ya da ilgi alanlarına göre de kahvehanelerde konuşulan konular ve etkinlikler farklılık göstermektedir. Askerlerin toplandığı kahvehanelerde siyasi konular hakkında konuşulur. Otoritelerden bu durumdan rahatsızlıklarını yasaklamalarla göstermiş olsalar da kahvehanelerdeki konuşmaları durduramamışlardır. Kahvehanelerde genel olarak her tipte insanı görmek mümkündür.

2.4 KAHVEHANE ÜRÜN VE İKRAMLARI

Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde anlatılan kahvehanelerde kahve içeceği başta olmak üzere çeşitli içecekler ikram edilmiştir. Bu içeceklerin çeşitleri mevsimlere göre ve kahvehane sahibinin belirlediği düzene göre değişmiştir.

Seyahatnamede Türkistân-ı İrân'da, ya'ni Rûmiyye-i Âzerbaycân kahvehanelerinde çay, mahlepli salep, şekerli şerbet ve saf süt pişirildiğinden

⁵⁹ Daha geniş bilgi için bakınız: Uğur Kömeçoğlu, a.g.e., 57.

bahsedilmektedir. Ayrıca binlerce, renk renk kuvvet veren ve iç açıcı macunların ikram edildiği anlatılmaktadır. Kahvehane kurumuna sadece kahve içmek için gelinmediği bunun dışındaki içeceklerinde içildiği ve çeşitlerin fazlalığı dikkat çekicidir.

Manisa anlatılarında bahsedilen kahvehanelerde yapılan kahvelerin ustaların elinden çıkmış bedelsiz ve güzel kahvelerin yapıldığı ve eşine ancak Arslan Dede kahvesi ya da Sinaniyye kahvehanesinde rastlanacağına seyahatnamede belirtilmiştir.

Seyahatnamede Halep'de kahvehanede yapılmış kahveyi içenin ebedi, sonsuz hayata kavuşacağı belirtilmiştir. Şam kahvehanelerinde hepsinde sadece kahve pişmediği anlatılmıştır. Kahvehanelerin bazılarında kahve içilmez onun yerine çay ve süt içilir. Mekke anlatılarında kahvehanelerde, çay, süt, kahve, saleb, mahlepli sütlü misk kokulu içeceklerin yarı şeffaf gül şekilli nakışlı çin porseleni fincanlarda ikram edildiği anlatılmıştır.

17. yüzyılda kahvehanelerde bu kadar çeşitli içeceklerin ikram edilmesi müşterileri sadece kahve içmek için değil aynı zamanda adı geçen diğer içecekleri de içmek için geldikleri bir uğrak yeri olmasını sağlamaktadır. İçecek çeşitliliği müşterileri kahvehanelere çekerken onları sosyalleştirir, kimi zamanda müdavimi haline getirir. Sonraki yüzyıllarda toplumun alışkanlıklarına paralel olarak farklı içeceklerde kahvehanelerde yerini almıştır. 17. yüzyıldan sonraki zamanlarda kahvenin yanında çikolata, lokum ya da tatlı ikram etmek adet haline gelmiştir. Bu sayede kahvehaneler sadece belirli bir içeceğin tüketildiği mekânlar olmaktan çıkıp, insanların tercihlerine göre farklı seçeneklerinde sunulduğu sosyalleşme mekânları haline dönüşmüştür.

Yukarıdaki bölümlerde Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nden taranarak çıkarılan kahvehane metinlerinin analizleri yapılmaya çalışılmıştır. 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında kurulmuş olan kahvehanelerin temel yapısı hakkında fikir sahibi olunmasına olanak vermiştir. Kahvehaneler, toplum hayatının alışkanlıklarını, değerlerini yansıtan performatik icraların pratiğe döküldüğü kamusal mekânlardır.

Kahvehanelerde tüketilen yani ikram edilen ürünlerin farklılıkları , kahvehanenin kurulduğu coğrafyanın damak tadını, içecek tercihlerini yansıtmaktadır. Ürün çeşitliliği kahvehanenin kurulduğu yörenin gelişmişliği, nüfusu, ticaret yollarına yakınlığı ve topluluğun tercihlerinin zenginliğine göre de şekillenmektedir. Kahvehanelerde ikram edilen ürün çeşitliliği sadece ürün odaklı olmayıp aynı zamanda bu ikramların sunulduğu ortamlarda yakından ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin; kalabalık bir pazar yerinde kurulmuş olan küçük bir kahvehanede ki ürün çeşitliliği ve bu ürünlerin sunumu ile bir nehir kenarında ya da daha geniş mekânda kurulmuş olan kahvehanede sunulan ürünler ve ürünlerin sunumu arasında çeşitli farklılıkların olması muhtemeldir. Evliyâ Çelebi anlatılarında kahvehanelere dair olarak genellikle ikram edilen kahvenin ya da diğer içeceklerin isimlerinden bahsedilmiş olup nasıl yapıldıklarına ve bu içeceklerin yapımında hangi ürünlerin kullanıldığına dair ifadeler bulunmamaktadır.

2.5 EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ KAPSAMINDA KAHVEHANENİN YAPI, BAĞLAM VE İŞLEVİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ

Evliyâ Çelebi [1611- 1681]' nin anlatılarına bakılacak olursa, imparatorluk coğrafyasında ve Osmanlı hanedanlığı zamanında, 17. yüzyıl, 'kahvehaneler' çağı olarak adlandırmak mümkündür. Bu yüzyıl içerisinde büyüklü küçüklü hemen her şehir ve kasabada bulunan ve kuruldukları bölgenin kültürel ve sosyal özelliklerini yansıtan bir kahvehaneye raslanabilmektedir.

Evliyâ Çelebi'nin 'Seyâhatnâme'adlı eserinde gezip gördüğü, şöhretini duyduğu muhtelif şehirlerdeki kahvehanelerin tasviri yer alır ve birçok yerde de, sadece kahvehane sayısı verilip bu kahvehanler hakkında detaya girilmemiştir.

Evliyâ Çelebi, bize, 17. yüzyılda halk toplulukları arasında taklîdli hikâyeler anlatarak büyük rağbet kazandıkları bilinen meddahların hangi mevzûları ve nasıl bir ifâde ile anlattıklarına dâir çeşitli fikirler vermektedir. Nitekim Çelebi, yalnız bu halk sanatkârlarının hayat ve hareketlerine dâir bilgiler vermekle kalmamış, biraz da kendisi çevreye onların zekâsıyla bakıp onların dilini kullanarak Seyâhatnâme'sine âzamî derecede yerli ve zevkli bir tahkiye lisânı ile anlatmıştır. Hâsılı, Evliyâ Çelebi bir kıssahân tavrı ile hâtıralarını anlatırken veya onları Seyâhatnâme'sine yazarken dinleyenlerin ve okuyanların alâkasını arttırmak için, bunlara çeşitli anlatım teknikleri kullanmış örneğin fil doğuran kadınlardan; gaaibden haber veren mağaralardan, hârikulâde tedâvide bulunan hekimlerden vb. bahsetmiştir.

Evliyâ Çelebi'nin anlatıları ile ilgili yukarıdaki tespitler ışığında şunları da eklemeliyiz. Bu türden hacimli eserlerin hazırlanmasında her gün bir bahsin okunması gözetilmiştir. Kişi kendi başına okurken sıkılmasın veya mecliste kıssahanlık eden kişi eserden seçtiği bahisleri usûlüne göre okurken dinleyenleri sıkmasın diye, hacimli eserler, dimağları dinlendirici; yorucu ve sıkıcı olmayan bir üslûp ile kaleme alınırlar. Eserlerini, yılın her gününe veya bir dinleme sürecine bir bölümü denk gelecek biçimde düzenleyen tasnifleri de mevcuttur.

Dolayısıyla, dinlendirerek ve eğlendirerek eğiticilik işlevi yüklenmiş bu eserler, yazılı ortam yaratıcılığında vücûd bulmuş olsa bile, ihtiva ettikleri mâceraların, bilgilerin ve tecrübelerin paylaşılması, bireysel okuma ve öğrenmelerden ziyade daha çok sözel ortamlarda yer alan icralar yolu ile gerçekleşmiştir. Bunlar, sözel ortam icraları sayesinde daha geniş kesimlerce öğrenilme, edinilme, iletişim ağlarında ve odaklarında dolaşma, yayılma ve dağılma imkânı bulmuşlardır. Bir bakıma imparatorluk coğrafyası üzerinde yaşayan toplumların üyeleri arasında ' ilm ü irfân'/bilim ve kültür, sözel ortam icraları sürecinde aranan olgunluk mertebesine erişir, denebilir.

Bu bakımdan Evliyâ Çelebi de, gezip gördüklerini, duyup/ dinleyip işittiklerini ve okuyup not aldığı bilgileri, olayları, nesneleri, acayip ve garip görünen maceraları kaleme alırken okuyucu ve dinleyici kesimlerini bıktırmadan bunları okutturup dinlettirecek bir üslûp, bir anlatım tarzı aramıştır. Devrinde yaşayan meddah ve kıssahânların dinleyicileri sıkmadan, onları eğlendirirken hikâyelerini nasıl bir üslûp ve edâ ile anlattıklarına o, sıkça şahit olmuştur. Dolayısıyla, üslûp seçiminde Evliyâ kendi anlatıları için bilinçli bir seçim yapmış ve eserini, tam bir kıssahân üslûp ve edasıyla yazıp bitirmiştir.

Evliyâ Çelebi anlatılarında yaşadığı IV. Murâd Hân zamanını, imparatorluğun merkezi olan İstanbul'un her nesnesini, her kişisini ve her eserini en ince teferruatına kadar hikâye eder. Fakat bu dönemde, İstanbul'da 'kadagan'/ yasak edilen kahvehanelerin hiçbirinden zerrece söz etmez. Buna karşılık onları ve sâkinlerini İstanbul'da fesat ve kötülüğün kaynağı görüp târümâr eden IV Murâd Hân'ı efsânevî bir kahraman, elinden her hüner gelir bir sanatkâr olarak anlatır.

Evliyâ anlatılarında yer alan kahvehaneler imparatorluk coğrafyası İstanbul dışındakileri de kapsamakla birlikte imparatorluk coğrafyası üzerinde yer alır. Buralar da kültürel metinler, işlevlerine uygun biçimde görevlerini iyi biçimde yerine getirmeye çalışan buluşma, tanışma, sohbet, muhasebe, eğlenme ve öğrenme, dinlenme ve seyr ü sefâin etme yerleridir. İmparatorluk coğrafyası, üç kıta üzerine yayılmış çok muazzam bir genişliğe sahiptir ve kahvehaneler de, bu coğrafyanın hemen her şehrinde mevcuttur. Bunların arasında çok sıradan kahvehaneler olduğu gibi, ma'ârif, fûnûn, hüner ve irfân ehlinin toplandığı kahvehaneler de vardır. Evliyâ da, eserinde daha çok bu türden olanların muhtelif hacimlerde tasvirlerini okuyucuya yapar.

Evliyâ Çelebi'nin Türk imparatorluğu toprakları üzerinde gezip gördüğü ve okuyucusuna/ dinleyicisine tasvir ettiği kahvehane metinlerinin hacimce en detaylı olanları çalışmada kullanılan anlatılardır.

Evliyâ Çelebi tarafından 'Seyâhatnâmesi' boyunca gezip gördüğü yerlerde tasvir ettiği kahvehanelerin metinlerini incelediğimizde, bunların Türk toplum hayatına, sosyal ilişkilerin yapı ve türüne, iş hayatına, ekonomik faaliyetlere, eğlence ve dinlence hayatına, mimârîye, inşaatçılığa, meslekî faaliyetlerin çeşitlenmesine yeni bir hareketlilik kazandırdığı görülmektedir. Her türlü yasağa ve fetvaya rağmen, kahvehaneler kimi zaman kapatılmış

olsa bile, bu yasakların hiç biri onun çekiciliği karşısında uzun süre dayanamamış ve sonuçta, onlar, varlıklarını devlet nizamına ve toplum hayatına kabul ettirmekte güçlük çekmemiş ve yollarına devam etmişlerdir.

Kahvehane metninin kendi başına sahip olduğu ve ev sahipliği yaptığı vasıflar arasında, kendi mekân yapısı, burada olup biten işler ve burada toplum üyeleri için gördüğü işlevler yer alır. Daha da önemlisi, her bir kavram, kendi metni veya zihnî çağrışımlarla yarattığı metinleri ile birlikte bu kahvehane metni içinde vardır ve bu metin ortaya çıkmamış olsaydı, onların hiçbirisi bu toplum hayatında bu tarz bir yaşayış alanı bulamazdı .Toplumun bütün kesimlerine yep yeni bir yaratıcılık ve faaliyet alanı açan kahve ve kahvehane metni, bütün bu karmaşık ve akışkan yapısıyla da, tam bir yaratıcılık alanıdır. Dolayısıyla, o, bir sosyal kurum olmanın yanı sıra, toplumun bütün kesimlerini içine alan ve onları görülen veya görünmeyen arka plânlarıyla bünyesinde taşıyıp yansıtan ve bu özellikleriyle de, medeniyetimiz açısından incelenmesi ve anlaşılması yararlı olacak bir kültürel metin olarak dikkate alınabilecektir.

Kültürel metni okuduğumuzda, biz, toplum hayatına bağlı bütün unsurların orada yer aldığını tanımakta ve anlamakta pek güçlük çekmeyiz. Bundan dolayı, dönemi açısından kahvehane metinleri aydınlatıcı önemli belgeler arasına girmektedir.

Kahvehanelerde yapılan işlerin ve olayların dökümü, işleri yapanlar, anlatanlar, dinleyenler, seyr edenler, çalıp çığırnarlar, oyun oynayıp eğlenenler, kahve vesair şeylerden içip dimağ zevki sürenler, elhâsıl bütün bunların var olduğu, tasvir edilip anlatıldığı veya kısmen zihinde çağrışım yolu ile tecessüm eden birer 'kahvehane ' tasviri metindir. Bu bağlamda bir ev, bir çeşme, bir resim, bir heykel, bir dans, veya her nesne ve varlık, aynı

zamanda kendileri ve başkaları için birer 'kültürel metin' olarak da değerlendirilebilecek ve farklı işlevleri de yüklenmiş olacaktır.

Kahvehaneler, toplum hayatına girişlerinden itibaren kendilerine özgü yaratılışları, ruhları, yaratıcılıkları, yaratıcılık ortamları ile onlar, 'farklı'bir özelliğe sahiptirler. Tarihi süreç içinde kahvehaneler, toplum hayatına yeni bir akışkanlık [= dinamizm] ve yeni bir hareket kazandırmışlardır. Bu yeni 'hareket' biçimi, kahvehaneleri, toplum hayatındaki yeni gelişmelerin dinlendiği, konuşulduğu bir bilgi ve haber dağılım ortamına çevirmiştir. Toplum hayatında yeni gelişmeler, beraberlerinde şüphesiz olumlu ve olumsuz etkileri de taşırlar. Fakat, toplum hayatında bu doğal bir gelişme seyridir.

Her yenilik ve yeni oluşum, beraberinde kendi kaosunu da hayatın içine taşır ve sonra, mecrasına girip tabii akışını sürdürür veya yeni gelişmelere kapı açar. Kahvehaneleri, toplum hayatında bu bağlamda önemli gelişmelere beşiklik eden kültürel yaratıcılık, haberleşme, âdâb ve erkân öğrenme işlevi gören ev dışı ve herkesin bir sınır olmadan katılabileceği devrinin 'irfân meclisleri', diye algılanmalıdır.

Kültürel metinleri oluşturan kahvehane anlatısı metinlerin, içerdiği unsurlar göz önünde tutularak her biri incelendiğinde, bunların açıklayıcılık/ anlaticılık bakımından çok bağlamli ve çok işlevli metinler olduğu görülecektir. Metinlerde yer alan her bir unsur, toplumun idarî, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı açısından, okuyucusuna kendi bağlamı ve işlevi içinde pek çok açıklamada bulunur bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla, bu metinlerin çok bağlamlılığı ve çok işlevliliği göz önünde tutularak, her bir unsur, bütün anlatılar içinde izlenip kendi bağlamı içinde ele alınıp bağlamda

işlevci yorum yaklaşımı çerçevesinde ele alınıp incelenmeye ve açıklanmaya çalışılması kahvehaneleri tanımlamada önemli bir unsurdur.

'Bağlamda işlevci yorum' adı verilen çözümleme yönteminde de, kültürel metinlerin, yahut yazılı ve sözlü metinlerin çözümlemesinde bu metinlerin içerdiği çok bağlamlılık ve çok işlevlilik dikkate alınır ve çözümlenmesi istenen unsuru, kendi bağlamı içine alır ve bu sorun olan unsuru, kendi bağlamı ve işlevi çerçevesinde yorumlamayı dener. Evliyâ'nın anlatılarında yer alan kahvehane metinleri de birer yazılı ve kültürel metin olma itibariyle, söz konusu yaklaşım açısından çözümlemeye uygun yapıdadır.

Evliyâ' nın verdiği kahvehane tasviri metinlerin çözümlemesine geçmeden önce, bütün bu anlatıların veya kültürel metinlerin ortaya çıkmasına yol açan 'kahve'üzerinde de durulması yararlı olacaktır.

Bilindiği üzere, kahve, üç kıta üzerine yayılmış Önasya Türk imparatorluğu toprakları üzerinde yaşayan toplumların ve Türklerin hayatında kendi başına ve kendine özgü bir 'kültür' ve 'adab ve erkân' yaratmış olmanın yanı sıra, sözlü ve yazılı ortam yaratıcılıklarında kendine yer açmış, kendi etrafında edebî bağlamda ürünler oluşturmuştur. Belki bu gerçek, bütün 'kültür' yaratıcısı unsurlar veya yenilikler için de söylenebilir ve bu açıdan bakılarak o unsurlar için de varılacak bu tür yargılar doğrudur. Ancak, her bir kültür yaratıcısının toplum hayatını etkileme ve yönlendirme veya toplum hayatına yeni bir hareketlilik kazandırma derinliği ve genişliği farklı derecelerde tezahür eder. Kahve ve onun ortaya koyduğu yaratıcılığın sonuçları derinlik, etkinlik ve genişlik itibariyle Türk toplum hayatını ve imparatorluk hayatını pek çok bağlamda uzun yüzyıllar boyunca önemli bir yer almıştır.

Türk toplum hayatında insanların evden sokağa taşmasına boza ve bozahâneler, mey ve meyhânelere de vesile olan kurumlardır. Bunun sebebi, onların mahiyetleri ile ilgilidir. Çünkü, kahve ‘hareket’ ve ‘enerji’ açığa çıkarıcı bir etki yaratır ve içim ortamı buna imkân verirken, ‘boza’ ve ‘mey’ türü içecekler, hareketsizliği, eğlenmeyi, kişilerin dertlenmesini, uyuşukluğu ve daha da önemlisi, bütün bunların sadece ve sadece orada, işlemin yapıldığı / bozanın veya içkinin içildiği mecliste veya ilgili mekânda bırakılıp çıkılmasını temsil eder. Ayrıca, sarhoşu uyandırmak da kahvenin etkilerinden birisi olduğu hususunun da kahvekane ve bu mekânlar arasında farklı bir etkileşimin olduğu anlamına da gelebilir.

Kahvenin ve kahvehanelerin edebî yaratıcılık ortamında vücut bulan eserlerin bir bölümü doğrudan kahvenin kendisiyle ilgilidir. N.Açıkgöz, adı geçen çalışmasında kahvenin kendisiyle ilişkili bu edebî ürünleri bir biçimde okuyucusuna erişirmiştir. Kahvenin günlük hayata girip edebî evmiye de ve sosyal hayatta bir hareketlilik meydana getirdiğine işaret eden Açıkgöz, tarihî süreç boyunca kahve ile ilgili yaratılan tüm edebî ürünleri < eski ve yeni > inceler ve bir değerlendirmeye tâbi tutar. İncelemede, sonuçları bu satırların yazarınca da paylaşılan şu önemli tespitler yapılır:

“Genel olarak günlük hayatın bir parçası ve bilhassa ikram edilme özelliğiyle, önceleri sosyal bir statü göstergesi olan kahve, bu özelliğinin peşi sıra ve eğlence, sohbet ve misafirlik gibi sosyal kurumların vazgeçilmez içeceği olmasıyla da, edebî metinlerinde sembol değeri kazanan bir kelime olmuştur. Kahve, edebî metinlere girerken, sadece ‘ bir bitkinin meyvesi ‘ olarak girmemiş, çekirdek (bün) , kavrulmasıyla, âletleriyle (değirmen, dibek, tava, cezve, fincan, zarf) , pişirilmesi ve içilmesiyle, sıcaklığı, kokusu ve rengiyle; fincanın içinde duruşuyla, şâirlerin imaj dünyâlarına bir zenginlik katmıştır. Bu kullanım zenginliği ve şekliyle kahve kelimesi, edebî metinlerde düz anlamından ziyâde, çağrışımlarla zenginleşen yan anlamlar kazanmıştır. Kahve ile ilgili diğer kelimelerde de aynı özellik görülür. Ayrıca, antropoloji ve etnoloji alanlarına giren kahve gelenekleri de,

şâirlerin müracaat ettikleri bir başka grup kahve birikimini oluşturmuştur.”⁶⁰

Kahve, yukarıda belirtilen tespitler ışığında bakıldığında döneminde sadece bir bitki çekirdeği, bir içecek, bir ticarî mal olmanın ötesinde bir işleve sahip olduğu görülür. Türk toplum hayatına, o, yeni bir yaşam tarzı kazandırmış bir kültür/ medeniyet olgusudur. Döneminde ve sonrasında kahve, toplum hayatının her cephesini derinden etkileyen bir kültürel nesneye, bir kültürel olguya, kültür hayatını yenileyici ve sosyal hayatı hareketlendirici bir kapasite ve yeteneğe erişir. Ancak, kahvenin toplum hayatında yeni dönüşümleri ve yeni hareketliliği kabul ettirmesi payitaht hayatında kolay olmamıştır.

Türk toplum hayatında ve Önyasya Türk imparatorluk toprakları üzerinde yaşayan tüm toplumların hayatında kahvenin kendi varlığını ve meşrûyetini kabul ettirmesi ve kendi yaratılarını sosyal ve kültürel yapılara eklemlemesi oldukça sancılı bir süreç içinde gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada alıntılanmış Evliyâ Çelebi'nin kahvehane anlatılarının bağlamda işlevci yorum çerçevesinde incelenmesi mümkün olabilir. Bunun için bütün anlatılarda yer alan benzer ve farklı unsurlar, özellikler veya işler ve ortamlar tek bir 'kahvehane' metni gibi algılanıp her bir unsur bu metin içinde, kendi bağlamı ve işlevi çerçevesinde taşıdığı özellikler işlevci yorum yaklaşımı ile çözümlenmeye çalışılacaktır. Çünkü, sonuç itibarıyla bütün bu anlatılar, toplum hayatına karışan ve adına 'kahvehane'denen bir karmaşık yapılı, çok bağlamli ve çok işlevli bir sosyal kurumu anlatır.

⁶⁰ Nâmık Açıkgoz, **Kahvenâme**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.170.

Toplum hayatına girdiğinden itibaren hayatı, hayat tarzını ve üslûbunu değiştirmeye ve yenilenmeye yöneltmiş bir içeceğin, kahvenin yaratıcılığı aynı zamanda kendine dönük bir niteliğe sahiptir. Boza ve mey gibi bir içecek olmamasına karşılık, toplum hayatında kendine özgü ve bağımsız bir mekân yaratmayı başarmış ve onlardan daha çok her seviyeden insanın kendine müşteri olmasını ve çekinmeden gelmesini başarmıştır. Dolayısıyla, kahvehane, bu akışkan yapısı ve yeteneği nedeniyle de, imparatorluk toprakları üzerinde kısa zamanda kendi benzerlerini yaratıp türetmiş ve yaymıştır. Evliyâ, her gittiği yerde bu kahvehaneyi gördüğü yönleriyle anlatmış ve her bir anlatıda ya yeni unsurlara yer verir veya eski ve yeni unsurları bir arada tekrar etmiştir.

Bu nedenle de, burada Evliyâ'nın Seyahatnâme'si boyunca anlattığı çeşitli kahvehane anlatı metinlerini tek tek değil de, hepsi bir tek metin imiş gibi incelenmesinin daha doğru olacağı düşünülmüştür. Bir bakıma bu tek metin bir 'zihnî metin' olacaktır, denebilir. Ama aslında böyle bir yazılı metin bahis konusu değildir. Fakat bu metin, Evliyâ'nın anlatılarında yer alan sözler ile yaratılmış bir zihnî metindir. Evliyâ'nın kahvehane anlatılarını yeniden bir araya getirip yeni bir kahvehane anlatısı metni yaratmak, yahut bu anlatılarda yer alan sözleri tekrarlardan arındırıp yeniden düzenleyerek burada yazıya dökmek bu satırların yazarının işi de değildir.

Fakat, bu anlatılardan zihnimizde bütün unsurları kapsamına alan bir 'yeni'kahvehane'metni oluştuğu da bir gerçektir. Şüphesiz bu bir zihnî metindir. Ancak, bahis konusu bu yeni metin, bütün bu anlatıların birikim veya bilgileriyle zihnimizde ortaya çıkan bir 'yeni'zihnî metin anlamındadır. Eski anlatılarda olduğu gibi, bu yeni metinde de aynı unsurlar ve özellikler yerini aynı bağlam ve işlev içinde muhafaza etmektedir. Burada eski anlatılardan farklı olan şey, çözümleme sırasında, bunların hepsinin içerdiği tüm unsurların tekrara girmeden bir zihnî metin içinde toplanmış gibi hareket

edilmesidir. Bu yeni anlatı içinde de, yine her sözün kendi bağlamları içinde bir anlamı, kendilerine özgü çağrışımlarının ve arka planlarının yaratacağı metinleri de olabilir. Her birisinin tarihi süreç içinde farklı bir yeri, toplum hayatında yüklendiği farklı bir işlevi vardır.

Bu çözümleme ile, kendine sosyal boyutlu yeni bir problem, bir kültürel metin seçmiştir. Kültürel metin, onu okuduğumuzda, karşımızda, Evliyâ'nın anlatılarında yer alan tüm unsurlar ile o günün hayatında ortaya çıkmış olan ve toplum hayatında yerini almış bulunan kahvehane kurumunu anlatan bir metindir. Fakat, bu metni, bütün özellikleri ve unsurları ile ortaya çıkaran ve kendine özgü bir kültür imparatorluğu yaratan kahve, kendi yaratılarından biri olan kahvehane'den önce, hem kendi başına ve hem de, kahvehane ile birlikte bağlamda işlevci yoruma tâbi tutulmalıdır. Bu hususta, Evliyâ'nın verdiği bilgilerin yanı sıra, tarihî ve edebî kaynakların verdiği bilgilere de başvurmak yerinde olacaktır. Ayrıca diğer bir çözümleme yöntemi olarak hermenoutik adı verilen “yorumlama bilgisi” bu tür metinlerin analizinde kullanılabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAHVEHANEDEN CAFE'YE DÖNÜŞÜM

3.1 KÜLTÜREL DEĞİŞİM BAĞLAMINDA KAHVEHANEDEN CAFE'YE DÖNÜŞÜM

Bu bölümde, kahvehane kurumundan cafe adlı kuruma dönüşümün gerçekleşip gerçekleşmediği sorgulanacaktır. Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nden hareketle, 17. yüzyıl metninden, kahvehane kurumunun yapısının, özelliklerinin günümüze kadar Türkiye'de nasıl değiştiği ve geliştiği incelenecektir. Bu kurumlar üzerinde farkedilen değişme ya da gelişmeler sebep olan faktörlerin tespitine çalışılacaktır.

Kamusal mekân içerisinde insanların sosyalleştiği bilinen bir durumdur. Moral kodları ile kültürel faaliyetlerin gerçekleştirildiği mekânlardan birisi de kahvehane adlı kurumdur. Bu kurumun ilk olarak ortaya çıkış tarihi 15. yüzyıl olarak rivayet edilmektedir. 15. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar bu kültürel kurumda birçok değişim ve gelişim göstermiştir. Bu kamusal mekânda meydana gelen değişimler ve gelişimler toplumun ihtiyaçlarına, kültür odaklarının ve zevklerinin değişmesine, zaman ve mekânda meydana gelen farklılar olarak sayılabilir. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde ise bu kamusal mekânları inceleyerek içinde bulunulan topluma dair kültür kodları çözümlenebilir.

Kamusal mekânlar arasında gösterilen kahvehane adlı kurumun, işlevsel olarak zengin yapıya sahip olması ve bu zengin yapının toplum hayatını etkilemesi söz konusudur. Sürekliliğini toplumun ihtiyaçlarını

karşılması ile sağlayan bu kurum, sosyal temsillerin, sözel kültürün temsillerinin sergilenmesi, dinlenme, vakit geçirme, eğlenme gibi özellikleri de bünyesinde barındırır. Her sınıftan insanı içinde barındıran bu mekân, 21. yüzyıla gelene kadar sınıf ayrımlarının gözetilmediği, farklı sosyal tabakalardan gelen insanların aynı ortamı paylaştığı, gelen müşterilerin sosyalleşme imkânı yakaladığı kültür kurumudur. Kahvehaneler için kültür mozayığına benzeyen bir kurumdur denebilir. Bu mekânda farklı meslek gruplarını, farklı etnik kimlikleri, farklı düşünceleri görmek mümkündür. Kahvehaneler sürekliliklerini korurken nasıl bir değişim ya da gelişim gösterdiklerinin incelenmesi gereken konjüktürel bir olgudur. Yapısında yahut adında meydana gelen değişimler devam ederken varlığını sürdürmesi ve günlük hayatın dinamiklerini içinde taşıması, varlığını sürdürmesindeki önemli etkenlerdendir. İçerisinde kozmopolit bir yapıya sahip olan bu kültürel kurum, tarihsel süreç içerisinde değişimlere uğrayan eklektik yapısını korumuştur.

Kahvehane adlı kurumun çeşitli coğrafyalarda kahvehane/ cafe/ caffehouse gibi farklı isimlerle de tanımlandığı görülmektedir. bu kamusal mekânların farklılığı sadece isimsel farklılıkla kalmamakta bulunduğu bölge insanının yaşam biçimine göre de değişebilmektedir. Kültürlenme sürecinin yaşandığı bu kurumlara Türkiye ekseninde bakıldığında, Anadolu coğrafyasında kurulmuş olan bu mekânlardaki gelişimin değerlendirilmesinde cafelerin kahvehanelerin devamı niteliğinde bir kamusal kurum mu olduğu, yoksa cafeler ile kahvehanelerin farklı kültürel topluluklar arasında kendi bünyeleri içerisinde yaşamaya devam mı ettiği gibi hususların da tartışılabilir olması muhtemeldir.

Türkiye’de kahvehanelere ve cafe’lere kültürel değişim bağlamında bakıldığında, tam olarak kahvehanelerden cafe’lere dönüşüm sürecinin yaşanıp yaşanmadığının değerlendirilmesi ile birlikte aynı zamanda toplumun yaşam alanlarına ve sosyal normlara da bakılması gerekmektedir. Kültürleri

etkileyen modernleşme sürecinin gelişim çizgisi takip edilmeye çalışıldığında sanayi devriminin kültürlerin deviniminde ve toplumsal örgütlenme yapısında etkili olduğu bilinmektedir. Sanayi devrimi, makineleşme ve kitlesel üretim tekniklerinin yaygınlaşması ile toplumun alışkanlıklarını, yaşama biçimini, tükettikleri ürünleri, sosyalleşme mekânlarını bir başka ifade ile yaşama biçiminde ciddi ve köklü değişikliklere neden olmuştur. Toplumda sosyalleşme mekânlarından biri olan kahvehaneler, sanayi devriminden sonra toplumdaki değişmelerle birlikte toplumun ihtiyaçları ve yaşam biçimi dikkate alındığında değişime uğraması kaçınılmazdı. Şöyle ki; sanayi devrimi toplumda sermaye gruplarının ve işçi gruplarının oluşmasını sağlayarak farklı toplumsal katmanlarda farklı ihtiyaçların ortaya çıkması sebep olmuştur. Bu çerçevede değişik kitlesel ihtiyaçlara göre farklı kahvehane dönüşümlerinin de görebilmesi mümkündür.

Kahvehane adlı kurumun bazı işlevlerini günümüzde cafe adı verilen kurumlara devrederken aynı zamanda kıraathane ve kahvehane olarak eş zamanlı gelişimine devam ettiği de görülmüştür. Eski kahvehanelerle günümüzdeki kahvehane adını taşıyan kurum arasında bazı farklılıklar oluşmuştur. Bu farklılıklar bu kurumun içerisinde gerçekleştirilen faaliyetler yönünde dikkat çekicidir. 17. yüzyıldan günümüze kadar kahvehaneler birçok işlevlerini farklı kamu mekânlarına devretmişlerdir. Günümüzdeki kahvehanelerde oyun oynama pratiği hâlen devam etmektedir. Kağıt oyunları, tavla, dama, satranç gibi masa başında oynanan oyunlardan en ağırlıkta oynananlarıdır. Kahvehaneler işçi sınıfının ve işsiz insanların ziyaret etikleri mekânlar haline gelmiştir. Eskiden bu mekânlarda yapılan kültürel faaliyetlerin bu kurumdan ayrışması toplumun kültür değişimleri içerisinde aranmalıdır. Köyden kente göçün çok olduğu büyük şehirlerde kahvehane kurumunda işçi ve işi olmayanların toplandıkları mekânlar haline gelmesi, bu kesimden insanların boş vakitlerini geçirildikleri bir yer olarak kodlanmasına neden olmuştur. Kahvehanelerin bu duruma gelmesindeki temel etken modern toplumun tüketim politikaları üzerinden eylemlerini düzenlemeleri ve

sınıfsal ayrımlara önem vermelerinden ileri gelmektedir. Tüm sosyal sınıfların toplandıkları ve sosyal ihtiyaçlarını giderdikleri bu mekânların zamanla işleri olmayan ya da halk arasında niteliksiz olarak görülen kişilerin uğrak yeri olmasının temel nedeni, köyden kente göçte köylü ile şehirli insanın ortak bir kamusal mekân olarak kahvehaneyi tercih etmemesinden ileri gelmektedir. Günümüz modern çalışan insanın kısa zaman dilimleri içerisinde yaşam alanının olduğu düşünülürse bu durumun ortaya çıkması kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Modernleşme hareketleri arasında olan eskiyi istememe moda olana yönelme çabası içerisinde olan toplumlarda sosyolojik değişmelerinde etkisi ile bu kurumların bazı işlevlerini yitirdikleri görülmektedir. Önceleri çeşitli kültürel faaliyetlerin yapıldığı bu mekânlar zaman içerisinde etkinliklerini yitirmiş ve sadece zaman geçirilen mekânlar haline dönüşmüşlerdir. Buna karşın ara kültür fertleri arasında kahvehane önemli bir yere sahiptir. Farklı ara kişilik prototipleri yani kırsaldan gelmiş kentlileşememiş ile kentte yaşayan ancak tam kentli olamamış, farklı muhitlerde olan kahvehanelerde kentleşme sürecine adapte olma olgusu gerçekleşmektedir. Aynı zamanda bu buluşmalarda ara tiplerin oluştuğu da gözlemlenebilir. Ara tipler tam olarak kentlileşememiş ve kırsal alandan da izler taşıyan “kıro”, “maço”, “maganda” gibi ifade edilen kişileri belirtmektedir. Bu tipler kırsallıkla kentliliğin tam olarak karışmadığı heterojen bir yapıya sahip bireylerdir. Kahvehane kurumlarının da heterojen bir yapıya sahip olduğu düşünülürse, bu tip kamusal mekânlarda her gruptan ya da kültürlenme türünden bireyleri görmek mümkündür.

Her ferdin getirmiş olduğu kültürün harmanlandığı kahvehane adlı mekânlarda geleneksel ile modernleşme çabalarının ortak bir noktada buluşması gerçekleşmektedir. Farklı kültür katmanlarının aynı mekânda buluşmaları, gelen müşterilerin, müdavimlerin kültür yapılarını mekâna da yansıtması kaçınılmazdır. Bir tür kültürlenme meydana geldiği bu mekânlarda yani kent kahvehanelerinde gruplaşmalar oluşmakta bir başka ifade ile cemaat olmanın tatmini bu kamusal mekânlarda yaşanmaya

başlanmaktadır. Böylece, bütünleşik kültür formlarının, kentli ve yeni kentli, karakterlerinin oluşmasına olanak sağlamaktadır. Bu tip değişimler ve farklılaşmaların yanında kahvehane kurumu temel fonksiyonu olan sohbet etme, dinlenme eylemleri her durumda ve zamanda korumaya devam etmektedir.

Kentler dışında yani kırsal alanda kurulmuş olan kahvehaneler, müşterileri için önemli iletişim yerlerinden biridir. Kırsal alanda yaşayan insanların bir araya geldikleri ve sosyalleştikleri önemli kamusal mekânlar bulunmaktadır. Bu mekânlar camii, medrese, han, hamam, çarşı, kervansaray gibi mekânlardır. Bunların dışında insanların bir araya gelerek toplumsal paylaşımlar yaptıkları kamusal alanlardan olan kahvehaneler de, her türlü paylaşım gerçekleştirilir. Kırsal yaşam insanının haber merkezi olan kahvehaneler sözlü kültür ortamı ile yazılı kültür ortamının bir arada olduğu ortamların başında gelir. Kahvehaneler kırsal yaşamda insanların din kurumları dışında sosyalleştikleri yerlerin başında gelir. Oyunların oynandığı, sohbetlerin edildiği, gazetelerin okunduğu, kırsal alandaki önemli olayların konuşulduğu bir yerdir. Kırsal alanda insanlar için kahvehaneye gitmek, her gün gerçekleştirilmesinde hoşlanılan bir ritüel halini almıştır. Pratiğe dökülmüş bu eylem insanları mutlu etmekte ve sosyal paylaşım alanlarını genişletmek anlamına gelmektedir. Kimliklerin inşasında önemli bir yere sahip olan bu kamusal mekânlar, kırsal alanda yaşayan insanlar için vazgeçilmez bir konuma gelmiştir.

Kentleşme süreci ile değişen özelliklerden biri ise dış mekân ve iç mekân üzerinedir. Eski dönem kahvehaneleri ⁶¹ ile 21. yüzyıl da kurulmuş olan kahvehaneler arasındaki değişimler kahvehane kurumunun dış mekân özelliklerinde de meydana gelmiştir. Eski dönem kahvehaneleri kendilerine

⁶¹ Eski dönem kahvehâneleri olarak adlandırılan dönem 17- 20. yüzyıl olarak sınırlandırılmıştır.

has binalarda kurulurken yaşayan kent insanının gittiği kahvehanelerin kentte kendilerine özgü binaları yoktur. Genellikle ara sokaklarda apartman altlarında bulunan iş yerlerinden bozma mekânlardır. İç mekân özelliklerinde ise, sedirlerin yerini sandalyeler, alçak sehpaaların yerini masalar alır. Masada oturarak sohbet eden insanlar, bazen oyun oynarlar. Oturma yerlerinin eski dönem kahvehanelerdeki oturma yerlerinden farklılaşması kültür değişimleri ile ilgilidir. Avrupa'da kahvehane / cafe olarak kurulan mekânlarda sandalye ve masa kullanılması, bu ikili oturma düzeneğinin Türkiye'de de yaygınlaşmasına sebep olur. Modern kültürün mekân üzerindeki etkilerinden biride budur. İç mekân içerisindeki düzenlemeler duvar süslemelerinde kullanılan halılar, tablolar geleneksel kültürün izlerini taşır. Kahvehanelere gelen müdavimlerin beğenilerine göre kahvehanenin iç dizaynı yapılmıştır. Örneğin; Rize'lilerin çoğunlukla geldikleri bir kahvehanede Rize şehri resimleri, o yöreye özgü aksesuarların duvarları süslediği görülmektedir. Kültürel faaliyetlere bakıldığında mahalle arasında kurulmuş olan kahvehanelerde hemşeri ya da mahalle sakini olma faktörünün etkili olduğu fark edilmektedir. Bu faktör eski dönem kahvehanelerinde de etkilidir. Kahvehanelerde yapılan oyun oynama, sohbet etme gibi özellikler eski dönemde olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Kahvehanede içeceklerin hazırlandıkları kısım, eskiden olduğu gibi müşterilerin görebilecekleri kısımlardadır. Müşteri ocakta duran kişiye ya da ocakçının yardımcısına seslenerek hangi içecekten istediğini belirterek söyleyebilir.

Sanayi devrimi sonrası post modern dönemde kalabalık şehirlerin ve metropollerin oluşması farklı toplumsal ihtiyaçların ortaya çıkarak tüketim alışkanlıklarının bu çerçevede şekillenmesine sebep olmuştur. Bu çerçevelerde sosyalleşme mekânı olan kahvehanelerde de bu doğrultuda gelişimler ve değişimler gerçekleşmiştir. Daha önceleri bulundukları bölgedeki insanların değerlerini ve alışkanlıklarını yansıtan kahvehaneler farklı coğrafyalardan göç yolu ile gelen veya farklı kültürlerle sahip olan insanların oluşturdukları bu büyük şehirlerde ortak zevklere ve tüketim

alışkanlıklarına hitap edebilir bir şekilde değişime uğramışlardır. Bir başka ifade ile sanayi devrimi öncesinde yerel olan kahvehaneler öncelikli olarak büyük şehirlerde olmak üzere genelleşmişlerdir. Büyük şehirlerdeki sosyal mekânlar sadece belirli bir grubun zevk ve tercihlerini yansıtan mekânlar olmaktan çıkıp genel zevk ve tercihler doğrultusunda gelişen kurumlara dönüşmüşlerdir. Kahvehane gibi sosyal mekânların dönüşüme uğraması sadece ortak zevk ve alışkanlıkların oluşmasını sağlamasının yanında farklı kültürel alışkanlıkların ve tatların diğer sosyal gruplar tarafından da tanınabilmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Toplumların yaşam biçimleri ve hayat standartlarına göre ihtiyaçları da değişmektedir. Bu ihtiyaçlar kahvehane odaklı olarak değerlendirildiğinde, bu kurumların mimarileri iç mekân özellikleri gerek ürün farklılaşması gerekse bu ürünlerin sunulması yani servis farklılaşmasını beraberinde getirmiştir. Eski dönem kahvehanelerinde, hayat şartları ve ilgi alanları insanların bu mekânlarda uzun süre oturmalarına olanak vermiştir. İç mekân özelliklerinin zamanla değişmesi kültür değişimlerinin olağan bir sonucudur. İç mekân dizaynında sanayi toplumuna geçişin etkileri görülmektedir. Sanayi toplumunun dinlenme, sosyalleşme mekânlarının iç düzenlemelerinde dizaynı ergonomik olan sandalye ve masalar kullanılmıştır. Masa ve sandalye kullanılması, oturma düzeni içerisinde mekâna ferahlık vermektedir. Ayrıca sohbet ortamında masada oturan kişilere yani bir kişi eklendiğinde sandalye ile oturma halkası genişletilebilir. Nargile cafeler olarak adlandırılan mekânlarda sedir kullanılması ile otantik bir hava yaratılmaya çalışılmaktadır. Yani post modern tasarımlar, cafelerin gerek iç gerekse dış mekânlarının şekillenmesinde tek tip tasarımlardan ziyade farklı kesimlere, farklı tercihlere göre de düzenlenmiştir. Bristro şeklinde cafeler, otantik dizayna sahip nargile cafeler veya metropollerin kalabalık mekânlarında ayaküstü içeceklerin tüketildiği cafeler gibi farklı şekillerde ortaya çıkmaktadırlar. Bu farklılıklar tüketim kültürünün ihtiyaçlarına uygun olarak gelişmektedir.

Özellikle şehirlerde kısıtlı zaman dilimleri, mesai kavramının ortaya çıkması kahvehanelerin mekânı ve ürün gibi özelliklerinin yanında servis verdiği zaman dilimlerinin de değişmesine/ farklılaşmasına sebep olmuştur.

Modern topluma geçiş sürecinden önceki dönemlerde, Evliyâ Çelebi'nin anlatılarındaki kahvehane modellerinden anlaşıldığı üzere erkeklerin toplu olarak uzun saatler kaldıkları ve çeşitli kültür faaliyetlerine dâhil oldukları, dinledikleri, eğlendikleri kısacası sosyalleştikleri bu mekândaki değişimlere değinilmesi bu kurumun günümüzdeki durumunun anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Kahvehane kurumunun mekân özelliklerine bakıldığında, 21. yüzyıla kadar çarşı ya da meydanlarda halkın yoğun olduğu yerlerde kurulan kahvehaneler birçok insanın uğrak yeri olmuştur. Su kenarlarında ya da mesire yerlerinde kahvehaneler de kurulmuştur. 21. yüzyıla gelindiğinde sanayi toplumu insanının dinlenmek için gittikleri kahvehaneler, kıraathaneler, cafeler nehir kenarlarında, parkların içinde yer alan havuzların etrafında da kuruldukları görülmektedir. İnsanlar rahatlamak için su kaynaklarının yakınında kurulmuş olan bu mekânlara gitmektedirler.

Kahvehanelerde gerçekleştirilen kültürel faaliyetlerin post modernizm sonrası kurulan kahvehane ve cafelerde ayrılmaya uğradığı görülmektedir. Önceden tüm kültürel faaliyetler bir mekânda ya da icraat türlerine göre bazı mekânlarda sergilenirken, modern toplum sürecine girilmesi ile bu sınıflandırma değişmiştir. Kıraathanelerde okuma faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. İlk kıraathane 1800'lü yıllarda açılmıştır.⁶² İlk kıraathanenin açılmasından günümüze kadar bu kurumlar etkin olarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Kıraathanelerde gazete, dergi, bülten ve kitapların bulundurulması gelen müşteri ve müdavimlerin okuma, eleştiri

⁶² Daha geniş bilgi için bakınız: Dr. Uygur Kocabaşoğlu, “ İlk Kıraathanenin Açılışı”, **Toplum ve Tarih**, 1984, c.I, sy. 3, s. 65–67.

yönlerini etkilemektedir. Kahvehane adlı kamusal mekânlarda ise, dernek, vakıf ve local gibi oluşumlara tabii kişilerin toplandıklarında gerçekleştirdikleri konuşmacıların sunumları, görsel gösteriler, enstrüman çalınması gibi kültürel faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Cafe adlı kamusal mekâna gelen insanlar ise, farklı kültürlenme süreçlerine dâhil olabilmektedirler. Cafeler Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de rağbet görmüş bir kamusal mekândır. Bu kamusal mekânda insanlar bir araya gelip sohbet ederler ve çeşitli faaliyetler yaparlar. İç mekân özellikleri olarak sandalye ve masa ile oturma düzeninin sağlandığı, duvarlarında bazen tabloların, fotoğrafların asıl olduğu bir sosyalleşme alanıdır. Cafelerin açıldığı yerler çarşı, iş merkezleri, alışveriş merkezleri ya da kalabalık olan caddelerdir. Cafe adlı kamusal mekâna gelen insanlar sohbete ederken aynı zamanda çalan canlı performans müzik ya da ses sistemlerinden yayılan cd'lerdeki parçaları dinlemektedirler. Eski dönem kahvehanelerinde kültür faaliyeti olarak sunulan müzik ve ses sanatçılarının icraatları ile benzerlik göstermektedir.

Cafelere gelen insanlar günlük hayatın hızlı ritminden vakit bulup, kahvelerini içerken çeşitli türlerdeki kahvelerini ya da farklı bir içecek içerlerken, kamusal alanın dinamikleri arasında yerlerini alırlar. Kahvehane/ kiraathane/ cafe gibi kamusal alan sınırına giren mekânlar, kamusal alanın tüm dinamiklerinin özelliklerini taşırlar. Kamusal mekânların dinamikleri, mekân- insan- zamandır. Herbir unsurun bu kurumlarda işlevi bulunmaktadır. Sosyalleşmek için mekân, bu mekânda sohbet edebilmek için insan ve sohbet süresini tayin edebilmek için zaman gereklidir. Bu ayrılmaz unsurlar olmadan adı geçen kurumların bir işlevi olmaz.

Kahvehaneler/ kiraathaneler/ cafeler heterotopya alanlar olarak ifade edilebilir. Foucault'un kullandığı bu terim, bir tek gerçek mekânın içinde bir çok zaman ve mekânın birden barınması anlamına gelmektedir. Bu terimden yola çıkarak, kahvehane/ kiraathane/ cafe adlı kamusal mekânların birer

mekân olduğu ancak her birinin içerisinde farklı mekânların < tiyatro salonu, konser salonu, okuma evi / kitapçı> varlık göstermesi, farklı kültürlerin bir arada olması ve bu kültürlerin odak noktaları olduğu düşünülebilir.

Kültür değişim politikaları içerisinde yeni olana yönelme temel etkenlerden birisidir. Türkiye içerisinde kahvehane ve kıraathane gibi sosyalleşme mekânları modern çağının getirilileri yani ihtiyaçları doğrultusunda daha öncede belirtildiği gibi değişimlere uğramıştır. Kültürel çağrılardaki çok anlamlılık, tüketicinin istekleri ve bu istekleri kodlayış şekilleri ile ilgilidir. Şöyle ki; kültür mekânı olarak düşünebileceğimiz kurumlardaki özelliklerin farklılaşması, tüketicinin, modern toplum insanın, ihtiyaçları ile doğrudan etkilidir. Tüketim kültürü ferdinin amacı işevsel olanı tercih etmektir. Bu kahvehane/kıraathane/ cafe adlı kültür kurumları, tüketim toplumu insanı için işlevseldir. Çünkü bu kültür kurumlarında geldiğinde, iletişim, kültürlenme, sohbet, dinlenme, sosyalleşme, cinsiyet, oyun oynama, eğlenme, enformel bir eğitim, müzik kültürü gibi bilinçli ya da bilinçsiz yukarıdaki faaliyetler dizisinden yararlanılır.

Kahvehanelerden cafe'lere dönüşüm sürecinde bu mekânlara gelen cinsiyet ve kimlik değişime uğramıştır. Bu kurumlar sürekliliklerini devam ettirirlerken, hayat şartları ve kültür değişimlerinin getirdiği farklılıklarda bulunmaktadır. Bu farklılıklardan birisi de cinsiyet değişimidir. Eski dönem kahvehanelerine ve kıraathanelerine cinsiyet odaklı bakıldığında, erkeklerin egemen oldukları görülmektedir. Sanayi toplumuna geçiş ve modernleşme hareketleri ile eril yapıdaki kahvehanelerde ve diğer kültür kurumlarında zamanla hem eril hem de dişil yapı oluşmaktadır. Kentleşme ile hızlanmış olan bu yapıda toplumsal cinsiyetler rol oynamaktadır. Erkeğin ve kadının bir arada oturdukları ve toplumsal etkinliklerini, eylemlerini düzenledikleri enformel eğitimin olduğu bir mekân ortaya çıkmaktadır. Cinsiyet rolleri bakımından kendine özgü erkek kodları taşıyan kahvehaneler, modern

toplumun hayat standartlarının, zaman ve mekân mefhumunun değişmesi ile kadın- erkek cinsiyetinin bir mekânda vakit geçirmelerinin yolunu açmıştır. Batı kùltüründe cafelerde kadın cinsiyetinin bu kamusal mekânlarda ilk görùlmesi 18. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Türk toplum yapısındaki sosyal yapı içerisinde erkek egemenliğinin baskın olduğu göz önünde bulundurulduğunda daha iyi anlaşılacağı üzere kadın kimliğinin bu tür kamusal mekânlarda ortaya ıkaması Cumhuriyet'in kurulma tarihi ile başlamıştır. "erkekler evi ", "erkek mekân" tanımlamaları yapılmış olan kahvehane gibi mekânlarda kentleşme ile birlikte kadın kimliğinin de bu mekânlara dahil oldukları görùlmektedir. Kadın ve erkeğin aynı mekânı paylaşması ile bu kamusal mekânlarda erkek cinsiyeti ile kadın cinsiyeti ortak bir paylaşım mekânı elde etmiş olurlar. Günlük hayatın rasyosunun tüm özelliklerini bu mekânlarda konuşula sohbetlerde ve tavırlarda görmek mümkündür. Günümüzde bazı cafelerde/ kahvehanelerde kadın ve erkeğin aynı masada oyun oynadıklarıda görùlmektedir. Birbirlerini tanımayan kadın ve erkekler aynı mekânda ve aynı masada oyun oynamaktadırlar. İşte bu noktada tüketim toplumu açısından mekânın işlevselliği önem kazanmaktadır. Masadakileri bir araya getiren oyun oynama işlevidir. Bağlamında işlevsel olan oyundur.

3.2 BATININ DOĞULULAŞMASI VE DOĞUNUN BATILILAŞMASI

Doğu kültüründe ilk örneklerine rastlanan kahvehane adlı kamusal mekânının, Batı ile ilişkiler sonucunda Batı ülkelerine tanınması mümkün olmuştur. Aynı zamanda 15. yüzyıldan itibaren doğu kültürünü tanıma çabası Avrupa'da başlamıştır. Doğu kültürünü merak eden seyyahlar, doğu yönünde yer alan ülkelere seyahatlerde bulunmuşlar ve bu seyahatlerde gözledikleri olguları seyahatnamelerinde yazmışlardır. Batılı seyyahların doğu ziyaretleri arasında Osmanlı Devleti toprakları da yer almaktadır. Osmanlı vilayetlerinde elde edilen bilgilerden biriside kahve bilgisidir. Türk kahvesinin yapılışından⁶³ sunumuna kadar birçok detayı bu seyyahların metinlerinde bulmak mümkündür. Neave, Ubucini, Sanz, Montagu, Lecomte, gibi seyyahlar kahve ile ilgili gözlemlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Doğulunun gündelik yaşamı hakkında birçok bilgiye sahip olan Batılı, Viyana'da ilk kahvehanenin açılması ile hem kahveye hemde kahvenin içildiği kamusal mekâna sahip olmuştur.

Batıda kahvehane adlı kamusal mekân cafe/cafehouse şeklinde adlandırılmıştır. Türk kahvesi ve çeşitli içeceklerin tüketildiği bu mekânlarda, kültürel faaliyetler, sohbetler, tartışmalar, siyasi hareketlerin örgütlenme yeri, fikir hareketlerinin doğuş ve yayılış alanı, gazetecilik, dergicilik gibi ilgi alanları oluşmaya başlamıştır. Aynı zamanda sınıf farkının gözetilmediği, hiyerarşinin olmadığı bu kamusal mekânlarda, sınıflar birbirlerini daha iyi tanımaya başlarlar. Kimlik inşasında bu husus önemlidir. Doğudaki gibi eril kişiliklerin toplandıkları sosyal mekânların Batıya taşınması ve kültür mekânı özelliklerinin de bire bir batıda uygulanması şaşırtıcıdır. Türk kültüründen

⁶³ Ubucini seyahatnamesinde kahvenin Osmanlı yerleşim yerlerinde pişirimini şu şekilde anlatır: “ Kahvenin pişirilmesi ev ekonomisinin esaslı noktalarından birini teşkil eder. Bizler gibi öğütüp damıtılamaz viltreden geçirmezler, havana koyup tokamakla veya taşla toz oluncaya kadar ezerler. Sonra elekten geçirirler ve kaynar suya atıp pişirirler. Bu bir iki- üç defa tekaralanır her defasında da telvesi dibe insin diye cezveye vururlar. Bundan sonra fincanlara boşatırlar. Sathında toplanan köpüğe kaymak denir ve bu en saygıdğer misafire ikram edilir. Fincanlar da ufak olduğundan Doğulular bu sayede günde yiribibeş otuz fincan kahve içebilmektedirler. “ Ubucini, **a.g. e.** s. 47–48.

izler taşıyan bu kurumlara ve içeceğe rağbet gün geçtikçe artmış ve Türk usulü düzenlenen bu kamusal mekânlar insanların mistik bir dünya olarak baktıkları doğuya hayranlıklarını fazlalaştırmaktadır. Siyasi otoritenin yasaklarına rağmen Batıda kahvehane sayısı gün geçtikçe artırmış ve bu içeceğin yüksek oranda tüketilmesi batı ülkelerindeki toplumları etkilemesi kahvenin yaygınlığını ve saygınlığını artırmıştır. Bu sayede özellikle elit tabaka arasında kahve önemli bir ikram içeceği haline gelerek zamanla bu Doğulu içeceğin içildiği mekânların müşterileri ve müdavimleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu içecek sadece belirli mekânlarla tüketilen bir içecek olarak kalmayarak tiryakilerle birlikte evlere kadar taşınmıştır.

Batıdaki cafelerin oluşumu nasıl doğudaki kahvehanelerden örnek alınarak oluşmuş ise doğudaki cafelerin kurulmasında da batıdaki oluşumlar etkili olmuştur. Doğuda kahvehanalar/ kıraathanalar varlıklarını hâlâ devam ettirirlerken batıda kendi kültürlerine göre şekillenmiş olan cafe adlı kamusal mekânlar ortaya çıkmıştır. İsim olarak cafe olan ve batı kültürünün toplumsal yapısının özelliklerini yansıtan mekânlar, zamanla doğuda da doğu kültürünü ve özelliklerini yansıtacak şekilde yer bulmuşlardır. Nargile cafeler bu konu ile ilgili olarak verilebilecek örneklerden birisidir. Nargile doğuya özgü bir tüketim ürünü olmasına rağmen batı formundaki bir mekânda içilebilir hale gelmesi bu duruma örnek olarak verilebilir.

Batının kültürel etkileri kaçınılmaz olarak doğuda yer bulmasına rağmen özellikle nargile cafeler veya kahvehanelerde otantik şark dizaynları bu kültürel etkilerin her ne kadar belirli standart formatta olsa da yerel etkileri de beraberinde getirmiştir. Bu duruma popüler kültür bağlamında bakılabileceği gibi kültürlerin birbirini tanıması ve çeşitlenmesi olarak da bakılması gerekmektedir. Batı ile doğunun sentezinden oluşan bu kurumda, kadın erkek cinsiyeti bir arada aynı ortamı paylaşırken aynı zamanda bir zamanlar erkeklerin kullandığı bir keyf ürünü olan nargileyi her iki cinsiyetteki insanlar

birlikte tüketmeye başlamışlardır. Adının içerisinde cafe kelimesi geçen bu kamusal mekânda, Batı toplumundan Türk toplumuna gelmiş olan sandalye ve masa gibi oturma düzeneklerinin yanı sıra sedir tipinde Türklere özgü oturma yerleri de bulunmaktadır. Eski dönem kahvehanelerinde olduğu gibi geniş ve uzun sedirler, halı yastık ve halı minderlerden oluşan oturma yerleri, duvardaki halılar, Türk kahvesi ile tam bir doğu havası mekân içerisinde oluşturulmuşken aynı zamanda sandalye, masa, epresso, capicino, americano gibi kahve türleri , yabancı müzik ile batı kültüründen de detaylar bulunmaktadır.

Modern insanların sosyal boşalmalarını yaşadıkları bu kamusal mekânlar, kültür etkileşimleri sonucunda kendilerine özgü bir yapılaşmaya sahip olmuşlardır. Bu durum aslında birçok alanda kendini göstermiş olan küreselleşmenin bir başka ifade ile tek kültür egemenliği olarak değil tatların, zevklerin ve tercihlerin diğer kültürlerle entegrasyonu şeklinde kendini göstermiştir. Bu ebntegrasyon süreci içerisinde gerek batı doğunun gerekse doğu batının terimlerini, markalarını dizaynlarını kendi kültürleri bünyesinde harmanlamışlardır. Tabiki bu hususu değerlendirirken özellikle sanayi devrimi, makineleşme ve modern hayat yaşam biçiminin batı endeksli olması özellikle günümüz cafelerinde kullanılan ürünlerin, terimlerinde batı unsurlarının daha fazla yer bulmasına da sebep olmuştur.

3.3 KÜLTÜREL KÜRESELLEŞME, TÜKETİM TOPLUMU, POPÜLERLEŞME VE KAHVEHANEDEN CAFE'YE GEÇİŞ

Bu bölümde, küreselleşme, tüketim toplumu ve popülerleşme çerçevesinde kahvehanelerden cafe'ye dönüşüm üzerinde durulacaktır. Günümüz dünyasındaki tüketilen kahvelerin üretimi, belli başlı kahve çeşitleri, hangi ülkelerde ne tür kahvelerin yetiştiği gibi hususlarda değinilecektir. Bunun ardından, cafe'lerin globalleşen dünyada nasıl kurulduğu, popülerleştirdiği, dış ve iç mekânlarının dizaynları, sunulan ürünler, servis şekli ve sosyalleşme etkileri açısından incelenecektir. Ardından, günümüzde dünyanın bir çok bölgesine yayılmış, sunulan kahveleri ve servis şekli açısından bir tür tüketim toplumunun cafe standartı haline gelmiş Amerika Birleşik Devleti kökenli olan Starbucks cafelerine değinilerek, Starbucks'ın tarihsel gelişimi, mekânsal özellikleri ve standartlaşma unsurlarına değinilecektir.

3.3.1 Tüketim Toplumu ve Günümüzde Kahve ve Kahve Üretimi

Kahve bitkileri ana vatanı olan oğlak ve yengeç dönenceleri arasında yer alan torpik kuşaktır. Arabica ve Robusta adı verilen iki ana kahve çekirdeği bulunmaktadır. Arabica çekirdeği ılık ve tropikal iklimlerde deniz seviyesinden 600-1800 metre yükseliklerde yetişmekte olup hoş kokulu, aromatik ve daha yumuşak bir kahve tadı veren bir kahve çekirdeğidir. Robusta kahve çekirdekleri ise Arabica kahve çekirdeğinden daha geniş bir coğrafyada dağ eteklerinde yetişmekte olup daha sert ve keskin kahve tadına sahiptir.⁶⁴ Arap kahveleri, latin amerika, doğu afrika, arap ve asya bölgelerinde yetişmekte olup, Robusta kahveleri orta ve batı afrika ile

⁶⁴ Daha geniş bilgi için bakınız: Nestle, www.nestle.com.tr, 16 Temmuz 2010

güneydoğu asya ile brezilyada yetişmektedir. Farklı bölgelerde yetişmesi ile birlikte kahve tadı, aroma gövde ve asitlik seviyeleri ile birlikte genetik yapıları ve geçtikleri işlemlerine göre göre farklılaşmaktadır.⁶⁵

Yeşil kahve çekirdeği üretimi 2008 yıl sonu itibariyle dünyadaki yaklaşık olarak 8.235 bin ton olarak gerçekleşmiş olup bu üretimin yaklaşık üçte biri tek başına 2.790 bin tonunu Brezilya'da gerçekleştirilmiştir. Viyetnam, colombia ve endenozya ise bu üretimi izlemekte olup bu ilk dört ülkenin üretimi toplam yeşil kahve üretiminin yüzde altmışından fazlasını oluşturmaktadır.⁶⁶

Bununla birlikte, kahve bitkisinin yetiştiği bölgeye göre de sınıflandırılmakta ve bölgeler itibariyle farklı özelliklere sahip olmaktadır. Kahve çekirdeğinin yetiştirildiği bölgeler Afrika/Arap yarım adaları, Latin Amerika, ve Asya/Pasifik bölgeleri olmak üzere üç ana bölgede yetişmektedir. Afrika/Arap yarım adalarında yetişen kahve bitkisi yoğun, meyve, narenciye ve çiçek aromaları ile dünyanın istisnai kahvelerinin anavatanıdır. Latin Amerika'da yetişen kahveler ise aromaları ve canlandırıcı asiditelerinin ile birlikte kakao ve fındığı anımsatan tatları ile öne çıkmaktadır. Asya/ Pasifik bölgesi kahveleri dolgun bir aromaya sahip, yoğun topraksı lezzetlere sahiptirler.⁶⁷

Kahve çekirdeği, kırmızı parlak kahve bitkisinin içerisindeki tohumdan elde edilmektedir. Kahve bitkisinin toplanabilir meyve vermesi için beş yıl

⁶⁵ Daha geniş bilgi için bakınız: (<http://en.wikipedia.org/wiki/Coffee>) + (Davids, Kenneth (2001) Coffee: A Guide to Buying Brewing and Enjoying (5th ed.). New York: St. Martin's Griffin))

⁶⁶ "Food and Agricultural Organization of United Nations: Economic and Social Department: The Statistical Division, <http://faostat.fao.org/site/567/DesktopDefault.aspx?PageID=567#ancor>)

⁶⁷ Starbucks, <http://www.starbucks.com.tr/urunlerimiz.asp>, 16 Temmuz 2010 01.20

kadar bir sürenin geçmesi gerekmekte olup olgunlaşmış bir kahve bitkisinden kavrulmuş kahve olarak yaklaşık yarım kilo elde edilebilmektedir. Yeşil kahve çekirdeklerinin kavrulmaya hazırlanabilmesi için kurutulması gerekmektedir. Kurutulma işlemi; olgunlaşan kahve meyvelerinde çekirdekler çıkarılmadan önce dalında veya yerde kurutulma işlemi olan doğal yöntem ile veya çekirdekler meyvelerinden hemen ayrılarak yıkanıp kazanlarda yıkandıktan sonra modern aygıtlar kullanılarak yıkama yöntemi ismi verilen yöntem olarak iki şekilde gerçekleştirilebilmektedir.

Yeşil kahve çekirdeklerinin içmeye hazır hale gelmesi için bazı işlemlerden geçmesi gerekmektedir. Öncelikle yeşil kahve çekirdekleri büyük tanburlarla ısıtılmakta ve yüksek sıcaklıkta geçirilen 5-7 dakikalık süre sonucunda çekirdeklerindeki suyun büyük bir çoğunluğu buharlaşmaktadır. Bu ısıtma işleminin sonucunda sarıya dönen yeşil kahve çekirdekleri ilk patlama adı verilen sürecin sonucunda ortadan yarılmakta ve normal boyutunun iki katı kadar büyüklüğe ulaşarak açık kahverengini almaktadır. Bu ilk patlama adı verilen süreç sonunda kahvede henüz farklı tatlar oluşmamış ve çok ekşi bir tada sahip olmaktadır. Söz konusu sürecin devamında her kahve de değişmekle birlikte yaklaşık olarak 11-15 dakika sonrasında çekirdeğin rengi daha da koyulaşıp yüzeyinde bir yağ belirmeye başlamakta ve bu aşamada kahvenin tatları olgunlaşmaktadır. Ardından ikinci patlama ismi verilen durumunun gerçekleşmesi kahvenin kullanıma hazır hale geldiğini göstermektedir. Bunun ardından, kahveler soğutma tepsisine alınmakta ve kahvenin yoğun kokusu ile birlikte kullanıma hazır hale gelmektedir.⁶⁸ Bununla birlikte, kahvenin üretim ve tüketime hazır hale getiren bu süreç farklı kahve tatlarının elde edilebilmesi için gerek ısıtma işlemi ve süresinde bazı farklılıklar olabilmektedir. Örneğin kafeinsiz kahve elde edilebilmek için çeşitli kimyasallar ile yıkanan yeşil kahve çekirdekleri bu

⁶⁸ Nestle, http://www.starbucks.com.tr/kahve_tarihce.asp, 16 Temmuz 2010

işlemin ardından ısıtılma işlemine tabi tutulmakta ve bu süreçlerin ardından içindeki kafeinden arındırılabilir.

Bununla birlikte, modern hayatın getirdikleri ve makineleşme kahvenin ürün olarak farklılaşması ile birlikte kahve içeceğinin yapıma sürecindeki farklılaşmalar ile de değişik kahve tatların oluşmasına katkıda bulunmuştur. Kahve içeceğine farklı oranlarda süt, krema, aromalar gibi ilave katkıların kahve yapım sürecinde farklı şekillerde eklenmesi ile farklı kahve içeceği türleri ortaya çıkmıştır. Bu kahve türlerindeki farklılaşma çeşitliliği her bir kahve içecek türünün kendi ismi ile ifade edilebilmektedir. Örneğin, bir makine yardımı ile kahve haznesinde sıkıştırılmış koyu kavrulmuş ve ince çekilmiş kahveden geçirilen basınçlı sıcak suyun bardağa boşalması ile hazırlanan İtalya'ya özgü bir kahveye espresso denilmektedir. Espresso, sade içilebileceği gibi günümüzde bir çok farklı tatları da oluşturulmuş olan ve özellikle sütle hazırlanan kahvelerin de oluşturulması açısından önemli olan bir içecektir. Bu içeceklerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

-Cappuccino; bardağın üçte biri tek ölçü espresso, üçte biri buharla ısıtılmış kıvamlı süt ile karıştırılarak üzerine bardağın geri kalan kısmına kalın süt köpüğü yerleştirilerek oluşturulmaktadır.

-Americano içeceği ise belirli büyüklükteki bir kupaya, tek veya double espresso üzerine, kupa doluncaya kadar kaynar su eklenerek oluşturulan bir kahve içeceği türüdür.

-Latte ise tek veya double espresso buharla ısıtılmış kıvamlı süt dolu bir kupaya eklenmekte ve tercihe göre üzerine çok az miktarda süt köpüğü, tatlı krema eklenerek yapılmaktadır.

-Macchiato içeceği ise tek veya double espresso üzerine çok az miktarda süt köpüğü eklenerek yapılmaktadır.

Günümüzde kullanılan hazır kahvelerin elde edilmesi ise kavrulmuş kahve çekirdekleri öğütülerek büyük boyutlu süzgeçli ibriklere koyularak sıcak suyla pişirilmekte ve bu sırada kahve özü suya geçmektedir. Ardından bu su buharlaştırılarak saf kahve özü elde edilmekte ve spreyleme ve donuş kurutma teknikleri ile bu kahve özü kurutularak günümüzde geniş kitleler tarafından kullanılan tamamı suda çözülebilen kahveler elde edilmektedir.⁶⁹ Bu şekilde elde edilen kahveler çeşitli şekillerde ve kanallar ile tüketicilere ulaştırılmaktadır. Toz veya parçacık şekline getirilmiş kahveler cam kavanozlar, plastik ambalajlar veya tek kullanımlık paketler şeklinde farklı paketleme teknikleri kullanılarak tüketiciye sunulmaktadır. Kahvenin tüketiciye kullanım durumuna elverişli olarak farklı ebatlarda ve şekillerde sunulması ev, iş, ofis ortamları gibi farklı mekânlarda da tüketilebilir duruma getirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca, toz veya parçacık haline getirilmiş kahveler suda hızlı çözülebilmesi nedeniyle hazırlanması kolaylaştırarak kahveyi hızlı ve kolay olarak hazırlanabilen bir tüketim ürününe dönüştürmektedir. Bu gelişmeler kahve içeceğinin hazırlanmasının cezve gibi aletlerin gerekliliğini de ortadan kaldırarak kahvenin kolay tüketilebilen bir ürün haline dönüştürmektedir. Bununla birlikte, hızlı ve kolay bir tüketim ürününe dönüşen kahve, tüketici zevk ve tercihlerine odaklanan pazarlama yaklaşımının da etkisi ile birlikte şekeri, kreması ve değişik aromalar ile ürün farklılaşmalarını sağlayarak değişik zevk ve tercihlere hitap eden bir ürün haline getirilerek tüketicilere sunulmaktadır. Buradaki farklılaşma sadece ürün ile sınırlı kalmayıp, sıcaklığı, şekli yanında ikram edilen diğer ürünler ile de farklılaştırılmakta bir çok çeşitli kombinasyonlar oluşturulabilmektedir.

Kahve tüketiminin yaygınlaşmasında toz ve parçacık halinde hazır kahve olarak tüketicilere sunulan ürünler ile birlikte otomatik kahve makinelerinin de etkisi bulunmaktadır. Kahve yapımında kullanılan çeşitli makineler kahve yapımının hızlı ve pratik olarak hazırlanabilmesini

⁶⁹ Nestle, <http://www.nestle.com.tr>, 16 Temmuz 2010

sağlamasının yanında kahve tüketiminin sınırlarını genişleterek farklı kahve zevklerine de hitap etmeye başlamıştır. Sıcak suyun belirli bir oranda damlama yöntemi ile kahve tanelerinden geçmesini sağlayan kahve makineleri, sıcak suyun basınçlı bir şekilde kahve tanelerinden geçmesini sağlayan espresso makineleri, kahve taneciklerinden geçen sıcak suyun ince süzgeçler ile süzülmesini sağlayan filtre kahve makineleri, french press ismi verilen makineler, iki bölümü bulunan ve emme sistemi ile kahve yapımında kullanılan vakumlu kahve makineleri gibi farklı tatların oluşmasını sağlayan kahve makineleri geliştirilmiştir. Özellikle büyük ve kalabalık şehirlerde, ofis ortamlarında modern hayatın hızlı yaşam temposu paralelinde tüketim ürünlerinin herhangi bir aracı olmadan doğrudan tüketiciye sunulabilmesini gerekli kılmaktadır. Otomatik kahve makineleri modern hayatın ihtiyaçları çerçevesinde, kahvenin, özellikle dış mekânlarda, herhangi bir aracıya gerek kalmaksızın doğrudan kişinin tercihleri doğrultusunda hazırlanabilmesi sağlamaktadır. Otomatik kahve makineleri kahve içeceğini bardak boyutu, sıcaklık tercihi, şeker miktarı, içerisindeki aromalar ve farklı kahve türleri gibi farklı seçenekleri sunabilir bir hale getirerek insanların kahve hazırlamasına gerek bırakmadan sadece kahve tüketimine odaklanabilmelerini sağlamıştır. Bu durum ayrıca kahve tüketiminin sadece belirli mekânlarla sınırlandırmadan farklı birçok ortamda da tüketilebilmesine olanak sağlayarak günün farklı saatlerinde belirli bir satış mekânına ihtiyaç duymaksızın tüketilebilmesini de sağlamıştır.

Modern dünyada, bir ürünün tüketilmesinde ürünün kendi özellikleri, ürüne ulaşılabilirlik, zevk ve tercihlere göre ürün çeşitliliği kadar gazete, dergi, televizyon gibi iletişim kanalları ile insanların bu durum hakkında bilgi sahibi olması, farkındalıkların oluşturulması ve tutundurma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi de önemli bir yer tutmaktadır. İletişim kanallarının ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte insanların alışkanlıklarının şekillendirilmesi, yeni alışkanlıklar kazandırılması zaman içerisinde mümkün olmaktadır. Örneğin bir film sahnesinde film kahramanının kahve içmesi, ofis ortamında

oyuncuların kahve içmesi, otomobil içerisinde bekleyen polislerin ellerinde karton veya plastik bardaklar içerisinde kahve içmeleri veya özellikle gençler arasında ders çalışırken kahve içtiklerine dair reklamlar yapılması gibi farklı şekillerde kahve alışkanlıklarının oluşması ve şekillendirilmesi mümkün olmaktadır. Bunlara ilave olarak kullanılan bardakların ve ürünlerin doğaya dönüştürülebilir olduğunu belirten reklamların yapılması, ürünlerin üzerinde bunlara dair ibarelerin bulunması ile de bu tip ürünlerin pazarlanmasında sosyal sorumluluk faaliyeti olarak yerini almaktadır. Alınan hazır kahvelerin yanında belirli şekillerde marka imajı oluşturulması amacıyla belirli şekil ve büyüklüklerde kupa, bardak gibi çeşitli promosyonları verilerek de kahve tüketim alışkanlığı kazandırılmakta ve vazgeçilmez gündelik hayatın vazgeçilmez bir içeceği haline getirilmektedir. Popüler pazarlama tekniklerinden bir başka örnek ise belirli bir ürün ve mağzaya ait kartların oluşturulması, burada yapılan alışverişler sonucunda hediye veya puan biriktirmek gibi çeşitli şekillerde müşteri bağımlılığı da oluşturulmakta ve böylece tüketim teşvik edilmektedir.

Modern hayatın hızlı tüketim alışkanlıkları kahvelerin sunulma şekillerini de etkilemektedir. Cam, porselen gibi bardakların yerini plastik veya karton bardaklar almakta, kahvenin garson veya görevli tarafından masaya getirilerek servis etmesi yerini self-servis adı verilen kişinin kendisi tarafından alınması şekline dönüşmektedir. Böylece kahve sadece keyif için geniş zaman dilimlerinde, sohbet ortamlarında tüketilen bir ürün olmaktan çıkıp, gündelik hayatın içerisinde gerektiğinde sokakta işe giderken de tüketilebilen bir ürün olması sağlanmaktadır.

Kahve içeceğinin ve kahve tüketim mekânlarının gelişimi ve değişimi incelenirken bu durumları popüler kültür kavramı ile birlikte de ele alınması faydalı olacaktır. Özellikle modernleşme ve kentleşme ile birlikte genç nüfus odaklı olarak tüketimin teşvik edilerek marka bağlılığına sahip kitlelerin

oluşturulması bir pazarlama yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Bu sayede, ürün ve ürünün sunulma kalitesi standartı gibi unsurların yanında belirli markalara bağlı kesimlerin oluşturulması ve bu bağlılığın bir tür yaşam biçimi ve kişilerin özellikleri olarak yansıtılabilir hale getirmiştir. Cafe bağlamında bakıldığında ise belirli mekânlarda kahve veya farklı ürünlerin tüketilmesi kişilerin kendini ifade edebilme, tanımlama, belirli bir gruba dahil olma duygusunu da oluşturmaktadır. Böylelikle cafeler yazarlar, bilim adamı, sanatçı gibi kimliklere sahip bireylerin tercih ettikleri mekânlar olarak kalmayıp, belirli tarzlara sahip gençlerin bir araya geldikleri, zaman geçirdikleri, popülerlik ve kendini ifade edebilme alanı olması boyutuyla da öne çıkmaktadır.

3.3.2 Popülerleşme ve Kahvehanelerden Cafelere Dönüşüm

Modern toplum, kendi yaşama biçiminin gerektirdiği şekillerde kendine özgü, yeme, içme, dinlenme ve sosyal etkinlik mekânlarını da oluşturmuştur. Bunların bir kısmı özellikle şehir hayatının hızlı yaşam şekli doğrultusunda alışveriş mekânlarını fast food restaurantlarını oluşturmakla birlikte sinema, tiyatro gibi sosyal etkinlik merkezlerini oluşturmuştur. Bu dönüşüm sürecinde kamusal alandaki mekânlar bazı özellikleri itibariyle birden fazla işlev üstlenmesi sözkonusu olurken bazen de farklı işlevlerin aynı ortamda gerçekleştirilmesini sağlayan kendilerine özgü mekânlara dönüşmüşlerdir. Özellikle, kahvehanelerden cafelere olan dönüşüm sanayi devrimi, globelleşen dünya ve post modern akımlar ile birlikte toplumun diğer alışkanlıklarının ve yaşam biçimlerinin değişmesine paralel bir değişim süreci izlemiştir. Makineleşme, alışveriş merkezlerinin oluşması, büyük kentlerde yaşayan insanların yaşam biçimleri gibi unsurlar ile birlikte kahvehaneler bu yaşam biçimlerine adapte olacak şekilde değişime uğramışlardır.

Küreselleşen dünyada kahvehanelerin cafelere dönüşüm süreci, özellikle tüketim toplumunda müşterilerin zevk ve tercihlerine odaklı olmasının da etkisi ile hitap ettiği kitleler itibariyle toplumun farklı kesimlerine ve kuruldukları bölgeler çerçevesinde standartlaşmaların ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Hatta modern hayatın içerisinde kahve içilebilen mekânlar, sadece belirli sınırlarla ayrılmış kahve içilen mekânlar olarak kalmamakta ve alışveriş merkezinde yer alan bir mağzanın içerisinde dinlenme yeri olarak veya kitap satan mağzanın içerisinde insanların kahvelerini içerken kitaplara göz atabilecekleri bir yer olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Böylece kahve tüketimi belirli alanlar ile sınırlandırılmamakla birlikte başka etkinlikler ve ticari faaliyetlerin de tamamlayıcısı veya ek unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, kahve sunumu zaman zaman farklı şekillerde bir pazarlama tekniği olarak kullanılan bir araç halini de alabilmektedir.

Kahve ürünü ve kahve içeceğinin geçmişten gelen alışkanlıkla ve kültürel birikime paralel olarak, modern hayatta da yerini koruyabilmesi, hatta daha da geniş kitlelere ulaşabilmesi beraberinde küreselleşen dünyada Nescafe, Jacobs ve Starbucks gibi küresel kahve ve kahve içecek markalarının oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Küresel alanda tanınan bu markaların oluşması tüketim toplumunun bir çok diğer ürünlerinde olduğu gibi aynı tat, koku, kıvam gibi özelliklerinde dünya çapında belirli bir standartın oluşmasını sağlamıştır. Bu standart sadece tat koku gibi kahve ürününe ait özellikler itibariyle değil ürünün sunumu, servis edilmesi, servis edilen ürünün boyutları ve içerisindeki aroma gibi unsurlarda da belirli bir standartın oluşmasını sağlamaktadır. Bunların yanında, küreselleşen bu markalar beraberinde ortak bir dil oluşumunu da beraberinde getirmekte ve dünyanın bir çok yerinde istediğinizi ifade edebilmek için aynı isimlerle, istediğiniz boyutta ve özelliklerde hizmet alabilmeniz mümkün olmaktadır. Bu

sayede, dünyanın çeşitli yerlerinde güvenilir bir ortamda, aynı tadı ve hizmeti bulabilmenize olanak sağlamaktadır.

Bu şekilde globalleşen markalar ve kahve sunumları beraberinde dünya çapında kullanılan standart ifadeleri ve jargonları da oluşturmaktadır. Bu jargonların oluşmasında çeşitli pazarlama tekniklerinin kullanılması ile birlikte özellikle küresel markalar gerek sundukları ürün ile gerekse bardak boyuru, marka amblemi gibi unsurları patent veya marka olarak telif haklarını ellerinde bulundukları nedeniyle taklit edilme, farklılaşma gibi farklılaşmaların da önüne geçmektedir. Bu tür patent ve markalar ile birlikte bu işletmeler konumlarını ve popüler kültür içerisindeki yerlerini korumaktadırlar.

3.3.3 Kahvehanelerden Cafelere Dönüşümde Starbucks Örneklemesi

Amerikanın değişik bölgelerindeki kahvehaneler genel olarak aynı gelişimi izlemişlerdir. Amerikadaki kahvehanelerin gelişimi doğal tüketim alışkanlıklarının gelişmesinden ziyade bir pazarlama unsuru olarak ortaya çıkmıştır. 1966'da bir Alman göçmeni olan Alfred Peet Berkley'de ürün kalitesine odaklı ve kahvenin kökenleri hakkında müşterilerini bilgilendirdiği bir kahve dükkanı açmıştır. Peet'in kahve dükkanında kahve servisi yapılmakta birlikte avrupadaki kahvehanelerden farklıdır ve birçok endüstri analistine göre özellikle kahvelere odaklı niş pazar oluşturan bu kahvehane ileride Starbucks'ın da pazarlama alanındaki baskın olarak kullanacağı bir temeli oluşturacaktır.⁷⁰

⁷⁰ INTILE, Kelly, **The European Coffee- House: A Political History**, Presetend to the Department of Political Science and the Honors College of the University of Oregon the Bachelor of Arts, June 2007,s.54-55.

İlk Starbucks kafesi yüksek kaliteli kahve ve damıtılarak hazırlanmış kahveler satan bir kahvehane olarak Seattle Pike Place Market'inde 1971 de kurulmuştur. Starbucks'ın başkanı Howard Schultz Avrupa seyahatinde italyan bar kültürü ile karşılaşmış ve bu gezide italya'daki kahvenin ritüel ve romantikliğini keşfederek kahve barlarının ne kadar popüler ve etkileyici olduğunu görmüş ve bu durumdan etkilenmesi neticesinde bugünkü Starbucks kafelerin şekillenmesini sağlamıştır.

Starbucks, amacının bu markayı dünyanın en tanınan ve saygı duyulan markalardan birisi olmak şeklinde tanımlayarak bu amacına tüm dünya çağında perakende ve lisanslanmış mağazalar aracılığıyla yeni ürünleri tanıtmak ve yeni dağıtım kanalları oluşturarak ulaşmayı hedeflediğini belirtmektedir. Bu tanımlama aslında popülerleşme, küreselleşme ve markalaşma anlamında da değerlendirildiğinde temel olarak belirli bir marka oluşturmayı hedeflediği ve ürün, mekân, servis şekli gibi unsurları markalaşma stratejisi çerçevesinde şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Starbucks şirketi başarısını Starbucks markasının değerine odaklanarak ürün ve ürün sunumları ile olumlu müşteri tecrübeleri oluşturması ve sosyal sorumluluk programları neticesinde belirli bir ün elde etmesine üzerine inşa etmektedir. Starbucks ayrıca özellikle uluslararası alanda tanınırlılığını artırabilmek amacıyla satış kanallarını genişletmeye çalışmakta ve tutundurma faaliyetlerinde yerel tanınmış mekânların fotoğrafı olan bardakların satışı, ürünlerinde yerel markalar ile çalıştığını gösteren bilgilendirmeler yapmak şeklinde kurulduğu bölgeye özel faaliyetlerde de bulunmaktadır.

Ayrıca, bu mekânlar sadece kahve ve kahve ürünlerine odaklanmamakta kahve yanında veya mevsimler içecekler gibi hususlarda da

belirli standartlar oluşturmaktadır. Böylece modern pazarlama teknikleri kullanılarak ürün farklılaştırması ve standartlaştırmalarının yanında, kahvenin yanındaki tüketilen ürünler itibariyle de standartlar oluşturmaktadırlar. Ayrıca söz konusu ürünlerin artışı sadece o mekân ile sınırlı kalmamakta, örneğin starbucks olan bardak satışı gibi faaliyetlerle de müşteri bağlılığını oluşturmaya çalışmaktadırlar.

Starbucks cafelerinin bir çoğu ABD’de olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinde de bulunmaktadır. Bu cafelerin bazıları doğrudan Starbucks şirketine ait olmakla birlikte özellikle uluslararası cafeleri sözleşmeye dayalı olarak belirli süre koşul ve sınırlarla farklı yatırımcılara da işletilmesi verilen bütünleşik bir pazarlama sistemi olarak tanımlanabilecek franchisee olarak adlandırılan lisanslı cafeler olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Starbucks’ın 2009 yıl sonu itibariyle 11 bini ABD’de olmakla birlikte 5 bini uluslararası mağzalardan oluşan 16 bin Starbucks bulunmakta ve bunların yarısı lisanslı cafeler olarak işletilmektedir. Türkiye’deki Starbuckslar da 2009 yıl sonu itibariyle 123 adet franchisee şeklinde kurulmuş cafelerdir. Starbucks şirketinin 2009 yıl sonu itibariyle 9,7 milyar \$’lık bir geliri bulunmakta olup, Bu yaygın örgütlenmenin kendi sektörü içerisinde her ticari kuruluştaki olduğu gibi ticari etkileri de mevcuttur. Bu ticari etkilerden birisi de bu merkezlerin istihdam sağlamasıdır. Örneğin, Starbucks yaklaşık 31 bin çalışanı ABD dışında olmak üzere 142 bin kişilik çalışan sayısına sahiptir.⁷¹

Starbucks’da müşterilere sunulan ürünler kahve merkezli olarak şekillenmekte birçok farklı zevk ve tercihlere hitap edebilir ve kendine özgü tatların oluşturuldukları mekânlara dönüşmüşlerdir. Özellikle, günümüzdeki kahve içeceklerinde müşteri isteklerine göre aroma, sertlik, kıvam ve tat gibi özelliklerin farklılaşmasına da önem verilmektedir. Kahve çeşitlerine göre karamel, çikolata ve fındık gibi farklı aromalar kullanılmakta olup, kullanılan

⁷¹ Starbucks Corporation Fiscal 2009 Annual Report, www.starbucks.com, 16 Temmuz 2010

aromalar ile kahve içeceğinin tadını farklılaştırılarak müşterinin koku duyusuna da hitap etmektedir. Kahvenin sertliği kavramı ise içimde kahve tadının yoğunluğunu, keskinliğini da damaktaki yayılma özelliği kastedilmektedir. Özellikle, Starbucks ürünlerinde müşteriye içecekleri çok yoğun, yoğun, orta ve hafif olarak çeşitli sertlik derecelerine göre de bir sınıflandırmalara tabi tutularak ürün seçiminde müşteriye bilgi sağlanmaktadır. Kıvam özelliği ise bir içeceğin dil üzerinde bıraktığı yoğunluk olarak ifade edilmekle birlikte kıvamlı, orta kıvamlı ve hafif kıvamlı olarak sınıflandırılmaktadır. Kahve içeciğinde yer alan aroma, sertlik ve kıvam özellikleri bir bütün olarak algılanan kahvedeki tadı ortaya çıkarmaktadır.

Tüketim toplumunun beğeni ve popülaritesini kazanmış olan Starbucks günümüz küreselleşen dünyasında kahve ve kahvehane kültürünün bir standart haline gelerek hem değişik zevk ve tercihlere hem de dünyanın farklı bölgelerine hitap eden bir cafeler zinciri olarak ortaya çıkmıştır. Bu kurum, bir şekilde cafe sektörünün ürün, ürün çeşitliliği, ürün servisi ve mekansal özellikleri itibariyle de popüler ve yaygın bir dünya standart haline gelmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde bahsedilen kahve metinlerinden hareketle kahvehanelerin genel yapısı üzerinde durulmuştur. Arap yarımadasından Avrupa'ya yayılan kahve ve kahvehane bulunduğu bölgenin yapısı ile uyumlu olarak dış mekan, iç mekan, müşterileri, müdavimleri ve sosyal etkinliklerinin özelliklerini taşıyan birer kamusal alan olarak ortaya çıkmıştır. Evliyâ Çelebi'nin Seyahatname eserinde de belirtilen kahve ve kahvehane tasvirlerinde bu unsurlara rastlanılmaktadır. Zaman içerisinde kahvehaneler de bulundukları çağın ihtiyaçlarına ve yaşam biçimlerine göre değişime uğramışlardır. Özellikle sanayileşme ile birlikte kahvehaneler Batılı yaşam tarzı tüketim toplumu, popülerleşme, küreselleşme gibi olguların da etkisi ile birlikte cafelere dönüşmüştür. Bu dönüşüm batılı yaşam biçiminin egemen olduğu metropol ve büyük şehirlerde daha hızlı ve küresel bazda gerçekleşebilmesine rağmen kırsal yaşam alanlarında daha yavaş gelişmekle birlikte geleneksel biçimini korumaya devam etmektedirler.

Kahve içeceği etrafında toplanan insanların kahvehane adlı mekânda gerçekleştirdikleri etkinliklerin ve sohbetlerin sosyo-kültürel yapı üzerindeki etkili olduğu görülmüştür. Kahvehane içinde gerçekleştirilen her bir sosyal paylaşımın, toplumun kültür yapısından izler taşıdığı gözlemlenmiştir. Kahvehane adlı kurumun, tarihsel süreç içerisinde değişim ve dönüşümler geçirdiği bilinmektedir. Bu değişim süreçlerinden birisi kahvehanelerin kıraathanelere değişimidir. Kahvehanenin temel işlevlerinden birisi olan okuma işlevinin kıraathaneye devretmesi ile bu kamusal mekân ortaya çıkmıştır. Bir başka ifade ile kahvehaneler bulundukları bölgenin sosyal etkilerini yansıtan mekânlar olmuşlardır. Sanayi devriminden sonraki toplum yapısının ihtiyaçlarına özgü olarak gelişen kıraathane ve kahvehane adlı

kurumlara Batılı toplumun etkisi ile oluşturulmuş olan cafe kültürü de eklenmiştir. Zaman içerisinde kahvehane ve kıraathane farklı işlevlerini bu Batılı kurumda gözlemlemek mümkündür. Doğu ile batının birleştiği bu yeni kurum kahvehane/ kıraathane/ cafe üçlüsünün birleşiminden oluşmuş olan cafe adlı kamusal mekandır.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Namık; **Kahvename**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

ALİ RIZA; **Bir Zamanlar İstanbul**, Tercüman Yayınları

ARENDONK, C.V; “Kahve”, **İslam Ansiklopedisi**, cilt 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 95- 100.

ATAMAN, Sadi Yaver; **“Türk İstanbul”**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 39, 1997, s. 51- 101

AYSOY, Mehmet; **Geleneksel Sonrası Toplum Üzerine**, Açı Yayınları, İstanbul, 2003.

AYTAÇ, Ömer;”Kimlik Kamusal Alan ve Toplumsal ve Cinsiyet Bağlamında Kahvehaneler” **Akademik Araştırmalar Dergisi**, sayı 24, 2005, s. 15- 40.

BAHÇEKAPILI, Nalan; “‘Kahvehane’- Aylaklık Mekânı, Kamusal Mekân, Heterotopya“ ,**Varlık**, Temmuz 2005,s.1158, s.20.

BAYRI, Halit; “Semai Kahveleri”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Haziran 1950, cilt 1, sayı, 11, s.163- 165.

Bingöl, İlyaz; “Kahvehane ve eğlence”, **Toplumsal Tarih**, Haziran 2004, sayı 126, s.70- 75.

BİRSEL Salâh; **Kahveler Kitabı Salâh Bey Tarihi: 1**, Sel Yayıncılık, İstanbul, s. 10.

BOYSAN, Aydın; **İstanbul’ un Kuytu Köşeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004,s. 198- 211.

CEYLAN, Ömür; “Kahve Yemen’den Gelir”, **Türk Kültürü**, sayı 387,XXXIII, s. 415- 419.

GÜNDOĞDU, F. Süleyman; **İstanbul'un İlkleri Enleri**, Bale Yayınları, İstanbul, 2004, s. 61- 64.

HATTOX ,Ralph S.; **Coffee and Coffeeshouses**, London, University of Washington Press, 1985,s.20.

HATTOX, S. Ralph; **Kahve ve Kahvehaneler-Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri**, çev. Nurettin Hüseyini, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,2001 s.10.

HEISE, Ulla; **Kahve ve Kahvehane**, çev. Mustafa Tüzel, Ankara, Dost Yayınları, 2001.

INTILE, Kelly, **The European Coffee- House: A Political History**, Presetend to the Department of Poliğtical Science and the Honors College of the University of Oregon the Bachelor of Arts, June 2007.(Basılmamış Tez)

IŞIN, Ekrem; **İstanbul' da Gündelik Hayat Tarih Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Araştırmaları**, TKY, İstanbul, 1995, s. 273- 299.

JAMESON, Fredric; **Kültürel Dönemeç**, çev.Kemal İnan, Dost Yayınları, Ankara, 2005.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; "İlk "Kıraathane" nin Açılışı, **Toplum ve Tarih**, cilt 1, sayı 53, s. 65- 67.

Marrie-Louise DUFRENOY- Jean DUFRENOY;" Coffee, the Exotick Drug", **The Scientific Monthly**, LXX/3 (Mar, 1990), s. 186.

NESTLE, <http://www.nestle.com.tr>, 16 Temmuz 2010

OKTAY, Ahmet. Türkiye' de Popüler Kültür, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

ONG, J. Walter; **Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü'nün Teknolojileşmesi**, çev. Sema Postancıoğlu Banun, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

ÖBEK, İhsan Ali; **Klasik Türk Edebiyatında Müşâare**, Kerkük Vakfı, İstanbul, 2005.

ÖZAKPINAR, Yılmaz; **“Kültür Değişmeleri” ve Batılılaşma Meselesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.

ÖZDEMİR, Nebi; •“Tüketim- Kültür İlişkisi ve Kültür Ekonomisi”, **Tüketici Yazıları 1**, 2007, H.Ü.TÜPADEM, s.223- 240. (Kitap bölümü)

ÖZTÜRK, Serdar; “Bir Kurumun Tarihsel ve Sosyolojik İncelenmesi: Şehir Kulüpleri(1923–1950)”, **Galatasaray İletişim**, sayı 4, 2006, s. 89- 115.

ÖZTÜRK, Serdar; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kamusal Alanın Dinamikleri”, **İletişim**, sayı 21, 2005, s.95- 124.

ÖZTÜRK, Serdar; **Cumhuriyet Türkiye’sinde Kahvehane ve İktidar(1930-1945)**, Kırmızı Yayınları, 2005.

RASİM, Ahmet; **Şehir Mektupları**, Üç harf Yayınları, İstanbul, 2009.

STANDAGE, Tom; **A History of the World in 6 Glasses/ Altı Bardakta Dünya Tarihi**, çev. Ahmet Fethi, Merkez Kitapçılık, s.148- 149.

STARBUCKS, <http://www.starbucks.com.tr>, 16 Temmuz 2010

SEVENGİL, Ahmet Refik; **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453’ ten 1927’ ye kadar)**, haz. Sami Ünal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

ŞENTÜRK, Habibe; **Batılı Gözüyle Türk Kültürü İncelemeleri**, Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü Anabilim Dalı Lisans Tezi (Basılmamış).

TAŞTAN, Yahya Kemal; “Sufi Şarabından Kapitalist Metaya Kahvenin Öyküsü”, **Gazi Akademik Bakış**, c.2,sayı 4,Yaz 2009,s. 53- 78.

TEZCAN, Semih; **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü**, Türk Dili Araştırmaları Dizisi: 37, İstanbul 2004.

TOROS, Taha; **Kahvenin Öyküsü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.6.

ÜNLÜ, Selçuk ;“ Viyana Kahvehaneleri ve Kahvehane Edebiyatçıları”,**Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2000, sayı 7, 53- 87.

ÜNÜVAR, Kerem; “ Osmanlı’da Bir Kamusal Mekân: Kahvehaneler” , **Doğu-Batı Üç aylık Düşünce Dergisi**, s. 5, 1998/5, s. 186- 196.

ÜNVER, Süheyl; Ressam Ali Rıza Beye Göre Yarım Asır Önce Kahvehanelerimiz ve Eşyası, Ankara Sanat Yayınları:1, 9- 47.

WAGNER, Peter; **Modernliğin Sosyolojisi**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, 1994.

YAŞAR, Ahmet: “**Erken Modern Osmanlı’ da Kamu Mekânı Üzerinde Mücadele: Kahvehane Yasaklamaları**”, Uluslararası XV. Türk Tarih Kongresi, 11- 15 Eylül Ankara 2006.

YILDIZ, Cengiz; **Kahvehane Kültürü**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.

EK

1. Bursa Kahvehaneleri anlatısı:

“Cümle yetmiş beş kahve-i mecma'u'l- irfân-ı kân-ı zurefası var kim her biri biner âdem alır. Cümle mutribân ve hânendegân ve rakkâsan- ı mahbûbân anlardadır kim evmiye üç evm Hüseyin-i Bay[y] kara fasılları ederler ve her kahvede gazelhân ve meddâhânlar var kim gazelhânları gûyâ Ebû'l-Me'âl'dir. Serçeşme-i meddâhân Kurbânî Alîsi Hamza nâmında yegâne-i asr idi. Ve meddâh Şerîf Çelebî, Şâhnâme-i Firdevs[î] – i Tûsî'de gûyâ Firdevsî kendi idi kim evmiye melekleri gibi pençe-i âfitâb kıssasına oturup hayrân kalırlardı, teshîr sâhibi çelebi idi. Ve Kıssahân Hor-çene Mahmud ve Kara Fîrûz ve Tireli Alî Beg, Ebû'l- Müslim-i Teberdâr okumada gûyâ sâhib-i Siger-i Veysî'dir.Cümle kahvehaneleri hezâr-fen üstâd-ı kâmile mâl-â-mâl kahhâvîlerdir. Cümleden Ulu Câmi'dibinde Emîr kahvesi münakkaş ve müzeyyen ve kân-ı a'yân ve mahbûb-ı cihân rakkasları var kim her biri bî-bedel mümtaz [u] müstesnâlardır. Bu ahve Ulu Câmi'kurbunda olmağıla bâng-ı Muhammedî 'Hayya ale's- salâ'dedikde kahvede bir cân kalmayup câmi'e giderler.

Gâyet musallî Bursa halkıdır. Ve Şerefyâr kahvesi ve Serdâr Kahvesi ve Cîn Mü'ezzin kahvesi ve'l-hâsıl cümle kahveler birer mekteb-i irfândır.İslâmbol kahvehaneleri, Murâd Hân-ı Râbi'de kadaga-i şâhî ile men'olaldan berü Bursa kahveleri iştihâr bulup tiryâkîlerinin yüzleri gülmüşdür.Ve meşhûr-i âfâk olan doksan yedi yerde bozahâneleri var kim bir diyâra mahsûs değildir”[Evliyâ, C.II, sh.18].

2. Türkistân-ı İrân'da, ya'ni Rûmiyye-i Âzerbaycân kahvehaneleri anlatısı:

“..ve kahvehaneleri Şam ve Haleb gibi havuz ve şadırvanlı kahâvîlerinde hânende vü sâzende ve mutribân u kışmirân ve rakkâsân-ı mahbûbânları vardır ve gâyet müzeyyendir.Kahve-i Yemen'den gayrı çay u bâdyân ve sa'leb u mahleb ve sükker şerbeti ve leben-i hâlis pişirirler.Ve niçe bin edviye ile terkîb olunmuş mukavvî ve müferrihâtdan ma'âcîn-i gûnâ-gûnlar bezl ederler.Her kahvede şüûfe râyihasından ahibbâ-yı dûstânların dimâğları mu'attar olur ve her kahvenin elbette cânib-i erba'ası [295a] gül-i gülîstân ve hadîka-i çemenistândır kim her kûşesi birer gûne mecma'-ı irfândır” [Evliyâ, C.IV,SH.185].

3. Tokat kahvehaneleri anlatısı:

“Cümle(...) aded mîrî kahvehane-i ma'mûr u müzeyyenleri var.Bir mağmûm âdem kahvelerine varsa def'-i gam eder.Zîrâ her kahvehanede gûnâ-gûn sâz u söz ve Hüseyin Baykara fasılları olur kim hukemâ kavlince âdem def'-i gam eder ve her bir kahvehanede kıssahân ve hânendegân ve mutribân ve şu'arâ-yı gazelhân ve sâ'ir erbâb-ı ma'ârifân mâl-a-mâldır”[Evliyâ, C.V,SH.38].

4. Selânik kahvehaneleri anlatısı:

“...ve cümle on yedi aded ma'mûr ve mükellef ü mükemmel kahvehaneleri var kim her birinde saz u söz ve mutribân u medd"ahân ve gazelhân ve kaşmerân ve mukallidânlar mevcut olup cemî'i uşşâkân-ı zarîfân,şâ'irân, seyyahân, erbâb –ı ma'ârifân bu kahvehanelerde cem olup şeb [u] rûz Hüseyin Baykara cem'iyetleri olur” [Evliyâ,C.VIII,SH.72-73].

5. Rumeli'de Avarin şehrinde kahvehaneler anlatısı:

“... cümle a'yân-ı şehir dükkanlarda ve kahvehanelerde oturup tavla ve satranç ve kûs ve dama ve mankala oynayup eğlenirler, zîrâ gâyet cezîre yerdir” [Evliyâ, C.VIII, sh.142].

6. Belgrad şehri kahvehaneleri anlatısı:

“Ve bu çârşû kurbunda cümle altı aded kahvehaneleri var. Cümlesi birer gûne nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn kahavîlerdir kim her biri birer gûne nakş-ı nigârâne-i Çîndir.Bir kaçî şehir içre cereyân eden nehr-i (...) kenârına vâkı'olup ba'zî yârân suda şînâverlik ederler.Ba'zıları mâhî-i gûnâ-gûnlar sayd ederler.Ba'zıları niçe gûne ahabb u asdıkâ ve erbâb-ı ma'ârifler ile görüşüp bilişüp mübâhese-i şer'iyye ve fûnûn-ı şî'iriyye görürler, zîrâ şu'arâsı ve füsehâ ve büleğâsı ve musannifin ü mü'ellifinden tekmîl-i fûnûn etmiş bahr-i ummân-ı ma'ânî kimesneleri gâyet çokdur, ammâ mezheb

kaydında değillerdir.Ancak meşreb kaydındadırlar.Zarîf ve necîb ve reşîd zekiyyü't- tab'âdemleri vardır"[Evliyâ,C.VIII, sh.309].

7. Afyonkarahisar kahvehaneleri anlatısı:

“...Ve cümle havâtînleri beyâz câr bürünürler, ammâ gâyetü'l- gâye ehl-i perde zenâne mahbûbeleri vardır. Anlarda dahi ba'zısı tiryâkî imişler.Avret ola ve tiryâkî ola, ne'üzü billâh.Anıniçün ehilleri hânelerine gelmeyüp kahvehanelerde kıssahân ve gazelhân dinleyerek hânelerine gitmeğe iktidarları olmayup kaşına kaşına kahvede uyuya kalır,zîrâ evine varsa avreti tiryâkî kendüsi dahi tiryâkî iki lecüc bir yerde hüsn-i zindegâne edemediklerinden eseriyyâ ehl-i hırefleri kahvede mihmân olur” [Evliyâ,C.IX,sh.37].

8. Manisa şehri kahvehaneleri anlatısı:

“Ve bu bâzâr-ı Tahtalkal'a meydânında fevkânî ve tahtânî hevâdar ve müferrih kahvehaneler var kim her birinden fıskıyye ve havz [u] şâzrevânlar ile müzeyyen kahâvîlerdir. Cemî'i a'yân-ı vilâyetin ve cümle erbâb-ı ma'ârifin birbirleri ile müşerref olacak cây-ı sürûrlarıdır kim her birinde dörder mahâfil binâ olunmuşdur.Birinde hânende ve sâzendegân, birinde rakkâsân-ı cüvanân ve birinde kıssahân-ı meddâhân, birinde şâ'irân- ı gazelhân ile memlû bir mecma'u'l- irfân kahvelerdir.Ammâ Tahtalkal'a kahvelerinden latîf Karaköy'deki kahvenin misli rub'-ı meskûnda yok bir b^bedel kahve-i zîbâdır kim misli Haleb'de Arslan Dede kahvesi yâhud Şâm'da Sinâniyye kahvesi

veyâhûd Mısır'da Hârâbâbâd kahvesi ola.Ammâ bunlardan musanna'kahvedir.Dâ'imâ benî âdem ile leb-ber-leb olduğundan beher yevm birer kantar kahve sürölüp evmiye beşer yüz âdem huddâmları var.Her köşesinde uşşâkân-ı müştakân birbirleri ile cân sohbeti ederler.Böyle bir cemi'yyet-i kübrâ yeri kahvehanedir. Cânib-i erba'asındaki gül [ü] gülistân ve bâğ-ı reyhânı içre niçe bin tuyûran ve hezârân hezârların asvât-ı hazîneleri ve mürgân-ı andelîbânın ve hânende ve sâzendegânın birbirlerine hasmâne fasılları zevkinden hissedâr olan benî âdem dembeste ve hayrân olur.El-hâsıl Ma'nisa şehrinin âb-ı rûyından olup şöhret veren bu cây-ı safâ kahve-i zîbâdır" [Evliyâ, C.IX,sh.43-44].

9. Aydın vilâyeti kahvehaneleri anlatısı:

"Ve kırk aded mükellef ü müzeyyen bâğlı ve bâğçeli ve gül [ü] gülistânlı, âb-ı hayâtlı ve havz u şâzrevânlı münakkaş tavanlı ve câm-ı cihân-nümûh kahveleri var kim her biri birer kân-ı irfân-ı zarîfân yeridir. Ve hânende ve sâzende ve mutribân ve mahbûb-ı rakkâsân ve şâ'ir-i meddâhân ve kıssahân-ı dârâtlar ile mâl-â- mâl kahavîlerdir. Ve her esnâf-ı hırefin ve her kavm [ü] kabîlenin birer kahve-i mahsûsları vardır. Meselâ Mevlevîhâne kahvesi kân-ı ulemâ ve şu'arâ ve fusehâ ve bülegâ yeridir.Beğ kahvesi askerînindir.Hacı kahvesi tüccârênındır.Paşa kahvesi ehl-i sûkundur.Buna göre her kahvehane şeb [u] rûz leb-ber- leb benî âdem ile pür olup cân sohbeti ederler.Ve her kahve bâğında limon ve turunc ezhârının râyiha-i tayyibesi kahve-nuşânın dimâğın mu'attar eder.Ve bu kahve tâbisi cüvânları dahi helvâcı dilberânına yan başı gelirler.Mahbûb u merğûb tâbi cüvânları olur" [Evliyâ, C.IX,sh.83].

10.Haleb şehrinde kahvehaneler anlatısı:

“Ve cümle yüz beş kahvehane vardır. Ammâ cümleden Rûm ve Arab u Acem seyyâhânı lisânında memdûh-ı âlem Arslan Dede kahvesi iki bin âdem alur bir mecma’ü’l- irfân ve mesken-i dervîşân-ı zarîfândır.Ve çâr mahâfilinde hânende ve sâzendegân ve mutribân ve kıssahânları var kim anda bir evm varup rakkâs ve tabiyân destinden bir kahve nûş eden hayât-ı câvidân bulur” [Evliyâ,C.IX,sh.190].

11.Şam şehrinde kahvehaneler anlatısı:

“Ve sagir ü kebîr Şam vüzerâsının şâtırbaşılarının der-i defterinde iki yüz on yedi kahvehaneler vardır kim şâtırbaşı bunlardan kahve avâyidi alur.Meşhûr kahâvîleri bunlardır: Çadırcılar kahvesi ve Harrâtın kahvesi ve Fahhâmîn kahvesi ve Türkmaniyye kahvesi ve Sipâhi kahvesi ve Addâsiyye kahvesi ve Mahkeme kahvesi ve Sükkerî kahvesi ve Muklî kahvesi ve Nâşîf kahvesi.Ve Sinâniyye kahvesi: Mecma’ü’l- irfân u yârân seyyâhân kahvesidir.Cümle erbâb-ı ma’ârif anda cem’olur.Dörd maksûre üzre hânendegân mutribân meddâhân şebbâzân mahâfilleridir.Ve Avvâdîn A’mâ Şeyh Mansûr nâmıyla bir üstâd-ı kâmil dir kim mîzmar [u] ûdun ele alup bir ferdaş verüp makâm-ı hicâzda âgâze etdükde uşşâki bînevâ edüp kadlerin râst-ı dûtâr ederdi.Andan Mansıb kahvesi: Şâm’ın tâ vasatından cereyân eden Kanâtü’l-mîze sâhilinde bir kahvehane-i azîmdir.On bin âdem alup kâmil üç yüz tabisi vardır.Ammâ sâ’ir kahavîler gibi kârgîr kubâb kahve değildir. Diraht-ı müntehâlar ve bîd-i sernigûnlar sâyesinde külbe-i berk pûşîde kahvesidir.Çâr yerde kahve tabh olunup her birinin tabileri başkadır, zîrâ kesret-i nâsdan bir ocak iki ocak kahve kifâyet etmeyüp huccâc Şâm’a

geldikde evmiye birer deve yükü kahve sürülür.Ammâ altı ay işler, şitâ vakti işlemez.Ve yedi yerde mutribân ve meddâhân nagamât ederler.Ecnâs-ı mahlûkât bunda mevcûddur.Mücrim ve âsî bu kahveye duhûl etse hâkim ahz edemeyüp halâs olur.Ve cereyân eden nehir içre kimi şebeke ile mâhîler sayd eder, kimi gusl edüp şinâverlik eder.Bir hây hûydu kim mısra': Görenin aklı gider özge temâşâdır bu.Bu mısra'mazmununca aceb temâşâgâh [u] nekbetgâhdır.Ve cereyan eden nehre fincânları koyup matbahhâne cenbinde kefgîre fincanlar gelüp kahveci andan alur, bir temâşâdır. Ve İğneciler kahvesi. Bu dahi kârgir binâ bir kahve-i ra'nâdır ki şeb [u] rûz a'yân-ı kibâr bunda sohbet ederler. Fellâhîn ve huddâmîn bu kahveye duhûl edemez. Ve bunda tabh olunan mümessek ve mu'amber kahve ve çay ve bâdyân ve sa'leb ve eşribe ve leben-i hâlîs ve kışır ve pâlûde bir kahvede bişmez. Hakîr müddet-i ömrümde kahve nûş etmemegile bunda çay ve süd nûş edüp ba'zı erbab-ı ma'ârif ile müşerref olurduk.Fıskıyye ve havz [u] şâzrevânları revân olup cânib-i selâsındaki gül [ü] gülistân içre murgân-ı andelîbânın hezâr hezârân nagamâtından ve selsebîllerin cereyânından rûha gıda hâsıl ederdik.Böyle bir rahat-ı cânbahş kahve-i sûzengârdır. Ve cenbinde esvâk-ı sûzengârlar olduğundan İğneciler kahvesi derler, vesselâm"[Evliyâ, C.IX, sh.274].

12.Mekke kahvehaneleri anlatısı:

"Ve bu Mısır ve Şâm bürkeleri mâbeyninde kırk aded kahvehaneler var kim her birinde ecnâs-ı mahlûkâtdan biner ikişer bin haşerât-ı Fellâhîn ile mâl –â – mâldır. Amma bu kahvehaneler kârgîr binâlar değildir. Cümle külbe-misâl ahşâbât ile mebnî olup hurma hasîrî ile pûşîdedir.Bunlardan mâ'adâ şehir-i Mekke içre mükellef ü müzeyyen yetmiş aded kahvehane –i ma'mûreler vardır. Her birinde kıssahân ve meddâhân ve şu'arâ ve mutribân

ve hanendegân ve remmâsân bikir esmerü'l- levn menkûşeli kavâzî Habeşe câriyeler ile leb-ber-lebdir. Ve çay ve bâdyân ve kahve ve kışır ve sa'leb ve mahleb ve leben ve bahârlı mümessek eşribeler bişüp fağfûrî ve hıtâyî fenâcînler ile bey' olunur. Kahvehaneleri mecma'u'l- irfândır" [Evliyâ, C.IX, shb397] .

ÖZET

BİLGE, Esra. Evliya Çelebi'den Hareketle Kahvehanelerden Cafelere Dönüşüm, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010

Kahve, Arap yarımadasında ortaya çıkmış ve buradan dünyanın bir çok bölgesinde kendine özgü kültürünü oluşturarak yayılmış olan bir üründür. Kendine özgü içim kültürünü oluşturan kahve içeceği, değişik coğrafi alanlarda bulundukları bölgenin sosyal yapısını yansıtan sosyal-kamusal alan olarak tanımlanabilecek kahvehane kurumlarını oluşturmuştur. Kuruldukları dönemden günümüze kadar kahvehaneler çeşitli değişim ve dönüşümlere uğramışlar ve bu süreç içerisinde bulundukları bölgenin sosyal-kültürel izlerini taşımaya devam etmişlerdir.

Bu çalışmada, Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinden hareketle kahvehane kurumlarının dönüşüm süreci incelenmiştir. Kahvehaneler, sanayileşme ile birlikte tüketim toplumu, küreselleşme ve popülerleşme gibi olguların da etkisi ile birlikte Batılı yaşam biçimi odaklı olarak cafelere dönüşmüşlerdir. Bu dönüşüm sürecinde, kahvehaneler küresel anlamda ürün, ürün sunumu, mekansal özellikleri gibi çeşitli alanlarda standartlaşmalar getirmekle birlikte kendilerine özgü sosyal-kültürel fonksiyonlarını yerel kültürel etkilerini de yansıtarak sürdürmeye devam etmektedirler.

Anahtar Kelimeler:

1. Kahve
2. Kahvehane
3. Cafe
4. Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Kahve ve Kahvehane
5. Kahvehaneden Cafelere Dönüşüm

ABSTRACT

BİLGE, Esra. Transformation of Coffee-Houses to Cafes by Focus of Seyahatname of Evliya Çelebi, Postgraduate Thesis, Ankara, 2010

Coffee, a beverage discovered in Arabian Peninsula, spreads all of the world by creating its own culture. Coffee, as unique beverage, caused coffe-houses establishment, as social-public institution that reflect social structure of their region. From past to today, coffee-houses undergone several changes and transformations and continue to reflect cultural and social effects of their foundation regions.

In this study, framework of coffee-houses transformation process examined with focus of Seyahatname of Evliyâ Celebi. Along industrialization period, with effects of consume focused society, globalization and popular culture phenomenons, coffe-houses transform to cafes according to western-oriented life style. Transformation of coffee-houses to cafes, globally, standardize various fields such as product types, coffee service and place designs, but also these institutions continue to social-cultural functions by reflecting local cultures.

Key Words:

1. Coffee
2. Coffee House
3. Cafe
4. Cafe and Coffee House in Seyahatname of Evliyâ Celebi
5. Transformation of Coffee Houses to Cafes